2

1986

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XVI. évfolyam, 2. szám, 1986. március—április

„Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához Előszó, 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztőbizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsi Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős L. István magiszter
Dr. Gabrić-Molnár Irén
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Dr Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter
Dr. Mirnics József
Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár
Terényi Zsófia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezte

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken
A szám kéziratának leadási ideje
1986. március 10.
Megjelent 1986. június 25-én
YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

Hajnal Katalin — Az agráripar és a falu fejlesztésével kapcsolatos eszmei-politikai irányelvek gyakorlati valóra váltásáról 205

Borza József — Prognózisok és valóság a mezőgazdaságban 220

Branislav Milovanović — A mezőgazdaság magánszektorának fejlődési lehetőségei Vajdaságban 227

Várady Loránd — Mit jelent Vajdaságnak a kukorica? 249

Szecsei Mihály — Az élelmiszergazdaság hosszú távú fejlesztési stratégiája Szabadka község területén 259

Kovács Teréz — A tanyavilág társadalmi-gazdasági és életmódbeli változásai 1953 és 1983 között (Egy Becsén végzett felmérés alapján) 266

Fejős István — Egy körkérdés tanulságai (Az Újvidéki RTV faluműsorairól) 277

Rehák László — A munka szerepe az emberré válás folyamatában, I. rész 295

Miroslav Radonjić — A Sterija Játékok, avagy Josip Vidmar és serkentő lelkesedése 318

Tolnai Ottó — Szilágyi Gábor 330

Nemzetközi szemle

Bálint István — A változás kongresszusa Moszkvában 342

Vankó Gergely — A tér dialektikája — Ázsiai útitanulmány 354

Könyv szemle

Aleksandar Đurđev — A szocialista önigazgatás politikai rendszere működésének bíráló elemzése 367

Bálint István — A jugoszláv külpolitika forrásainál (Miloš Minić: Međunarodne teme) 373

Hódi Éva — Az esszépróza nyomában (Sveta Lukić: A mai intellektuális próza) 378

Ricz Péter — A dombói apátság története (Nagy Sándor: Dombó) 382

Mák Ferenc — Szóljon végre a történész is (Szekeres László: A hunok és Attila) 385

Az 1985-ös évi tanulmánypályázat eredménye 388

Illusztráció

Szilágyi Gábor lavírozott rajzai

Original scientific paper

Hajnal Katalin

AZ AGRÁRIPAR ÉS A FALU FEJLESZTÉSÉVEL KAPCSOLATOS ESZMEI-POLITIKAI IRÁNYELVEK GYAKORLATI VALÓRA VÁLTÁSÁRÓL

A VKSZ XVIII. választási értekezletének és a KSZ küszöbönálló kongresszusainak előkészületei keretében elengedhetetlenül fontos áttekintenünk, hogy a JKSZ-nek az élelmiszer-gazdaság és a falu fejlesztésére vonatkozó eszmei-politikai irányelveinek megvalósításában milyen tevékenységet fejtett ki a Vajdasági KSZ, hogy minél világosabban meghatározzuk az egyes súlyosabb és összetettebb helyzetben lévő élelmiszer-termelés fokozását szolgáló tevékenységi formákat.

A helyzet ezen a téren fokozottabb, alkotóbb és felelősségteljesebb hozzáállást követel a társadalmi döntéshozatal minden szintjén: a párttagoktól kezdve a társadalmi szervezeteken át az agrokomplexumig konkrét munkaszervezeteiben, de a gazdasági társulásokban, a gazdasági kamarákban, a Szövetkezeti Szövetségben, a küldött-testületekben és azok végrehajtó szerveiben csakúgy, mint a többi társadalmi szervben, továbbá más gazdasági társulásokban, hogy az eddiginél gyorsabban és következetesebben valósuljanak meg az élelmiszer-gazdaság és a falu fejlesztését szolgáló célok.

Erre köteleznek bennünket az agrokomplexum KSZ-akcióválasztmányának határozatai, amelyek a hosszú távú gazdaságszilárdítási program megvalósítására irányulnak és a JKSZ idevonatkozó eszmei-politikai állásfoglalásai, amelyeket a múlt év augusztusában a JKSZ KB Elnöksége is elfogadott.

A további tevékenység sikere szempontjából elengedhetetlenül fontos, hogy elmélyülten, bírálóan és önbírálóan mérlegeljük, hogyan viszonyultunk eddig azok iránt a döntések és álláspontok iránt, amelyek az élelmiszer-termelés növelését, az élelmiszeripari cikkek kivitelének fokozását, az e téren kínálkozó lehetőségek jobb kihasználását szorgalmazzák, amelyek feladatul tűzik ki, hogy alkotó hozzáállással munkálkodjunk a mezőgazdasági és az élelmiszer-termelés szerkezetének gyorsabb megváltoztatásán, a termelékenység fokozásán, gazdag természeti adottságaink valamint a munkával megteremtett teljesítőképességek jobb és célszerűbb kihasználásán. Értékelnünk kell, miként valósult meg a tudo-

mányos kutatómunka serkentése és erőteljesebb fellendítése az élelmiszertermelők és a többi gazdasági tényező közti jövedelmi viszony gyorsabb kiépítése, az önigazgatási alapokon történő újratermelési közösségek kialakítása, ami a szocialista önigazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok eredményesebb kiépítését teszik lehetővé. Felelősségteljesen viszonyultunk-e a földművesek önigazgatási alapokon történő társításához és a többi kulcsfontosságú kérdés megoldásához? Rá kell mutatnunk mindazokra az okokra, amelyek miatt e feladatok életre keltésében nem érjük el a várt eredményeket.

Az, hogy az ágazatot érintő kérdések állandóan a figyelem és a társadalmi-politikai tevékenység középpontjában álljanak, annál is inkább fontos, mert az agrokomplexum képezi Vajdaság SZAT gazdasági termelőképességének nagyobb hányadát, a mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés adja a tartomány társadalmi termékének 40 százalékát (ebből 30% jut a mezőgazdaságra és 10% az élelmiszeriparra), és ugyancsak nem mellékes tényező, hogy Vajdaság aktív lakosságának csaknem a fele az élelmiszer-termelésből vagy az ezzel szoros kapcsolatban álló tevékenységekből él. Mindezekkel kapcsolatosan ki kell még emelni, hogy az ország mezőgazdaságának és élelmiszer-termelésének helyzete kritikus pontra jutott.

Habár a VKSZ XVII. értekezlete óta a VKSZ szervei nem elemezték külön, hogy miként teljesítették a JKSZ-nek az agrokomplexum fejlesztésére vonatkozó irányelveiből adódó feladatokat, a hosszú távú gazdaságszilárdítási programot, de a távlati, a középtávú és a jelenlegi gazdasági fejlesztési teendőket taglalva terítékre kerültek az ágazat társultmunka-szervezeteiben felmerülő problémák és megoldásra váró kérdések is. Különösen a JKSZ KB 13. értekezlete határozatjavaslatainak valamint az élelmiszer-gazdaságban dolgozó kommunisták akcióválasztmánya ülésének előkészületei során elemezték bírálóan és önbírálóan a helyzetet és a gyakorlatot, rámutatva azokra az objektív körülményekre, de a szubjektív gyengeségekre is, amelyek gátolták a kijelölt célok megvalósítását.

Mindemellett a VKSZ Tartományi Bizottságának Elnöksége az élelmiszer-gazdaságban észlelt nehézségek leküzdése, a felmerült problémák megoldása, a felelősség kiélezése, a termelés és a kivitel fokozása valamint a szocialista önigazgatási viszonyok kiterebélyesítése érdekében számos akciót kezdeményezett, és külön felhívta a figyelmet, hogy e törekvésekben saját erőnkre kell támaszkodnunk. Ugyancsak sokat fáradoztak annak érdekében, hogy a VKSZ községi bizottságain kívül a párttagok (akiket egyúttal nagyobb aktivitás kifejtésére is ösztönöztek) a tevékenységi formák és a párton belüli kapcsolatok bővítésével is járuljanak hozzá az agrokomplexum fejlesztési kérdéseinek megoldásához.

Az agrokomplexum fejlesztésére vonatkozó KSZ-irányelvek megvalósítása igen összetett körülmények közepette indult el, amire a társadalmi-gazdasági élet során öröklött és újonnan keletkezett nehézségek is

rányomták bélyegüket. Ez érezhetően befolyásolta a feladatok megvalósítását, s így az ágazatban észlelt pozitív folyamatok és az elért eredmények ellenére összességében nem váltak valóra következetesen és eredményesen a KSZ ez irányú céljai.

A következőkben eszmei-politikai tevékenységünk néhány további fontos kérdésére térnénk ki.

Elsősorban meg kell állítanunk az élelmiszer-gazdaság állandó hanyatlását, ami mindenekelőtt a felhalmozó- és az újratermelési képesség csökkenésében nyilvánul meg. A fejlődés anyagi alapjai mind szűkösebbek, s ennek következtében óriási nehézségek merülnek fel a folyamatban lévő és a bővített újratermelésben. E nehézségek 1983-ban és 1984-ben éleződtek ki különösen, a múlt évben pedig a gazdasági helyzet még inkább súlyosbodott.

Mindez rendkívül megnehezíti az élelmiszer-termelés és a kivitel lendületesebb növelését és fejlődését, ugyanakkor gátolja, hogy az agrokomplexum betöltse a társadalmi-gazdasági stabilizációban neki szánt vezető szerepet. Ezért a szubjektív gyengeségek is élesebben kifejezésre jutnak.

A termelés mennyiségének növelésében felmutatott eredmények nem kielégítőek. Nehézségek fenyegetik a piac szilárdságát is. Nem halad kellő ütemben a mezőgazdasági és az élelmiszer-termelés szerkezetének megváltoztatása sem. Mind az élelmiszeripari kapacitások, mind pedig az elsődleges mezőgazdasági termelésben rejlő tartalékok nincsenek kellő mértékben kihasználva.

Az élelmiszer-termelésben jelentkező kedvezőtlen irányzatok tulajdonképpen a hosszú távú gazdaságszilárdítási feladatok teljesítésében tapasztalható lemaradásnak a következményei. Ahelyett ugyanis, hogy az ágazat gazdasági helyzetét erősítenénk, kedvezőbb feltételeket teremtenénk az élelmiszer-termelés fejlődéséhez, évről évre csak a hanyatlásnak vagyunk a tanúi. A krízist az idézi elő, hogy az elsődleges elosztás terén nem megfelelőek a viszonyok, a mezőgazdasági szervezetek a bankoktól függnek, egyre kedvezőtlenebb, a szelekciót figyelmen kívül hagyó a hitelpolitika, és egyre szembetűnőbbek az árarányталanságok. Így nem valósulhatnak meg a lefektetett gazdaságszilárdítási és fejlesztési politikával összhangban kitűzött célok, nevezetesen, hogy a saját erőnkre támaszkodva érjük el a társadalmi-gazdasági stabilizációt, ugyanis ennek egyik kulcsfontosságú területe, tartóoszlopa nem tölti be a neki szánt szerepet.

Az elsődleges elosztásban az élelmiszer-termelés helyzete rendkívül kedvezőtlen. Egyre több az olyan árolló, amely mind nagyobb terheket ró az élelmiszer-termelésre, de különösen a mezőgazdaságra. 1984-ben a mezőgazdasági termékek árai 44 százalékkal emelkedtek, ugyanakkor a termelési költségek és az alapanyagok 65 százalékkal drágultak meg. Tavaly az év első hét hónapjában 48 százalékkal emelkedtek a mezőgazdasági termékek árai, a termelési költségek és az alapanyagok árai viszont már 72 százalékkal növekedtek. A műtrágyára és a növényvédő szerekre folyósított térítmények összege eltörpül a kiadások mellett, és

e kedvezmények sem változtatnak a mezőgazdaságnak az elsődleges elosztásban betöltött hátrányos helyzetén.

Az ágazat gazdasági erejének hanyatlásához hozzájárult a kölcsönök után fizetett, úgynevezett reálkamatok bevezetése. Az ilyen hitelpolitika ugyanis nem veszi figyelembe az élelmiszer-termelés sajátságos helyzetét. A mezőgazdaság 1984-ben az 1983-as évihez képest a felvett hiteleszközökre 70 százalékkal nagyobb kamatokat fizetett ki, az élelmiszeripari munkaszervezetek pedig 30 százalékkal többet. A mezőgazdaságban ebben az évben a kamatok 54 százalékát tették ki a felhalmozott eszközöknek, míg a mezőgazdasági terményeket feldolgozó ipar 2,7-szer nagyobb összeget fizetett ki kamatok címén, mint amekkora akkumulációt megvalósított. Tavaly az első félévben az agrokomplexumban a kamatok négyszer magasabbak voltak az előző év azonos időszakához viszonyítva, és elérték a megvalósított jövedelem szintjét. A mezőgazdaságban egyébként 4 és félszeresére, a feldolgozó iparban pedig 3,8-szeresére növekedtek a kamatok.

(A kamatokra elkülönített eszközök az egyes termékek árát olyan mértékben növelik, hogy ily módon a piaci értékesítésük rendkívül megnehezül. 1984-ben a kamatok címén kifizetett eszközök a búza kilogrammonkénti árának 20,5, a kukoricáénak 11, a cukorrépáénak 27,5, a napraforgóénak és a szójáénak pedig 21—21 százalékát tették ki, a gondot csak tetézi, hogy a múlt évben ezek az arányok tovább növekedtek. A sertéstenyésztésben például a kamatok összege csak a forgóeszközök biztosításában egy kilogramm élősúly esetén elérte a 92 dinárt, azaz egy-egy hízó esetében összesen 9755 dinárt tett ki.)

A kamatok ilyen nagyarányú növekedésére a kamatlábak emelése hatott ki, ammihez hozzájárult az is, hogy a kereskedelem késve vette át a termelőktől a készterméket, és hogy az árutartalékok az egységes árutartalék-rendszer működésének hiányában többnyire a tartományban halmozódtak fel.

Az élelmiszer-termelésben úgyszintén aggasztó jelenség a beruházás terén észlelt hanyatlás. A középtávú tervidőszak első évében a beruházások értéke még enyhén emelkedő irányzatot mutatott, tavaly viszont ezen a téren már megtorpanás sőt hanyatlás következett be. Az elmúlt évben a beruházások reálértéke 38 százalékkal csökkent, ugyanakkor visszaesett a mezőgazdaság részesedése is az összbefektetésekből. Úgy ítélik meg, hogy az ágazatban a beruházások csökkenését a mezőgazdasági munkaszervezetek felhalmozóképességének hanyatlása és újratermelési erejének gyengülése idézte elő, de tartomány- és országszerte is érezhető a fogyasztóknak a mezőgazdaságba való beruházás iránti érdektelensége. Az ilyen helyzet következményei többszörösen is kedvezőtlenek. A mezőgazdasági szervezetekben és az élelmiszeriparban csökken az ügyvitel gazdaságossága és kifizetődősége, lassúbb ütemű a korszerűsítés és egyre szűkebb keretek közé szorul az önigazgatás anyagi alapja.

Hasonló vagy ugyanilyen megállapítások hangzottak el a helyzettel kapcsolatban a mezőgazdaságban dolgozó kommunisták akcióválaszt-

mányainak ülésén (tavaly június 13-án és 14-én Újvidéken), amelyen az ország minden tája képviseltette magát. Ezekkel a nehézségekkel tehát nemcsak a vajdasági élelmiszeripar találja magát szemben, hanem országos szintű problémákról beszélhetünk.

Mindenképpen emlékeztetni kell arra, hogy a hosszú távú gazdaságszilárdítási program az élelmiszeripari termelés fokozását kiindulópontként jelöli meg a stabilizációs folyamatokban az egész országban, és kihangsúlyozza, hogy a mezőgazdaság az agráriparhoz szorosan kapcsolódó tevékenységekkel együtt Jugoszlávia nemzeti jövedelme mintegy felének kialakításában vesz részt. Ilyen szempontból a mezőgazdaság nehézségeinek leküzdése és a megbomlott viszonyok helyreállítása egész társadalmunk ügye kell hogy legyen.

Különösen fontos, hogy a párttagok aktívan járuljanak hozzá az olyan rendszerbeli megoldások és gazdaságpolitikai intézkedések foganatosításához, amelyek nagyobb, gazdaságosabb és kifizetődőbb élelmiszer-termelésre serkentenek, és alkalmazkodnak az agráripar újratermelési feltételeihez. Ilyen értelemben az akcióválasztmányok a következőket emelik ki:

— a mezőgazdaság folyamatos termelésének hitelezése esetében a kamatlábak magasságának meghatározásakor érvényre kell juttatni a szelektivitás elvét, a valós piaci árakat, valamint azok társadalmi ellenőrzését figyelembe véve idejében kell biztosítani a mezőgazdasági termékek, illetve a tartalékok felvásárlásához szükséges eszközöket;

— csökkenteni kell a mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek valamint a szövetkezetek esetében a jövedelem utáni kötelezettségeket; az ügyviteli költségek mérséklése érdekében a rövid és hosszú lejáratú hitelek esetében meg kell változtatni a törlesztés feltételeit, mégpedig úgy, hogy az ily módon felszabaduló eszközöket a felhalmozó- és az újratermelési képesség fokozására fordítsák;

— olyan gazdaságpolitikai intézkedéseket kell foganatosítani, amelyek meggátolják a mezőgazdaság kárára történő árollók létrehozását; biztosítani kell, hogy a dolgozók és a társult mezőgazdasági termelők közvetlenül, a piacon uralkodó helyzettől függően vegyenek részt az árak alakításában azokkal a dolgozókkal együttesen, akikhez az újratermelés terén kapcsolódnak.

Ezeket a kérdéseket a szövetségi szervekben és az egész országban az eddiginél határozottabban és eredményesebben kell megoldani.

Az agrokomplexum munkaszervezeteiben a szocialista önigazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődése terén mind szembetűnőbb a megtorpanás. A társultmunka-alapszervezetben a dolgozók nincsenek olyan helyzetben, hogy döntően befolyásolják a jövedelemszerzés és -elosztás feltételeit, a társadalmi újratermelés folyamatait. Emellett fokozódik a dolgozók elidegenítése a jövedelemtől és mindinkább leszűkül a társult munka anyagi alapja.

Mindezt nagyrészt az idézte elő, hogy a hosszú távú gazdaságszilárdítási programban lefektetett álláspontok nem valósulnak meg következ-

zetesen és kellő eredményességgel. Pedig ezek az irányelvek világosan kimondják, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari munkaszervezetek a gazdaságpolitikában ugyanolyan jogokat élveznek, mint más gazdasági ágazatok a társadalmi termelésben, a nemzeti jövedelem megvalósításában valamint a hazai és a külföldi piachoz fűződő kapcsolatokban egyaránt. Az agráripari munkaszervezetekben az áru áramlásának és a pénzfolyamatoknak az adminisztratív ellenőrzése nehezíti meg a jövedelmi viszonyok fejlődését, a külgazdasági kapcsolatokban pedig a deviza- és az árurendszer összehangolatlansága.

Az agráripari munkaszervezetek társadalmi-gazdasági helyzete jelenleg még jelentős mértékben lefokozza és körülhatárolja a dolgozók és a földművesek lehetőségét, hogy ők irányítsanak többnyire még mindig az adminisztratív intézkedések érvényesülnek mind a mezőgazdasági munkaszervezetekben, mind pedig az élelmiszeriparban. Világosan ki kell hangsúlyozni, hogy ezeknek a társultmunka-alapszervezeteknek a dolgozói a mai viszonyok közepette hátrányos és egyenlőtlen helyzetben vannak. A dolgozók nincsenek abban a helyzetben, hogy ők dolgozzák ki és fogadják el a jövedelmi viszonyok alapjait. Ezek nagyrészt még mindig az adminisztratív intézkedésektől függően alakulnak. Az agrokomplexum munkaszervezeteinek arra irányuló kezdeményezései, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyokat a társultmunka-alapszervezetek, illetve az újratermelési közösségek munkaszervezetei közt a munka- és az eszköztársítás, a közös termelés és jövedelemelosztás alapjaira helyezzék, számos objektív nehézségbe ütköztek, a gyakorlat pedig azt mutatja, hogy ezek a törekvések általában rövid életűek voltak, csak egy-egy újabb közigazgatási intézkedésig, beavatkozásig maradtak fenn. A rövid lejáratú és csupán részmegoldást hozó gazdaságpolitikai intézkedések, amelyek nem bizonyultak eléggé hatékonyaknak, állandóan változtatnak a társult munka társadalmi-gazdasági helyzetén, egyszer az elsődleges termelésben, máskor a feldolgozó iparban, ami elkerülhetetlenül a korábban kialakított viszonyok lerombolásához vezet. Az összetett társultmunkaszervezetek mint a mezőgazdasági, feldolgozóipari, kereskedelmi és egyéb tevékenységekkel foglalkozó társultmunka-alapszervezetek újratermelési és jövedelmi alapokon történő társulásai nagyrészt emiatt az okok miatt nem tudtak kellőképpen érvényesülni, s ezek az irányzatok kedvező légkört teremtenek a munkaszervezetek bezárkózásához.

Ezenkívül szem előtt kell tartanunk, hogy az ilyen kettős viszonyok fenntartása a gazdasági és a politikai rendszerben gátolja a dolgozók kezdeményező és alkotókészségét, meghiúsítja, hogy önigazgatóként és a társadalmi-politikai rendszer egyedeiként jobban kifejezésre jussanak. Ebben a helyzetben újrateremtődnek azok a viszonyok, amelyekben már megszokott gyakorlattá válik az adminisztratív intézkedések iránti igény, amit sok esetben a szubjektív gyengeségek elkendőzésére használnak fel.

Ilyen viszonyok közepette egyre kevesebb a munka- és eszköztársításon alapuló közös termelés és a közös jövedelemszerzés. 1980-ban az ily módon megvalósított közös jövedelem a társultmunka-alapszervezetek

összbevételének 5 százalékát tette ki, 1984-ben viszont mindössze 1 százalékra esett vissza.

Világos, hogy ebben a gazdasági rendszerben és a gazdaságpolitikában amennyiben nem valósul meg a mezőgazdaságnak és az élelmiszeriparnak a többi gazdasági ágazattal való egyenrangúsága, akkor nehezen jöhet létre az ágazatban az alkotmányban és a társult munka törvényében lefektetett szerveződési forma, amely az önigazgatású társadalmi-gazdasági viszonyokon, a munka és eszköztársításon, a közös termelésen valamint a közös bevételen és jövedelemszerzésen alapul.

Az agrokomplexum társultmunka-szervezeteinek, de még inkább a KSZ-alapszervezeteknek a társadalmi-gazdasági és jövedelmi viszonyok kiépítése és továbbfejlesztése érdekében az eszmei-politikai tevékenységet szükségszerűen az önigazgatású egység erősítésére kell összpontosítaniuk — ami magával vonja az önigazgatási alapokon történő tervezés előmozdítását és azt is, hogy kiküszöböljük a pénzügyi folyamatok és az áru áramlásának bezárkózását és felaprózottságát. A jövedelmi kapcsolatok kiépítésében tapasztalt pozitív törekvésekből kell kiindulni és támogatni a közös termelési folyamatok fejlesztését, a társultmunka-alapszervezetek pénzügyi folyamatainak és áruáramlásának összehangolását, a fejlesztési eszközök közös célokra való társítását, a fejlesztési osztályok megalakítását és gyakorlati munkáját, valamint ösztönözni a belső bankok létrehozását.

Tekintettel arra, hogy az árak társadalmi ellenőrzéséről szóló törvény értelmében az élelmiszercikkek a többi termékkel azonos elbírálásban részesülnek (néhány kivétellel, mint 1985-ben a liszt, a kenyér, a cukor és az olaj esetében), különösen fontos lenne, hogy a KSZ-alapszervezetek saját környezetükben építő jellegű és konkrét akciókat kezdeményezzenek, amelyek a társultmunka-alapszervezetekben, a társastermelési alapszervezetekben és a földműves-szövetkezetekben a jövedelemszerzés és -elosztás kidolgozására irányulnak, amelyek azt szorgalmazzák, hogy a hazai és külföldi piacon önigazgatási döntéshozatal útján az egymás közti kapcsolatok és a függőség, vagyis az eszközök és a munka társítása, a közös termelés és jövedelemszerzés alapján rendezzék az árakat. E törvény korlátlan alkalmazása az élelmiszer-gazdaságban dolgozóknak lehetőséget nyújtana, hogy az árpolitika meghatározásának és valóra váltásának hordozóivá váljanak, hogy közvetlenebbül kihassanak az újratermelési folyamatokra, ugyanakkor az ágazat munkaszervezetei jobban ki lennének téve a piac és a gazdasági törvényszerűségek hatásának, aminek következtében nagyobb hangsúlyt kellene helyezniük saját szervezettségükre, a kapacitások és a belső tartalékok kihasználására, a termelési és az ügyviteli költségek csökkentésére, a termelékenység növelésére stb.

A társult munka önigazgatású szerveződése mint az önigazgatásnak és a jövedelmi-társadalmi-gazdasági viszonyoknak fontos előfeltétele nem változott lényegesen. E téren megtorpanás következett be. Az újratermelési lánc megszervezésének előnye és szükségessége csak lassan tuda-

tosodik. Ehhez nagyrészt hozzájárul a munkásoknak a társultmunka-alapszervezetekben betöltött helyzete, de a szubjektív erőknek — élükön a Kommunista Szövetséggel — nem eléggé szervezett és összehangolt tevékenysége is. A társult munka jelenlegi szervezettségének kérdéséhez az élelmiszergazdasági ágazatban sokszor fétisként viszonyulnak, az adott körülmények közepette kevés az új, jobb megoldásra törekvő kezdeményezés, és sok esetben találkozunk az önelégültség jelenségével. Nagyon lassan valósulnak meg azok a törekvések is, amelyek célja, hogy az azonos feladatkörök egyesítésével váljanak valóra a közös célok és feladatok. A bezárkózásra való törekvés és az érdekek felaprózottsága is kifejezett. Az ilyen viselkedési formák, amelyek egyre jobban elterjednek a gyakorlatban, nehezen küszöbölhetők ki, mert már-már törvényszerűen a társadalmi-politikai közösségek szerveinek támogatására találnak. Ez is gátolja az összetett társultmunka-szervezeteket feladat- és szerepkörük betöltésében. Az összetett szervezetek többségében a társultmunka-alapszervezetek és a társastermelési alapszervezetek közt hiányzik az olyan kapcsolat, amely a termelésben és a fejlesztésben egyaránt a közös programokon és a munkamegosztáson alapulna. Ilyen körülmények közepette a társadalmi-gazdasági viszonyok továbbfejlesztését szolgáló tevékenységgel ellentétben dezintegrációs jelenségek is előfordulnak. Ezeket a folyamatokat a VKSZ községi bizottságai és elnökségei nem követik kellő gyorsasággal és figyelemmel, keveset foglalkoznak jelentőségükkel, indítékaikkal, gyakran pedig túlnyomórészt a szűkebb, községi érdekeket támogatják. Ezen a téren a Kommunista Szövetségben a községek közötti együttműködés is szegényes.

Éppen ezért fontos feladata a Kommunista Szövetségnek, hogy szervezetten és kitartóan serkentse egységes jugoszláv gazdasági szinten a reprodukciós összekapcsolódást. Ez fontos előfeltétele a termelés átszervezésének, a munkamegosztás és az ezen belüli szakosítás folyamata felgyorsításának, továbbá a nemzetközi munkamegosztásba való eredményesebb bekapcsolódásnak.

Az összetett társultmunka-szervezetek és a társultmunka-szervezetek KSZ akcióválasztmányainak és alapszervezeteinek a jövőben hatékonyabban kell tevékenykedniük a közösség erősítéséért, továbbá a fejlesztés és gazdálkodás, a közös programokon alapuló munka és eszköztársítás, a hazai és a külföldi piacon való együttes fellépés, valamint az önigazgatási megegyezésekbe és szerződésekbe foglaltak következetesebb betartása érdekében. A VKSZ községi bizottságainak és elnökségeinek is erre kell serkenteniük a KSZ-alapszervezeteket.

Nem hozták meg a várt eredményeket azok az erőfeszítések sem, amelyek a mezőgazdasági-élelmiszeripari társultmunka-szervezeteknek a társastermelési alapszervezetekhez és a földműves-szövetkezetekhez való egyoldalú viszonyulást voltak hivatottak áthidalni. Vajdaságban a 120 falu elnevezésű akció a pozitív irányzatok mellett több visszásságra, számos szubjektív eredetű gyengeség, egyes társultmunka-alapszervezetek szolgálatainak és ügyvezető szerveinek megengedhetetlen viselke-

désére is fényt derített. Különösen jellemző, hogy a földművesek társulását, az ezzel kapcsolatos problémákat kizárólag a társastermelési alapszervezetek és a földműves-szövetkezetek feladatkörének tekintik. Ezekről a kérdésekről a kombinátokban, az önigazgatási szervekben vagy a KSZ-akcióválasztmány ülésein, illetve a tematikus értekezleteken csak ritkán tárgyalnak.

A földművesek társulásának és önigazgatási alapon történő szerveződésének kérdése nem szerepelt kellő mértékben és megfelelő eszmei-politikai súllyal a KSZ községi bizottságainak és a pártalapszervezeteknek az ülésein, sem a kombinátok tevékenységében. A gyakorlatban nem eléggé következetesen és eredményesen valósul meg a KSZ-nek az az állásfoglalása, amely szerint mindegyik lakott településen olyan szervezetnek kell működnie, amely maga köré tömöríti a földműveseket. A tartomány 469 lakott települése közül 117-ben a földművesek szervezésének semmilyen formája nem található meg, 95-ben pedig a társult munka egységeit alakították meg csupán. A földműveseknek 12 százaléka társult, 70 százalékuk pedig egyéves szerződéses viszonyt köt. Már ezek az adatok is azt igazolják, hogy a magánszektorban rejlő tartalékokat nem aknázzuk ki úgy, hogy az megfeleljen a hosszú távú fejlesztési céloknak.

Eszmei-politikai tevékenységünk egyik gyengeségének a jele, hogy az ez irányú tevékenység már annál a dilemmánál, illetve azoknál a „licitálásoknál" megreked, hogy a földművesek szervezési formái közül mi a megfelelőbb: a földműves-szövetkezetek-e vagy a társastermelési alapszervezetek. A társulás formájának eldöntését a földművesekre kell bízni, amikor pedig a társult munkával létesítenek termelési kapcsolatot, akkor az ott dolgozókkal közösen kell határozni erről. A gyakorlatban ilyen esetben biztosítani kell, hogy ezeket a folyamatokat a VKSZ községi bizottságai és a pártalapszervezetek irányítsák.

Az agrokomplexum helyzete és a gyakorlat egyre inkább felveti azt a kérdést, hogy milyen az ágazat társult munka szervezeteinek káderekkel való ellátottsága. Annál is inkább, mivel ettől függ a termelés növelése és társadalmasítása, a termelékenység fokozása az elsődleges mezőgazdasági és általában az élelmiszer-termelésben.

Az elmúlt időszakban nem büszkélkedhettünk azzal, hogy a felmerülő nehézségek és gyengeségek kiküszöböléséért az élelmiszer-termelési ágazatban eredményes harcot folytattunk volna. Már hosszabb ideje tart a káderhiány, ami különösen a társastermelési alapszervezetekben és a földműves-szövetkezetekben kifejezett. A társastermelési alapszervezetekben átlagban egy egyetemi képesítésű szakember dolgozik, míg a társadalmi szektor társultmunka-alapszervezeteiben nagyszámú szakkádert foglalkoztatnak. Mindez elfogadhatatlan viszonyulásról és viselkedésről tanúskodik, aminek súlyosságát csak növeli, hogy ezek a társultmunka-alapszervezetek és a kooperációs részlegek egyazon kombináton belül működnek. Szemléltetésképpen vegyük a következő adatokat: a Tartományi Foglalkoztatásügyi ÖÉK nyilvántartása szerint mintegy ezer me-

zőgazdasági és állategészségügyi technikus, ezenkívül 70 főiskolai és csaknem 200 egyetemi végzettségű szakember vár munkára. Elkerülhetetlenül felvetődik a kérdés, valójában mit is teszünk az elvek életre keltéséért, hogyan viszonyulunk a kialakított politikához, miként akarunk jobb eredményeket elérni az egyéni gazdaságok társadalmasításában és termelésük növelésében.

Ugyancsak időszerű kérdés, hogy a közvetlen termelésben miként vesszük igénybe a szakkádereket. Vannak olyan környezetek, ahol a szakemberek nincsenek kellőképpen bekapcsolva a termelési folyamatokba. Az agrotechnikai eljárásokról és alkalmazásukról gyakran a traktorvezetők viselnek gondot. Azzal a jelenséggel is találkozunk, hogy a mezőgazdasági szervezetek és a társultmunka-alapszervezetek vezetői, a mezőgazdasági szakemberek a saját földjükön vagy a bérbe vett területeken többet foglalkoznak a termeléssel — s ebben mások munkaerejét is használják, az újratermelési anyagok beszerzésekor és a termény eladásakor pedig saját összeköttetéseikre támaszkodnak —, mint munkahelyi feladataik és kötelezettségeik végzésével. Az ilyen viszonyulás már régebb óta ismert, viszont nehéz neki gátat vetni. Néhány községi szervezetben részleges akciót folytattak ebben az irányban, a legtöbb környezetben azonban maradt minden a régiben. Ezekben a közösségekben szemmel láthatóan keveset törődnek a belső tartalékok kiaknázásával, a társadalmi kötelezettség és felelősség számonkérésével.

Az utóbbi időben nem lehetünk elégedettek a tudományos kutatómunka vívmányainak gyakorlati alkalmazásával az elsődleges mezőgazdasági termelésben és az agráripari kombinátokban. A mezőgazdasági ágazatban a tudományos ismeretek jelentős mértékben hozzájárultak az élelmiszer-termelés növeléséhez és korszerűsítéséhez. Ezek közül a vívmányok közül sok világszerte ismert és elismert. Összehasonlítva azonban a fejlett országok eredményeivel, e tekintetben az utóbbi néhány évben egyes szakterületek esetében stagnálás, sőt hanyatlás következett be. Ez a hanyatlás összefüggésben van az élelmiszer-gazdaság helyzetének rosszabbodásával. A tudomány tehát osztozik az élelmiszer-termelésnek a társadalomban betöltött sorsával.

A tudomány előtt két nagy feladat áll. Először is — a lehető legnagyobb mértékben ki kell használnia a fejlődési lehetőségeket, másodszor pedig, ezzel egyidejűleg, minél szerteágazóbban hozzá kell járulnia az agráripari termelés gyorsabb növeléséhez, elsősorban a rendelkezésre álló tartalékok ésszerűbb kihasználásával. Az agráriparban alkalmazott vívmányok egyúttal a tudományos kutatások előrehaladását is szolgálják. E széles körű kapcsolatnak a KSZ álláspontjain, azaz az agrokomplexumhoz tartozó munkaszervezetek és a tudományos kutatóintézetek közötti önigazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésén kell alapulnia. A VKSZ TB egyik ülésén elfogadott tudományfejlesztési feladatok teljesítéséért sokkal határozottabban kell küzdenünk.

Az agráripari TMSZ-ek és ÖTMSZ-ek fejlesztési és tudományos

osztályainak nem kielégítő a szervezési és káderbeli fejlettsége, elzárkóznak a társastermelési alapszervezetek és a földműves-szövetkezetek elől, s ezzel gátat szabnak a tudományos vívmányok alkalmazásának. Ezeket a kérdéseket az utóbbi időben néhány ÖTMSZ szintjén tematikus értekezleteken vitatták meg, a gyakorlatban azonban elmaradnak a helyzet áthidalására irányuló hathatós intézkedések. A szubjektív erők összefogásával határozottan szembe kell szegülni azokkal az ellenállásokkal, amelyeket a társult munka tudományos egységei és a tudományos kutatóintézetek közötti együttműködés fejlesztése elé gördítenek. Támogatni kell azokat az erőfeszítéseket, amelyek a fejlesztési osztályok anyagi és káderbeli megerősítésére irányulnak.

A VKSZ TB álláspontjai, amelyek Vajdaság SZAT hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlesztési tervének az 1986 és 1990 közötti időszakára vonatkozó eszmei-politikai kérdéseivel kapcsolatosak, világosan meghatározzák az élelmiszer-termelés helyét és szerepét a tartomány fejlesztési tervében és a VKSZ ezzel kapcsolatos kötelezettségeit is. Az élelmiszeripari társultmunka-szervezetekben a pártszervezetek elsődleges feladata, hogy alkotó módon irányítsák a hosszú távú gazdaságszilárdítási politika követelményeihez való alkalmazkodást a számottevő probléma és nehézség leküzdését. Mindemellett külön is munkálkodni kell az élelmiszer-termelés biztonságos és összehangolt fejlesztésén, a termékszerkezetnek az ipari növények javára történő megváltoztatásán, a jószágtenyésztésben pedig a feldolgozás magasabb szintjét kell elérni. Ez a jövedelem növelésének a kulcskérdése. Ezzel egyidejűleg szorgalmazni kell a munkatermelékenység növelését, az élelmiszeripari kapacitások nagyobb fokú kihasználtságát, a feldolgozás magasabb szintre emelését és a kivitel növelését, ami szervezett piackutatást, több társultmunka-szervezetben pedig az extenzív gazdálkodás felszámolását követeli meg.

Az anyagi fejlesztés terén külön is időszerű és sürgős feladat, hogy biztosítsák a mezőgazdasági termelés növelését. Ez reális követelmény, amennyiben határozott lépéseket tesznek a kiépített kapacitások, a meglévő adottságok és tartalékok maximális kihasználása érdekében. Amennyiben szükséges, hogy újítsák fel, alakítsák át a meglévő objektumokat, és a nagy hatékonyságú termelést és ügyvitelt új módszereknek bevezetésével is szolgálják.

Ezzel kapcsolatban serkentenünk kell azokat az intézkedéseket és akciókat, amelyek a szántóföldi kultúrák hektáronkénti hozamának növelését tűzték ki célul a tudományos eredmények és a korszerű technológia alkalmazásával, az öntözés fokozásával és mindazoknak az okoknak az elhárításával, amelyek a hozamok stagnálásához vagy csökkenéséhez vezettek. Különösen fontos gyakorlati lépéseket tenni az öntözés növelésére. Az intenzív agrotechnika, a magashozamú fajták és hibridek alkalmazása az utóbbi két évtizedben hozzájárult Vajdaság mezőgazdasági termelésének a növeléséhez, a tudomány azonban arra int, illuzórikus elvárás lenne, hogy csak ezzel érhető el jelentősebb hozamnövekedés. Nagyon fontos feltétel ehhez az öntözés intenzív alkalmazása, a vetés-

szerkezet gyorsabb módosítása. Mindez hozzájárul a jószágtenyésztés fejlesztéséhez, vagyis az élelmiszer-termelés és a jövedelem növeléséhez.

A hosszú távú gazdaságszilárdítási programból kiindulva elkészült a Duna—Tisza—Duna vízrendszer teljes kihasználásának programja, az öntözés gazdasági effektusainak kimutatásával, de az eszközök korlátozott volta ennek megvalósítását csak hosszabb távon, fokozatosan teszi lehetővé. Az első szakaszban 100 000 hektár, elsősorban társadalmi tulajdonban levő földterület öntözése válik lehetővé, tekintettel az öntözőrendszer kiépítéséhez szükséges komparatív előnyökre.

Ennek a programnak a megvalósításához — minden szakaszában — szükség lenne egy olyan önigazgatási megegyezés létrehozására, amely szabályozná Jugoszlávia és Vajdaság gazdaságának a jövedelmen alapuló munka- és eszköztársítását. E tekintetben azonban nincsenek még gyakorlati eredmények. Szükségszerű, hogy hangsúlyozzuk ennek a programnak össztársadalmi jelentőségét és az elképzeléseket konkrétan beépítsük a hosszú és a középtávú társadalmi-gazdasági fejlesztési tervekbe.

Az élelmiszer-termelés stabil növelésének feltétele egyebek között az is, hogy mind a hazai, mind a külföldi piacon értékesíthetők legyenek a termékek, s közben a tartalékokról se feledkezzünk meg. Erre figyelmeztetnek a jószágtenyésztés problémái, a kukorica felvásárlása és értékesítése stb. Mind a hazai, mind a külföldi piac nagyon fontos tényező lesz a stabil élelmiszertermelésben az elkövetkező időszakban. Ezért mindjárt úgy kell hozzálátni a feladatokhoz, hogy ismert vásárlónak termeljünk. Ez azt jelenti, hogy biztosítani kell a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek piacának önigazgatású megszervezését, vagyis a termelési és értékesítési — a bel- és külkereskedelmet is ideértve — munkaszervezetektől kezdve a pénzintézetekig mindenkinek azon kell fáradozni, hogy kidolgozzuk és megvalósítsuk a jugoszláv élelmiszer-gazdaság kivitelét szolgáló céltermelés programját.

A Kommunista Szövetségnek támogatnia kell a társultmunka-szervezeteket, hogy az élelmiszertermelésben jelenlévő szerkezeti összehangolatlanságot mielőbb kiküszöböljék, mert elsődleges stabilizációs feladatunk, hogy felszámoljuk a nyers- és alapanyag-termelés, valamint a feldolgozó kapacitások közötti diszharmóniát. A gazdaság szerkezetének megváltoztatása elsősorban azokra a közös programokra épülhet, amelyek az önfinanszírozás fokozását és az eszközök tömörítését célozzák az egységes jugoszláv gazdaságban. Arra is szükség van, hogy ezeknek a feladatoknak a megvalósítását gazdaságpolitikai intézkedésekkel is serkentsük.

Önigazgatású és társadalmi tervezéssel, a munka, az eszközök és a föld társításával, közös bevétel és jövedelem útján érhetünk csak el fejlődést, és folytathatunk harcot a többtermelésért és a nagyobb jövedelemért. Erre külön is rámutattunk a VKSZ TB 19. ülésén elfogadott álláspontokban. Ezekben kiemeltük az önigazgatású tervezés és megegyezési folyamatok fejlesztésének jelentőségét és azt is, hogyan kell munkálkodnunk ezen a feladaton. Hangsúlyoztuk, hogy a dolgozókat idejekorán és teljességében kell tájékoztatni a tervezés és az egyeztetés

minden lényeges eleméről; ez alapfeltételét képezi az érdekegyeztetésnek a tmasz-okban, a helyi közösségekben, a tartományban és országos szinten is. Az önigazgatási megegyezésekhez biztosítani kell a küldöttrendszer egészének hatékony működését.

Kiemelt fontosságú, hogy a jövedelem tervezésébe a munkaszervezeti KSZ-szervezetek is bekapcsolódjanak. A jövedelem tervezése termelékenységserkentő, gazdálkodásfejlesztő tényező, gyorsítja a munka és az eszközök társítását (a közös bevétel és jövedelem alapján). Ehhez a tevékenységhez összjugoszláv szintből kiindulva, az újratermelési függőséget és a társult munka gazdasági egybefonódottságát szem előtt tartva kell hozzáfogni.

Rezime

Aktuelna pitanja ostvarivanja idejno-političkih stremljenja o razvoju agro-industrije i sela

Članak obrađuje izlaganje autorice na 26. sastanku PK SKV. Potrebna je intenzifikacija aktivnosti svih organa SK, da bi povećali proizvodnju i izvoz hrane. Agro-kompleks naime, čini većinu privrednog potencijala APV. Inicira se niz akcija za rešavanje svih problema agro-kompleksa, ali su se te akcije odvijale u veoma složenim uslovima našeg društveno-ekonomskog razvoja i stalnog pogoršanja ekonomskog položaja poljoprivrede u primarnoj raspodeli, u prvom redu zbog nesprovođenja dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Makaze cena se dalje otvaraju na štetu poljoprivrede. Politika realnih kamata također negativno utiče na razvoj poljoprivrede. Kamate su u 1984. g iznosile 54% akumulacije. Usled nepovoljnih uslova, investicije su se naglo zaustavile tj. smanjene su za 35%.

Stavovi akcione konferencije SKV agro-industrijskog kompleksa su konstatovali da je potrebno:

— uvođenje principa selektivnosti u visini kamatnih stopa, u odnosu na poljoprivredu;
— smanjivanje izdvajanja iz dohotka OUR agro-kompleksa;
— prevladavanje otvaranja makaza cena na štetu agrara.

Postojeći položaj agro-kompleksa ograničava ovladavanje uslovima i rezultatima rada, stvaranje dohodovnih odnosa u OUR-ima i repro-zajednicama, ostvarivanje udruživanja rada i sredstava, što još u mnogome zavisi od administrativnih mera ili intervencija. Zbog toga je od 1980—1984. god. zajednički prihod opao sa 5% na 1%.

Jasno je, da je neophodno ostvariti uslove za postizanje istog položaja poljoprivrede, kao i drugih oblasti u privrednom sistemu.

SK ima za zadatak da se akcije usmere na jačanje samoupravnog zajedništva i samoupravnog planiranja.

Zakon o društvenoj kontroli cena, izjednačuje tretman cena agrara sa cenama ostalih oblasti, uz izvestan izuzetak, što omogućuje dejstvo udruženih radnika na određivanje cena, ali ih istovremeno izlaže i snažnijem dejstvu tržišta. Povezivanje rada i sredstava u pogledu reprodukcionog povezivanja je sve

važnije i bori se protiv postojeće tendencije zatvaranja. Posebno je u tome važno, prevazilaženje sektaških odnosa poljoprivrede i industrije, kao i organizacija kooperanata i zadruga, što dosada još nije dalo dovoljno rezultata.

Udruživanje i samoupravno organizovanje zemljoradnika još nije u dovoljnoj meri prisutno u organima SK. Od 469 naseljenih mesta u 117 još nema nikakvog organizacionog povezivanja. Još nismo postigli dovoljno rezultata ni u pogledu kadrovske osposobljenosti u tom pravcu, kao ni u pogledu osposobljenosti kadrova u OUR-ima, iako u Vojvodini ima, prema podacima Zavoda za zapošljavanje, agrarnih kadrova sa visokom i višom spremom na listi nezaposlenih.

Korišćenjem nauke i povezivanjem sa naučnoistraživačkim institutima, isto ne možemo biti zadovoljni. Zapravo: nauka deli sudbinu položaja proizvodnje hrane u društvu.

Stavovi PK SKV u vezi sa razvojem 1986—1990 god. utvrđuju jasno mesto i ulogu proizvodnje hrane u SAPV i značaj povećanja proizvodnje i proizvodnosti rada, vodeći računa o poboljšanju položaja ovog kompleksa u materijalnoj proizvodnji. Izuzetno važan je zadatak korišćenje izgrađenog sistema DTD i navodnjavanja. Predviđa se u prvoj fazi navodnjavanje od 100.000 hektara.

Tržište domaće i inostrano veoma je značajan faktor stabilne proizvodnje hrane. Treba, prema tome, ozbiljno raditi na organizovanju tržišta.

Borba za proizvodnju i dohodak treba da se odvija i sa samoupravnim planiranjem. Značaj i potreba toga podvučena je na 19. sastanku PK SKV.

Predsedništvo sastanka predlaže, da se pojača aktivnost na rešenju najaktuelnijih pitanja i problema i na pronalaženju puteva za brži i stabilniji razvoj agro-industrije.

Resummee

Aktuelle Fragen der Verwirklichung der ideen-politischer Bemühungen des Vereins der Kommunisten um die Entwicklung der Agro-Industrie und des Dorfes

Der Artikel führt die Ausführungen der Autorin an der 26. Sitzung der PK SKV vor. Es ist eine Intensifikation der Aktivität aller Organe des SK nötig, um die Produktion und Ausführ von Nahrung zu vergrössern, da das Agro-Komplex dem Grossteil der Wirtschaftspotenz des Autonomen Gebietes ausmacht. Eine Reihe von Aktivitäten wurden für die Lösung aller Probleme des Agro-Komplexes initiert, aber diese Aktivitäten haben sich in den sehr komplizierten unserer gesellschaftlich-ökonomischer Entwicklung durchgeführt und ständiger Verschlechterung der Lage der Landwirtschaft in der primären Verteilung, in erster Reihe wegen der Nichtdurchführung des langwährigen Programmes der ökonomischen Stabilisation. Die Preise entwickeln sich weiter zu Schaden der Landwirtschaft. Die Politik der reellen Zinsen wirkt auch negativ an die Landwirtschaft. Die Zinsen waren im 1984 54% der Akumulation. In den ungünstigen Bedingungen wurden die Investitionen um 35% vermindert.

Standpunkte der Aktionskonferenz der Kommunisten des Agro-Komplexes, haben konstatiert dass es nötig ist:

— Einführung des Prinzipes der Selektivität, anbetracht der Höhe der Zinsen für die Landwirtschaft;
— Verminderung der Abzüge aus dem Einkommen der Arbeitsorganisationen des Agro-Komplexes;
— Bewältigung der offenen Preisschere für den Agrar.

Die feststehende Lage des Agro-Komplexes begrenzt die Bewältigung der Bedingungen und Erträge der Arbeit, sowie Formierung der Einkommensverhältnisse in den Organisationen und Reproduktionsgemeinschaften, sowie die Vereinigung der Arbeit und der Mitteln, das noch immer viel von administrativen Massnahmen und Interventionen abhängig ist. Deswegen ist das gemeinsame Einkommen in der Zeit 1980—1983 von 5% auf 1% gesunken.

Es ist verständlich dass es unbedingt nötig ist, die selbe Lage für die Landwirtschaft, wie für die anderen Wirtschaftszweigen im Wirtschaftssystem zu erreichen.

Der SK hat die Aufgabe, die Aktionen auf die Stärkung der selbstverwalterischen Gemeinschaft und selbstverwalterische Planierung zu richten.

Das Gesetz über die gesellschaftliche Kontrolle der Preise sieht gleichmässigen Tretman der Preise im Agrar, mit anderen Wirtschaftspreisen vor, aber mit einigen Ausnahmen, das dem Einfluss des Marktes aber auch der vereinigten Arbeiter ermöglicht. Die Verbindung der Arbeit und der Mitteln ist in der reproduktionellen Verbindung immer wichtiger und kämpft gegen die Tendenz der Versperrung. Dabei ist das Übersteigen der abtrünnigen Beziehungen der Landwirtschaft, sowie der Organisation der Kooperanten und der Genossenschaften, das bis jetzt keine genügende Erfolge gehabt hat, überwindet.

Die Vereinigung und die selbstverwalterische Organisation der Landwirte ist noch nicht genugend in den Organen der SK vorhanden. Von 469 Siedlungen in Vojvodina, haben 117 noch überhaupt keine Verbindung. Wir haben bis jetzt auch keine zufriedenstellende Erfolge, anbetracht der Fähigkeiten der Kader, sowie der fähigen Kadern in den Organisationen vorhanden, obwohl in der Vojvodina Kader mit höherer und höher Bildung unbeschäftigt sind.

Mit der Bindung zu der Wissenschaft und den wissenschaftlichen Institutionen, können wir auch nicht zufrieden sein. Es ist festzustellen dass die Wissenschaft die Lage der Nahrungserzeugung teilt.

Die Sätze des PK SKV anbetracht der Entwicklung im 1986—1990 stellen deutlich den Platz und Rolle der Nahrungsproduktion in der Vojvodina fest; die Bedeutung des Wachstums der Produktion und Produktivität, und unterzeichnen die Besserung der Lage dieses Komplexes in der materiellen Produktion des Gebiets. Besonders wichtig ist die Aufgabe der Benützung des Systems DTD und der Bewässerung. Es wird in der ersten Phase die Bewässerung von 100.000 Hektar vorgesehen.

Der Innen- und Aussenmarkt ist ein besonders wichtiger Faktor der stabilen Nahrungsproduktion. Man soll daher an der Organisation des Marktes ernstlich arbeiten.

Der Kampf um die Produktion und dem Einkommen soll auch mit der selbstwirtschaftlichen Planierung durchgeführt werden. Die Wichtigkeit dieser Aufgabe ist am 19. Sitzung des PK SKV unterstrichen worden.

Das Präsidium des Zusammenkunftes schlägt vor, dass die Aktivität an der Lösung dieser Fragen und Problemen und am Finden der Wege zur stabileren und schnelleren Entwicklung der Agro-Industrie verstärkt werden muss.

Original scientific paper

Borza József

PROGNÓZISOK ÉS VALÓSÁG A MEZŐGAZDASÁGBAN

Hogyan alakul az élelmiszerellátás a jövőben? Ez a kérdés foglalkoztat tudóst, szakembert és politikust egyaránt. A probléma különösen aktuálissá a hetvenes évek derekán vált, amikor az energia-árrobbanás súlyos gondok elé állította a mezőgazdaságot, így az élelmiszertermelést is a világ majdnem minden részén. Az energiaár okozta problémák mellett a népesség nagyütemű növekedése is sürgető igénnyel követelte, hogy az élelmezéssel a jövőben behatóbban foglalkozzanak. Nagyszámú tanulmány látott napvilágot az elmúlt években, amelyek körüljárták a problémát, és javaslatokat adtak a mezőgazdaság és élelmiszeripar fejlesztésére azzal a szándékkal, hogy hozzájáruljanak egy olyan fejlesztési politika kidolgozásához és megvalósításához, amely ki tudná elégíteni a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek iránti növekvő igényeket.

A hetvenes évek derekán a tudósokat különösen az foglalkoztatta, hogyan alakul majd tíz év múlva, tehát 1985-ben az élelmiszertermelés. De szép számban jelentek meg olyan tanulmányok is, amelyek az 1990-es évekre, sőt az ezredfordulóra vonatkozó prognózisokat, helyzetképet vázolták. Ha ma fellapozzuk a 8—10 évvel ezelőtt készült elemzéseket, meglepődhetünk azon, hogy egyesek milyen reális előrelátással körvonalazták a mezőgazdaság és élelmiszertermelés fejlődésének alakulását.

Nem áll szándékomban ezeket a tudományos munkákat kiértékelni, de szükségesnek tartok egyet kiemelni közülük annál is inkább, mert könyv alakban való megjelenésekor sokan megkérdőjelezték a prognózisokkal foglalkozó részét. Éliás—Sebők—Újhelyi A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek az új világgazdasági helyzetben (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980) című könyvéről van szó. Prognózisukat az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) által közölt 1965—1975 közötti időszak világtermelési trendjére alapozzák és több tényezőt figyelembe véve annak alapján prognozálják az élelmiszertermelés további fejlődését.

Ez a tanulmány a világ évi búzatermelését 1990-re 565 millió tonnára prognozálja, ami reálisnak tűnik, mert a búzatermelés az 1975. évi

359,8 millió tonnáról 1984-re már 512,4 millió tonnára növekedett. Tíz év alatt tehát 152,6 millió tonna volt a termelésnövekedés. Ez mindössze 1%-ban a vetésterület növelésének eredménye, a többi hozamnövekedésből ered. Míg 1975-ben a hektáronkénti hozam 1,61 tonna volt, 1984-ben eléri a 2,22 tonnát, tehát 37%-kal nagyobb. Ezt a nagyhozamú fajták terjedése, a műtrágya és növényvédőszerek használata, valamint az agrotechnika fejlődése és szakszerű alkalmazása tette lehetővé.

A kukorica világtermelése is hasonlóképp alakult. 1990-re a prognózis 570 millió tonnára becsüli e fontos takarmánygabona évi termését. Ha tekintetbe vesszük, hogy a világ kukoricatermelése 1975-ben 294 millió tonna volt, 1984-ben pedig már elérte a 440,6 millió tonnát, akkor reálisnak tűnik az 1990-re prognozált mennyiség is. Igaz a kukorica esetében jelentősen — mintegy 11%-kal nőtt a vetésterület is, de a hektáronkénti hozamnövekedés is kedvezően alakult: az 1975. évi 2,69 tonnáról 1984-ben 3,33 tonnára nőtt, ami 24%-kal nagyobb, mint 10 évvel korábban. Ha tekintetbe vesszük azokat a tartalékokat, amelyek a magas hozamú hibrid kukoricákban rejlenek, e téren is elérhető az 1990-re prognozált világtermelés, ami azt jelenti, hogy a kukorica, megelőzve a búzát és a rizst, mennyiségileg első helyre kerülne a világ gabonatermelésében.

Jelentős a rizstermelésre vonatkozó prognózis is, talán azért, mert a termelésnövekedés nagyobb volt az előrejelzettnél. 1990-re az évi rizstermelést 450 millió tonnára becsülték, holott a világ rizstermelése már 1984-ben elérte a 484,5 millió tonnát, ami 121,6 millió tonnával több az 1975-ben elért termelésnél, amikor is 342,9 millió tonna volt. Tehát az évi termelés tíz év alatt mintegy 35,6%-kal növekedett, ami 5,51%-ban a vetésterület növekedésének, 28,4%-ban pedig a hozamnövekedésnek az eredménye.

A szóban forgó prognózis szerint 1990-re a világ hústermelése is lényegesen, mintegy 64%-kal növekedne és elérné a 190 millió tonnát. Az elmúlt időszakban a következőképpen alakult a termelés: 1974-ben 115,6, 1984-ben 143 millió tonna, tehát 23%-os a növekedés. Lehet, hogy a hátralévő öt-hat év, tekintettel az állattenyésztés két éve tartó krízisére, nem hozza meg a 47 millió tonna növekedést, de nem azért, mert a mezőgazdaság képtelen többet termelni, hanem nincs iránta fizetőképes kereslet.

A felsorakoztatott adatok a világ elmúlt tízéves gabona- és hústermelésének fejlődéséről azt bizonyítják, hogy a tartalékok megfelelő kihasználása lehetővé teszi a termelés további növelését, amennyiben persze a fokozódó termelés iránt reális kereslet lesz. Ennek híján a termelésnövekedés üteme lassul vagy leáll, de visszaesés is lehetséges.

Az elmúlt években a különösen megnövekedett gabona- és hústermelést nem követte a fogyasztás. Ennek következménye, hogy a világpiaci árak jóval az előző évek árszintje alá estek vissza, ami aláásta a termelés gazdaságosságát a termelők egy részénél. Csak egy példát hoznék fel: az EGK országaiban az elmúlt 5 év alatt a mezőgazdasági termelés évi 2%-kal növekedett, a fogyasztás pedig csak 0,5%-kal. Az így kiala-

kult helyzet a mezőgazdaságban elindított egy átszervezési folyamatot, amelynek lényege a gyengébb gazdaságok felszámolása vagy termelési struktúrájának megváltoztatása, nagyobb, korszerűbb, számítógépekkel irányított, modern technológiát alkalmazó gazdasági egységek kialakulása.

A gabona világpiaci helyzetének alakulásához hozzájárult az a tény is, hogy India importőrből exportőr országgá vált. A megnövekedett termelés eredményeként csökkent Kína, Brazília importigénye is. Jelentős a Szovjetunióban elért gabonatermelés növekedése is, ami nagyban csökkenti az importot, márpedig a Szovjetunió gabonabehozatala mindig befolyásolta a világpiaci árak alakulását.

Mindaz, ami a világ mezőgazdaságában történik, jelentősen érinti Vajdaság mezőgazdaságát és élelmiszeriparát is. A külső behatásokat még csak összetettebbé teszi az a tény, hogy még mindig várat magára egy hatékony agrárpolitika kialakítása. Ennek következménye a fejlett országok mezőgazdaságától való lemaradás még azoknak a termékeknek az esetében is, amelyekkel az előző években sikerült az élvonalba kerülni. Néhány adat segítségével felmérhető a helyzet: a világ gabonatermelésében a búza hektáronkénti hozama tíz év alatt 37%-kal nőtt, Jugoszláviában 41%-kal, Vajdaságban pedig csak 31%-kal (ez az 1984-es év eredménye, mivel az 1985. évi hozam az aszály miatt nem lenne reális). Tíz évvel korábban Európában csak 4 országban értek el nagyobb hektáronkénti hozamot, 1984-ben már 6 ország dicsekedhet magasabb búzahozammal. Ugyancsak tíz évvel korábban (1975-ben) csak két országban volt magasabb a kukoricahozam a vajdaságinál, 1984-ben már három ország ért el jobb eredményt. Az egy hektárra eső hozamnövekedés a kukoricatermelésben nem mondható kedvezőtlennek Vajdaságban, ellenkezőleg a világon 1984-ben a hektáronkénti hozam 24, Jugoszláviában 22, Vajdaságban pedig 29%-kal nagyobb az 1975-ben elértnél, de mások jobban kihasználják lehetőségeiket.

Jelentősen emelkedett a hústermelés is az elmúlt 10 év alatt, bár az ingadozás az állatállományban igen nagy volt. Igaz, az 1976—1980 közötti tervidőszakban nem is volt jelentősebb tervfeladat a hústermelés növelése: 1980-ra a terv mindössze 252 ezer tonna húst irányoz elő. Ez a volumen már 1978-ban, a tervidőszak harmadik évében megvalósult, ami azt a tévhitet váltotta ki, hogy az állattenyésztésben minden rendben van, nincs szükség külön gazdasági intézkedésekre a terv megvalósításához és az állattenyésztés szilárd fejlődéséhez. Holott a tervidőszak első éveiben csak az előző visszaesésből való kilábalásról és felélénkülésről volt szó, ami nem lehetett tartós, mert a termelés magasabb szinten tartásához hiányoztak a nélkülözhetetlen árutartalékok. Ez alatt a takarmánytartalék (kukorica, behozatali fehérjedús takarmányadalékok) értendő, arra az esetre, ha a megnövekedett állomány folytán fokozódna a takarmánykereslet, ami a takarmányárak emelkedését idézné elő. Az árutartalék ilyen esetben alacsonyabb áron interveniálna és ezáltal biz-

tosítaná a gazdaságosság folyamatosságát az állattenyésztésben. Nem voltak eszközök arra sem, hogy az esetleges nagyobb vágóállat-kínálat esetén biztosítsák a folyamatos felvásárlást, méghozzá olyan árszinten, amely nem teszi kérdésessé az állattenyésztés gazdaságosságát. Ezek az alapfeltételek később sem teremtődtek meg, így az 1981-ben kidolgozott állattenyésztési program sem válhatott egy szilárdabb, kiegyensúlyozottabb fejlődés alapjává, csak arra volt elég, hogy lendületet adjon az állattenyésztés fejlődésének, különösen 1983-ban, amikor kedvező arányok alakultak ki a takarmány és a vágóállat ára között. Az 1983 végén jelentkezett nagyobb vágóállat-kínálatot — ami 1985 közepéig tartott — a húsipar már nem tudta folyamatosan átvenni, mert erre nem volt gazdasági ereje (forgóeszköz, tárolási lehetőség). Az intervenciós felvásárlás pedig későn indult be és olyan árakon, amelyek csak veszteséget hoztak a tenyésztőknek. Ez utóbbiaknak nem volt más választásuk: egyedüli kiútként az állomány csökkentését választották. Így az 1984-ben jelentkező húsbőséget 1985 második felében felváltotta a hús- és tejhiány, ami tovább fokozódik 1986-ban is.

Az agráripar gazdasági helyzetének romlása annak következménye, hogy az elfogadott fejlesztési politika csak deklaráció maradt a középtávú tervben, de az évi tervekben és az önigazgatási megegyezésekben is. Ami megvalósult: megszűnt az agráriparban az ártámogatás (prémiumok) és az ártérítés (regresszus) abból kiindulva, hogy az agráripar a reális árpolitika, az árutartalékok hatásos működése, az export serkentése, a kedvező hitelpolitika, a magánszektor nagyobb fokú társadalmasítása és a társastermelés megszervezése útján önerőből is biztosítani tudja a fejlődéshez szükséges gazdasági feltételeket a szóban forgó tervidőszakban.

Nem történt lényegesebb változás az agráripar és a kereskedelem, illetve a turisztikai szervezetek közötti viszonyban sem, holott a tervek az agráripar fejlődését a társult munkáról szóló törvényben előirányzott jövedelmi viszonyok kiépítésére alapozták. A termelők és fogyasztók között nagyrészt továbbra is megmaradtak az adás-vételi viszonyok. Az elmúlt időben sok bírálat érte a kereskedelmet is a jövedelmi viszonyok mellőzése miatt. Mentségül a kereskedők azzal érvelnek, hogy lényeges változás eddig az agráriparban sem történt. A jövedelmi viszony az agráripari társultmunka-szervezetek nagy részében is csak elvont fogalom maradt, holott a munka és eszköztársítás útján ez az új gazdasági viszony kellett volna hogy biztosítsa a beruházásokhoz szükséges eszközök nagy részét.

Mivel az elmúlt öt év alatt a viszonyokban lényeges változás nem történt, az árpolitika továbbra is a lakosság életszínvonalának őreként kezelte az agráripart. A hitelpolitikában sem történt könnyítés, a reális kamatpolitika alkalmazása pedig méginkább súlyosbította az agráripar helyzetét. Mindemellett az agráripari termékek árától dinamikusabban nőtt az energia, műtrágya, növényvédőszerek, mezőgazdasági gépek és felszerelések ára. (Néhány példa: két évvel ezelőtt 1 kg „Piramin"

növényvédőszer 35 kg búza ellenértékébe került, a múlt évben már 61 kg búzát kell érte adni; 1 kg NPK műtrágya 1 kg búza helyett 1,3 kg búzát ér, a hazai IMT 5270 194,7 kW traktor két éve 222 tonna búzába került, most 340 tonnát kell érte adni.)

Az agráripar 1985. évi kilenchavi pénzügyi eredménye reálisan tükrözi az említett kedvezőtlen tényezők hatását az eredmény alakulására. Az agráriparban csak a kamatok 68,4 milliárd dinárt tesznek ki a szóban forgó kilenc hónap alatt, több mint háromszor nagyobbak az előző év azonos időszakához viszonyítva. A veszteségek 4,7-szer nagyobbak és 14,4 milliárd dinárt tesznek ki, és a veszteségek 40%-át képezik Vajdaság gazdaságában. Az adatok csak a társadalmi szektor veszteségeit ölelik fel, a szántóföld 60%-a viszont a magánszektor tulajdona, ahol a helyzet szintén kedvezőtlen, különösen az állattenyésztésben.

Az agráripar mind gyengébb gazdasági helyzete csökkentette az exportlehetőségeket is, amit csak fokoztak az állandó adminisztratív korlátozások. Az agráripari termékek 8—10 évvel ezelőtt 40%-át képezték Vajdaság exportjának, az 1985. évi kilenchavi mérleg alapján ez a részesedés 23%-ra csökkent. A visszaesés nem csak belföldi tényezők következménye. Az export alakulására kihatottak az utóbbi évek világpiaci változásai is: megnőtt a gabona- és hústermelés, stagnál a felhasználás-fogyasztás. Növekszik a nem fizetőképes keresletként fellépő éhezők tábora.

Figyelembe véve a világ mezőgazdaságában és élelmiszertermelésében az utóbbi néhány évben történteket, valamint a világpiaci helyzet alakulását, az összetett helyzetből való kiutat elsősorban az agráripar helyzetének hazai rendezésével kell megkezdeni. Egy olyan gazdaságpolitika kidolgozásával és valóra váltásával, amely lehetővé tenné az agráripar számára a fejlett országokkal szembeni lépésvesztésének felszámolását és azt, hogy versenyképessé váljon a világpiacon. Ez csak az agráripar anyagi támogatásával, nem pedig deklarációkkal érhető el. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a fejlett országok agráripara is készül a XXI. századra, újabb technológiák valamint a számítógépek nagyobb fokú alkalmazásával — nem csak a pénzügyvitel és tervezés terén, hanem a termelésben is. Ennek a kihívásnak csak úgy tudunk megfelelni, ha felszámoljuk a bizonytalanságot és szilárd alapokra helyezzük az élelmiszertermelést idehaza. Ez lendületet adna a termelés növekedésének, ami lehetővé tenné a hazai igények jobb kielégítését és az export növelését is.

Rezime

Prognoze i stvarnost u poljoprivredi

Sredinom sedamdesetih godina, posle prve energetske krize, naučnici, ekonomisti i političari sve više su se interesovali za budući razvoj proizvodnje hrane u svetu. Izrađene su brojne prognoze o proizvodnji hrane za 10, 15, 20 godina, a i na prelasku u XXI vek. Od brojnih radova te vrste dosta realnu prognozu daje rad grupe Éliás—Sebők—Újhelyi pod naslovom „Položaj poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u novim ekonomskim uslovima u svetu" (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980). Podaci o proizvodnji važnijih poljoprivrednih proizvoda u svetu sredinom osamdesetih godina potvrđuju u većini slučajeva realnost date prognoze.

Na osnovu podataka o proizvodnji važnijih poljoprivrednih proizvoda u desetogodišnjem periodu 1975—1984, može se zaključiti da je moguće, primenom naučnih dostignuća u proizvodnoj praksi i dalje povećavati proizvodnju u poljoprivredi sveta, *pod uslovom da postoji platežno sposobna tražnja* za to.

U proteklom periodu povećanu proizvodnju hrane nije pratila rast potrošnje, što stvara probleme kod proizvođača jer niske cene za poljoprivredne proizvode smanjuju ekonomičnost u proizvodnji. Posledica toga je propadanje slabijih proizvođača i proizvodnih organizacija. Istina dolazi i do prestruktuiranja u poljoprivredi, stvaraju se nove velike savremene organizacije koje će, primenom vrhunskih dostignuća u organizaciji, tehnologiji uz računare u svim fazama, proizvoditi hranu u XXI veku.

U sadašnjim uslovima sve je teži položaj agroindustrijskog kompleksa u SAP Vojvodini. Pored nepovoljnih kretanja na svetskom tržištu, proizvođače hrane u težak položaj stavlja i činjenica da još nije izgrađena efikasna agrarna politika. Posledica toga je da proizvođači u razvoju gube korak u odnosu na vodeće proizvođače u svetu. To se vidi iz proizvodnih rezultata kod važnijih poljoprivrednih proizvoda, a i iz finansijskih rezultata poljoprivredno-prehrambenih organizacija.

Izlaz iz nepovoljne situacije treba tražiti pre svega u takvoj agrarnoj politici koja će omogućiti proizvođačima hrane u Vojvodini da drže korak sa svetskim proizvođačima i da budu konkurentni na svetskom tržištu hrane.

Resummee

Prognosen und Wirklichkeit der Landwirtschaft

In der Mitte der siebziger Jahre, nach der ersten Energiekrise, haben sich die Wissenschaftler, Ekonomisten und Politiker immer mehr für die zukünftige Entwicklung der Nahrungsmittelproduktion in der Welt, interessiert. Es sind zahlreiche Prognosen, über die Produktion von Nahrungsmitteln, nach 10, 15, 20 Jahren ausgearbeitet, sowie für den Übergang in das XXI. Jahrhundert. Von den zahlreichen derartigen Arbeiten, gibt die Arbeit der Gruppe Éliás—Sebők—Újhelyi, eine genügend reale Prognose unter den Titel: „Lage der Landwirtschaftlich-Nahrungsmittelprodukte in den neuen Bedingungen in

der Welt" (Ökonomischer und rechtwissenschaftlicher Verlag, Budapest, 1980). Angaben über die Produktion wichtigerer landwirtschaftlichen Produkten in der Welt, in der Mitte der achtziger Jahre, bestätigen zumeist die Realität der gegebenen Prognose.

Auf Grund der Daten, über die Produktion der wichtigeren landwirtschaftlichen Produkte im Jahrzehnt 1975—1984, kann man feststellen, dass es möglich ist, mit der Nützung der wissenschaftlichen Erfolge, in der Produktion, die Produktion zu vergrössern, *unter der Bedingung dass zahlungsfähige Forderung dazu vorhanden ist.*

In der vergangenen Periode hat die Forderung nicht die Vergrösserung der Produktion gefolgt, das Probleme bei den Produzenten schafft, da die niederen Preise der landwirtschaftlichen Produkte, die Wirtschaftlichkeit der Produktion vermindert. Dessen Folge ist die Pleite der schwächeren Produktionsorganisationen. Es kommt zur Prestruktuierung in der Landwirtschaft; neue, grosse, moderne Organisationen werden gegründet, die im XXI. Jahrhundert, mit der Nützung der höchsten Errungenschaften in der Organisation, Technologie und mit Hilfe der Computer in allen Phasen der Arbeit, Nahrungsmitteln erzeugen werden.

Unter den heutigen Bedingungen, ist die Lage des agroindustriellen Komplexes in der SAP Vojvodina immer schwerer. Neben dem unangenehmen Bewegungen auf dem Weltmarkte, stellt die Lage der Nahrungsmittelerzeuger unter anderen, auch die Tatsache fest, dass noch keine erfolgreiche Agrarpolitik ausgearbeitet worden ist.

Dessen Folge ist, dass die Produzenten in der Erwicklung angesehen der führenden Produzenten in der Welt, hinterbleiben. Das sieht man aus den Produktionserfolgen der wichtigeren landwirtschaftlichen Produkte, und auch aus dem finanziellen Erfolgen der landwirtschaftlichen und nahrungserzeugenden Organisationen.

Ausgang aus solcher unwohler Situation ist im solcher Agrarpolitik zu suchen, die den Produzenten in Vojvodina den Gleichtritt mit den Produzenten in der Welt ermöglicht, um dass sie konkurrenzfähig auf dem Weltmarkt der Nahrungsmitteln werden.

Original scientific paper

Branislav Milovanović

A MEZŐGAZDASÁG MAGÁNSZEKTORÁNAK FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEI VAJDASÁGBAN

Meghatározó erővel hat ki a mezőgazdasági és agráripari összetermelésre és fejlődésre, hogy milyen a magángazdaságokban a termelés fejlettsége, a magántermelők önigazgatási szervezettségének foka és a társult munkával való kapcsolata. Ezt nemcsak a termelőerők fejlődése tükrözi, hanem megnyilvánul a társadalmi-gazdasági viszonyok tekintetében is.

A magánszektorban van a mezőgazdasági termeléshez szükséges erőforrások nagyobb hányada: a megművelhető terület 60%-a, az állatállomány 75%-a, a gyümölcsösök 56,5%-a és a szőlők 77%-a, a gépállomány jelentős része (80 900 traktor, 3560 kombájn, 2550 kukoricatörő és 1000 napraforgó-betakarító adapter, számos kapcsolható eszköz stb.); a lakosság 20%-a foglalkozik mezőgazdasággal, ami 213 000 aktív földművest jelent.

Ez a szektor termeli meg a mezőgazdasági termékek java részét, a kukorica 75%-át, a hús és a tej 75,8%-át, a zöldségfélék 90%-át; a mezőgazdaság társadalmi össztermékében a magánszektor 56—58%-kal részesedik.

A technikai-műszaki újítások alkalmazásának köszönhetően a magánszektor egyre figyelemreméltóbb eredményeket ér el, mind a hozamok nagyságát, az állattenyésztés eredményét és a munka termelékenységét, mind pedig a termelés gazdaságosságát illetően. A termelés struktúráját tekintve a magántermelők intenzívebb termelést folytatnak a társadalmi szektornál. A magántermelőknél az állattenyésztés az össztermelésben 50%-kal vesz részt, míg a társadalmi szektor esetében ez mindössze 20—22%. Zöldségféléket a magánszektor az összes szántóföld 8—9%-án termel (a társadalmi szektor az 1%-án). A társadalmi termékhez viszonyított termékérték egyre inkább csökken a magánszektor javára. 1983-ig a felvásárolt mezőgazdasági termékek 50%-át ez a szektor adta.

1. A mezőgazdasági lakosság és a földdel rendelkező háztartások

A deagrarizáció, a gazdasági és szociális differenciálódás az egész háború utáni időszakra jellemző, de különösen az utóbbi évtizedben vált hangsúlyozottá.

A mezőgazdasággal foglalkozó lakosság Vajdaságban

1. táblázat

Év	Mezőgazdasági lakosság		Aktív mezőgazdasági lakosság	
	n	Az összlakosság %-a	n	A mezőgazdasági lakosság %-a
1961	960 870	51,7	457 405	56,0
1971	760 016	38,9	385 106	46,2
1981	391 945	19,9	213 307	25,0

A mezőgazdasággal aktívan foglalkozók száma lassabban csökken a mezőgazdasági lakosságénál. A mezőgazdasággal aktívan foglalkozók között egyre több a nő (72 651, vagyis 34,1%). A földművesek korstruktúrája egyre kedvezőtlenebb. A 15—30. életév közötti aktív földművesek száma mindössze 26 185 (14,5%).

Az 1981-es népszámlálás alkalmával az előzőhöz viszonyítva több mezőgazdasági háztartást vettek nyilvántartásba. Az elmúlt tíz év alatt 18 000-rel emelkedett számuk, ami 10,6%-os növekedést jelent.

A mezőgazdasági háztartások számának gyarapodása a vegyes háztartások elterjedéséből ered, míg az úgynevezett tisztán mezőgazdasági háztartások száma csökken. Korábban a mezőgazdasági háztartások 40%-a volt vegyes, most 50%-a.

A mezőgazdasággal foglalkozó háztartások száma

2. táblázat

	1969 n	%	1981 n	%	Index %
Mezőgazdasággal foglalkozó háztartások száma	283 500	100,0	289 822	100,0	102,2
Tisztán mezőgazdasággal foglalkozó háztartás	168 406	60,0	146 488	50,5	86,9
Vegyes háztartások	115 094	40,0	143 413	49,5	124,6

A csak mezőgazdasággal foglalkozó háztartásokban, amelyek a megművelhető terület 63%-át birtokolják, jelentősen megnövekedett az elöregedett háztartások száma. 40 613 olyan háztartás van, amelyekben a férfiak 65, illetve a nők 60 évesek, vagy ennél is idősebbek, ami az összes mezőgazdasági háztartás 28%-át teszi ki.

A birtokolt földterület nagyságának megoszlása is nagyon kedvezőtlen. A háztartások 63,4%-a nem rendelkezik 3 ha-nál nagyobb földterülettel, míg a háztartások 78,4%-ának földterülete nem nagyobb 5 ha-nál. A háztartásonkénti földterület nagysága csökkenő irányzatot mutat, és 3,2 ha-t tesz ki. Az aktív földművesek birtoka növekszik, 4,5 ha. A háztartásoknak mindössze 43%-ában van aktív földműves, 57%-ában nincs. Az aktív földművessel nem rendelkező háztartások 240 000 ha földdel rendelkeznek, és e terület egy részét bérbe adják. Egyre növekszik a nem földműveléssel foglalkozó földtulajdonosok száma. Az 1981-es összeíráskor 113 618 ilyen személyt vettek nyilvántartásba, akiknek birtokában 153 000 ha volt.

2. *Mezőgazdasági területek*

A magánszektornak Vajdaságban 971 342 ha megművelhető földje van, ami az össz terület 60%-a (937 833 ha szántó, vagyis 60,5%). A magántermelők mezőgazdasági földterülete állandóan csökken, az utóbbi években ez a folyamat némileg lelassult. 1971 és 1983 között a földművesek szántóföldje 72 860 ha-ral lett kevesebb, ami évi 6070 ha csökkenést jelent; az elmúlt 3 évben pedig 5000 hektárt tett ki a fogyatkozás, vagyis évenként átlag 1500 ha-t.

A magántermelők mezőgazdasági területei Vajdaság SZAT-ban

3. táblázat

	1971	1982	1983
1. Megművelhető terület	1 052 347	976 318	971 342
2. Szántóföld	1 010 692	942 847	937 833
3. Gyümölcs	6 761	8 692	9 064
4. Szőlő	18 019	13 699	12 817
5. Kaszáló	16 875	11 489	11 628

Az évtized végéig várható, hogy a szántóföld ebben a szektorban további 912 000 ha-ral csökken, ami évente átlag cca 3500 ha-os csökkenést jelent. Várható, hogy ennek a területnek nagyobb része különböző módon társadalmi tulajdonná válik; vagy úgy, hogy az elöregedett háztartások nyugdíjbiztosítás ellenében átadják földjüket, vagy úgy, hogy egyszerűen eladják. Az átlag földterület megmarad az eddigi szinten, de növekedni fog az aktív földművesekre eső terület nagysága kb. 5,8 ha-ra. Ugyanakkor növekszik az 5 ha-nál nagyobb területtel rendelkező háztartások száma is.

Tervgazdálkodással és konkrét gazdaságpolitikai intézkedésekkel meg kell akadályozni a szőlőskertek csökkenését, és elősegíteni a gyümölcsösök gyarapodását, különösen azokon a vidékeken, ahol erre megvannak a természeti feltételek (Fruška gora, Észak-Bácska, Dél-Bánát).

3. *A magánszektor műszaki felszereltsége*

A földműves gazdaságok műszaki felszereltsége állandóan javul, ami lehetővé teszi, hogy intenzív mezőgazdasági termeléssel foglalkozzanak, alkalmazzák a korszerű agrotechnikai eljárásokat, és a mezőgazdasági munkálatokat idejében elvégezzék.

A magánszektor felszereltsége Vajdaságban

4. táblázat

	1981	1984	1985
1. Traktorok	57 103	75 561	80 888
2. Gabonakombájnok	2 435	3 388	3 370
3. Egyéb kombájnok	136	202	199
4. Kukoricatörő adapter	1 147	1 840	2 545
5. Napraforgó-betakarító adapter	1 126	1 055	1 001
6. Ekék	56 535	75 122	79 156
7. Kiegészítő talajművelő gépek	81 034	98 512	105 184
8. Vetőgépek összesen	20 814	32 463	34 888
9. — tarlós gabonára	6 462	10 902	11 357
— sorültetők	14 352	21 561	23 531
10. Cukorrépa-betakarító gépek	200	370	445
11. Pótkocsik	47 989	72 740	78 719

Minden traktorra 4,4 kapcsolható gép jut, amit kielégítőnek tekinthetünk. Egy traktorral 11,5 ha területet művelnek, ami a társadalmi szektorhoz viszonyítva lényegesen kevesebb. Egy gabonavetőre 15 ha tarló jut, egy kukoricaültetőre pedig 25 ha, egy gabonakombájnra 50 ha, egy kukoricakombájnra pedig 36 ha kukoricaföld esik.

Már a felsorolt adatok alapján is megállapítható e szektor túlmechanizáltsága. Problémát képez azonban a gépesítés egyenlőtlen megoszlása és hiányzik az eredményes kihasználtsághoz szükséges szervezettség és a megfelelő szintű társulás.

A földművesháztartások kétharmada nem gépesített és nagy eltérések mutatkoznak az egyes régiók és községek között is. Az elmúlt időszakban a magánszektor műszaki felszereltsége viszonylag gyorsan javult, miközben a termelők szervezeteiben egyre csökkent, vagy teljesen felszámolták a gépállományt. A társastermelők és a termelők alapszervezeteinek tulajdonában mindössze 947 traktor, 692 kombájn, 157 cukorrépa-, 94 kukoricabetakarító és 724 vetőgép van.

Ennek következtében e szervezeteknek a termésszerkezet megváltoztatására és a földek optimális időben történő megművelésére gyakorolt befolyása csökken. Ez az egyik oka annak, hogy a földművesek akkor is fölszereltségre törekszenek, ha az nem közvetlen gazdasági érdekük.

A gyakorlat azt mutatja, hogy ott, ahol a társastermelők alapszervezetei és szövetkezetek megfelelő mechanizációt értek el, a társulás színvonalasabb, a munka szervezettebb, a föld megművelése jobb, és a termelés is hatékonyabb.

A társastermelők alapszervezeteiben és a szövetkezetekben társított mezőgazdasági felszerelés

5. táblázat

	1982	1983	1984
1. Traktorok	9 366	11 652	11 933
2. Gabonakombájnok	1 476	1 719	1 558
3. Egyéb kombájnok	16	62	96
4. Kukoricabetakarító gépek	1 630	2 464	2 697
5. Traktoros vetőgépek	4 052	5 217	5 488
6. Pótkocsik	—	10 799	10 955

A traktoroknak mindössze 15%-a, a kombájnoknak 46%-a, a kukoricatörők 23%-a, a vetőgépek 17%-a és a pótkocsik 14%-a társított.

A műszaki felszereltségnek ez az állapota mindjobban kifejezésre juttatja az egyes környezeteknek a termelés korszerűsítésével és a gépesítés ésszerű kihasználásával kapcsolatos problémáit. A szolgáltatás egyre bizonytalanabb, ezért mindinkább szükség van a gépesítés fokozottabb tervezésére és felhasználásának jobb szervezésére.

Egyes földművesek több traktorral és több kombájnnal is rendelkeznek, ami lehetővé teszi számukra, hogy ellenőrizetlenül béreljenek földet, és hogy megegyezéses áron szolgáltatást végezzenek mások számára. Ez a helyzet teszi indokolttá, hogy a társastermelők szervezetei és a szövetkezetek gyorsabban gépesítsenek, elsősorban nagy és szakosított gépeket szerezzenek be, illetve társítsák a földművesek gépállományát jobb szervezéssel, ésszerűbben használják ki és a földet optimálisan készítsék elő.

A jelenlegi helyzet alapján megállapítható, hogy az évtized végéig nincs szükség a mechanizálás bővítésére, de a gépállományt hatékonyabb és korszerűbb gépekkel kell felújítani. A társastermelők alapszervezetei és a szövetkezetek gyorsabb ütemű felszerelése, a gépesítés serkentése elsődleges feladat a társadalmasítás és a közösségi tudat fokozása szempontjából, különösen a nagyobb és szakosított gépek tekintetében. Szorgalmazni kell a meglévő felszerelés társítását és szervezettebb kihasználását. Javítóműhelyeket kell létesíteni a földművesek gépparkjának karbantartására és javítására, ugyanakkor hozzáférhetővé tenni számukra a társultmunka-szervezetek, szövetkezetek és a társult termelők alapszervezetei keretében működő műhelyeket is.

4. Az állattenyésztési kapacitások és a mezőgazdasági termények tárolására szolgáló épületek

A földműves háztartások 38,4%-ának (111 190) van szarvasmarhatenyésztésre alkalmas épülete, amelyek felülete 3 millió négyzetmétert tesz ki. Ezeket a gazdasági épületeket csak részben használják ki. Mind-

össze 65 341 háztartás (58,7%) foglalkozik szarvasmarha-tenyésztéssel, vagyis csak minden ötödik.

Valamivel kedvezőbb a helyzet a sertéstenyésztésben. A háztartások 61%-ban (178 121) van sertéstenyésztésre alkalmas épület és ezek kihasználtsági foka 80%-os.

A baromfitenyésztés terén még kedvezőbb a helyzet: a háztartások 43%-a rendelkezik a tenyésztéshez szükséges objektumokkal, de mintegy 204 500 háztartás foglalkozik baromfitenyésztéssel, ami azt jelenti, hogy sok háztartásban improvizált épületekben folyik a tenyésztés.

Ha feltételezzük, hogy a számba vett összes épület alkalmas állattenyésztésre, akkor ezekben 750 000 szarvasmarhát, 5 millió sertést és 10 millió brojler-csirkét lehetne elhelyezni.

A földművesek (53%) ugyanakkor 5,3 millió m^3 góréterülettel rendelkeznek, ami mintegy 2 millió tonna kukorica tárolására elegendő. (Ez 1,5 millió tonnával kevesebb, mint az ebben a szektorban megtermelt termékmennyiség.) Valamivel több, mint 4000 háztartás rendelkezik takarmánytároló silóval (176 000 m^3).

Az elkövetkező időszakban beruházásokkal, kedvező hitel- és adópolitikával ösztönözni kell mindenekelőtt a meglévő objektumok felújítását, hogy alkalmassá váljanak a korszerű állattenyésztésre. Silókat kell építeni az állati takarmány tárolására, megfelelő objektumokat a juhtenyésztéshez és az aprójószág számára, valamint egyéb gazdasági objektumokat.

5. A termelés fejlődésének hordozói és a magánszektor önigazgatási szervezettsége

A mezőgazdaság magánszektorában a társadalmilag szervezett termelés hordozói ma is és a jövőben is a társult földművesek valamint a szövetkezetekbe és a társastermelők alapszervezeteibe tömörült termelők és dolgozók lesznek.

Vajdaságban a földművesek 12%-a társult termelő, és ez a szám, bár nagyon lassan, de állandóan növekszik. Ezek a földművesek 101 000 ha szántót, 98 ha gyümölcsöst, 56 ha szőlőt, 18 950 tehenet és üszőt, 20 900 anyakocát és süldőt, 36 000 juhot, 37 000 fajbaromfit, 11 930 traktort, 1560 kombájnt és más mezőgazdasági gépet társítottak. Legnagyobb számban, kb. 3/4 részük a növénytermesztés érdekében társult, korábban a gépállomány miatt, manapság pedig a földet társítják a közös megművelés, a hitelezés és az áru értékesítése végett. A társult termelők száma megengedhetetlenül alacsony, egy időszakban még csökkenő irányt is mutatott, hogy manapság enyhe emelkedő irányzatot vegyen.

A társult termelőkön kívül a társastermelők szervezeteivel és a szövetkezetekkel még kb. 188 200 termelő működik együtt, ami azt jelenti, hogy a társadalmilag szervezett termelés a földműves háztartások mintegy 74%-át öleli fel.

A termelők társulása Vajdaságban

6. táblázat

	1982	1983	1984
1. A társult termelők száma	22 606	25 348	25 956
ebből: — nő	2 642	3 548	3 064
— nyugdíjbiztosított	5 354	6 385	6 464
2. A társulás alapja			
— közös termelés	—	22 675	24 752
— közös értékesítés	—	16 545	18 019
— közös jövedelemelosztás	—	2 218	284

A földművesek szervezetei eddig jobbára a társult termelők felé orientálódtak, míg a falut egészében elhanyagolták. Emiatt a kooperatív együttműködés stagnál, csak az áruértékesítésre, a termelés és beruházások hitelezésére szorítkozik. Inkább csak adásvételi és rövid távú kapcsolatok alakulnak ki, ahelyett, hogy tartós jövedelmi viszony jönne létre a termelés és a jövedelemszerzés terén.

Az önigazgatási szervezetek száma az utóbbi időben nem változott lényegesen. A társastermelők alapszervezete továbbra is a legelterjedtebb formája a földművesek termelési együttműködésének. Az utóbbi években néhány szövetkezet is alakult Vajdaságban (Obrez, Ada, Kupuszina, Szőreg, Jazak), amivel újra elkezdődött a szövetkezetek visszaállításának folyamata Vajdaság mezőgazdaságában. Más kezdeményezések is születnek szövetkezetek alapítására, de ellenállás is mutatkozik. 100 faluban semmiféle társulási formával sem találkozunk, így a legelemibb feltételekkel sem, amelyek lehetővé tennék a szervezett fejlődést a termelés és a társadalmi-gazdasági viszonyok terén.

A földművesek szervezettsége

7. táblázat

	1981	1984
1. Települések száma	469	469
2. Társasterm. alapszerv. száma	256	252
3. Társasterm. munkaszerv. száma	2	6
4. Alapszervezetek közös. száma	—	3
5. Földműves-szövetkezetek száma	—	4
6. Önigaz. mezőgazd. szervezet nélküli települések	213	211
7. Települések mindennemű mezőg. szervezetek nélkül	118	101

Vajdaság mezőgazdasági fejlődésének a földművesek szervezetlensége az egyik legjelentősebb kerékkötője. Ez az állapot egészében igen kedvezőtlen, de egyes szervezetekben, községekben és helyi közösségekben különféle megoldások is léteznek.

A közösségi érzés a termelés megszervezése terén igen alacsony fokú még a társult termelők esetében is, míg a nem társult földműveseket leginkább nem is vonják be a termelési megbeszélésekbe, sem pedig a társulás fejlesztésébe a mezőgazdasági termelés terén. A társastermelők alapszervezetei a társulást nem mindig alapozták a konkrét termelési és fejlesztési programokra, valamint a nagyobb jövedelem elérésére.

A társastermelők alapszervezeteinek nagyobb része alkalmatlan arra, hogy a földművesek olyan szervezetévé váljon, amely a termelés fejlesztésének a hordozója és az új mezőgazdasági viszonyoknak a terjesztője lenne. Eléggé statikus szervezetek ezek, amelyek nem alkalmazkodnak a viharos változásokhoz, a földművesek és a falu igényeihez és szükségleteihez. Termelési programjuk szűk, és inkább áruforgalmazással foglalkoznak, amire jobban fel vannak készülve, mint közös termeléssel, munka- és eszköztársítással. Még a társult termelőkkel is csak adásvételi és rövid távú kapcsolatokat alakítanak ki. Helyzetük sem egyenjogú a társultmunka-szervezetekben és az összetett társultmunka-szervezeteken belül. A társastermelők alapszervezeteinek nagyobb része anyagilag és káderszempontból is nagyon legyengült és egyre kisebb a lehetősége annak, hogy a mezőgazdaság és a falu anyagi és társadalmi fejlődésének előmozdítója és hordozója legyen. Mindennek a következménye a szervezetek bezárkózása, önállósulása és a földművesektől való eltávolodása, aminek következményeképp a földművesek egy része is eltávolodik a társastermelők alapszervezeteitől.

A mezőgazdasági magánszektor további megszervezésének legfontosabb feladatai:

— társítással és társadalmi szervezéssel felölelni a földművesek legnagyobb részét (70—80%);
— minden faluban, ahol megvannak a gazdasági feltételek, meg kell alapítani a földművesek önigazgatási szervezetét;
— támogatni az új szövetkezetek létrehozását;
— a szövetkezetekben és a társastermelők alapszervezeteiben fejleszteni az önigazgatást és a jövedelmi viszonyokat;
— gyökeresen megváltoztatni a földművesek és szervezeteik helyzetét az önigazgatásban;
— ahhoz, hogy a társastermelők alapszervezetei és a földművesszövetkezetek váljanak a fejlődés és a szocialista önigazgatás átalakulásának hordozóivá a mezőgazdaságban és falun, nélkülözhetetlen a megfelelő szakember-ellátottságuk és anyagi felszerelésük.

Általában véve tehát a gazdaságpolitika rendszerbeli megoldásaival és módszereivel elő kell segíteni a földművesek társulásának folyamatát és a társadalmilag szervezett termelést, erősíteni a szervezeteiket és megteremteni a feltételeket a mezőgazdaság és a falu gyorsabb fejlődésére.

6. *A földművesek alapszervezeteinek felszereltsége*

A földművesek szervezeteinek anyagi felszereltsége és káderállománya nem kielégítő. Ez az egyik fő oka annak, hogy a rendelkezésre álló kapacitások nincsenek kihasználva és nem valósul meg a tervezett termelés. A földművesek alapszervezeteiben 6464 foglalkoztatott van (átlagban 28 személy szervezetenként); a foglalkoztatottak szakmai és életkor szerinti megoszlása sem kielégítő. Az alkalmazottak nagyobb része nem termelő munkát végez.

Kevés, 411 felsőfokú végzettségű szakember foglalkozik a termelési együttműködéssel, nagyobb részük vezető beosztásban van. Egy szervezetre átlagban 1,5 szakember jut, de 150 faluban ilyen munkára egy felsőfokú szakképesítéssel rendelkező szakembert sem alkalmaztak. Összesen 252 agronómus van (ami azt jelenti, hogy 1 agronómusra 3622 ha földterület jut) továbbá 150 állatorvos, 4 jogász és 5 közgazdász.

A falunak ennél több különböző szakosítású káderre van szüksége, akik hozzájárulhatnak a termelés fejlődéséhez és az új viszonyok kialakításához a mezőgazdaságban.

Az évtized végéig lehetővé kell tenni, hogy lényegesen megnövekedjen azoknak a szakembereknek a száma, akik a társulással és munkaszervezéssel foglalkoznak a nagyobb termelés és jövedelem elérése érdekében. Minden falunak nélkülözhetetlen szüksége van legalább egy növénytermesztési, egy állattenyésztési szakemberre valamint egy termelésszervezőre.

A földművesek szervezetei műszakilag is igen rosszul vannak felszerelve, akár közös, akár társadalmi tulajdonban lévő gépesítésről van szó. Nagy részüknek nincs gépállománya, a forgóeszközök hiánya pedig külön megnehezíti a társastermelési alapszervezeteknek és a szövetkezeteknek a munkáját. Ezeknek a szervezeteknek gyakorlatilag nincs is tartós forgóeszköz-forrásuk; egyre ritkábban folyamodnak rövid lejáratú kölcsönökért, mert az ügyviteli bankokkal egyetemben nem rendelkeznek elegendő eszközökkel, hogy nagyobb visszleszámítolási hitelt tudjanak használni. A nagy kamatok miatt manapság a földművesek sem szívesen adósodnak el, így a magánszektor mezőgazdasági termelése mindössze 12%-ban van hitellel fedve.

Tizenhét szervezet tartotta meg hitel- és takarékszolgálatát, amelyekben a földművesek mintegy 400 millió dinárnyi takarékbetétet tartanak. Pillanatnyilag Vajdaságban 25 új hitel- és takarékszolgálat alapítását kezdeményezik.

Jobbára a nagy kamatok miatt 1985 első hat hónapjában a földművesek szervezetei Vajdaságban 980 millió dinár veszteséget mutattak ki.

7. *A magánszektor termelése*

a) *Növénytermesztés*

Vajdaságban a földművesek 930 169 ha vetésterülettel rendelkeznek. 1981-hez viszonyítva ez a terület 6600 ha-ral csökkent, ami 0,7%-ot tesz ki, azaz évenként átlagban 1650 ha-t. A vetésterület nagyobb részén továbbra is gabonaféléket termesztenek, ugyanakkor megengedhetetlenül kevés az ipari növény.

A magánszektor vetésszerkezete Vajdaságban

8. táblázat

	1981		1983		1985		1981—85	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
1. Gabonafélék	708 968	75,7	754 602	80,7	736 289	79,2	737 610	79,0
— búza	139 164	14,8	186 124	19,9	110 522	11,9	152 674	16,3
— kukorica	522 353	55,8	527 072	56,4	584 813	62,9	542 689	58,1
2. Ipari növ.	90 213	9,6	46 565	3,0	61 809	6,6	61 744	6,6
— cukorrépa	21 144	2,3	17 171	1,8	20 700	2,2	19 269	2,1
— napraforgó	56 051	6,0	5 087	0,5	19 562	2,1	22 782	0,4
— szója	2 997	0,3	1 415	0,2	7 980	0,8	4 139	0,4
3. Zöldségfélék	76 845	8,2	77 083	8,2	75 709	8,1	76 420	8,2
4. Takarmánynöv.	60 717	6,5	56 747	6,1	56 362	6,1	58 119	6,2
5. ÖSSZESEN	935 761	100	934 977	100	930 473	100	933 893	100

A vetésszerkezetben évek óta a gabonafélék dominálnak; nem valósul meg az egyeztetett vetésterv, különösen az ipari növények esetében. Ezek aránya kirívóan alacsony; nagy az aránytalanság a nyersanyagtermelés és az élelmiszeripar szükségletei között, különösképp vonatkozik ez a cukor- és az étolajgyárakra, amelyek már hosszú idő óta emiatt nem tudják kihasználni teljes kapacitásukat.

Községenként és körzetenként nagy eltérések mutatkoznak az ipari növények termesztésében. Nyilvánvaló, hogy azokban a községekben, ahol az élelmiszeripar kapacitása nagyobb, több ipari növényt termesztenek (cukorrépa, olajnövények).

A kukorica messzemenően a legelterjedtebb kultúra, termesztése továbbra is növekvő irányzatot mutat. Az elmúlt évtized folyamán 1985-ben vetettek be vele legnagyobb területet — 585 000 ha-t, ami az össz terület 63%-a. Az ilyen megbomlott vetésszerkezet, amikor a kukoricát a termelők jelentős része monokultúraként veti, nem maradhat következmények nélkül, ami a hozamban és egyes fajták ellenállóképességében mutatkozik meg. A vadcirok és más gyomnövények megjelenése veszélyezteti ezeket az egyelőre vezető, nagy területeken termesztett növé-

nyeket és a hozamot is csökkenti Vajdaság magánszektorában. A kukoricatermelés lényegesen meghaladja a földművesek állattartási és más felhasználási szükségletét, úgyhogy a termés mintegy 50%-a mint piaci termék jelentkezik a mezőgazdasági termékforgalomban.

Az eltelt ötéves időszakban a búza 16%-kal vett részt a magánszektor vetésszerkezetében, és ez az utóbbi években csökkenő irányzatot mutat. A búzatermesztés azoknál a háztartásoknál nagyobb arányú, amelyek nem rendelkeznek elegendő aktív munkaképes taggal (az idős és nem földműves háztartások és a bérelt földek használói).

Az ipari növények 1981. évi 9,6%-os részvétele 5%-ra esett vissza, elsősorban azért, mert csökkent a napraforgó hozama valamint a termesztés fölhalmozóképessége is. A cukorrépa vetésterülete már hosszú évek óta 2,1—2,3% (kb. 20 000 ha), a szója csak most kezd betörni a szántókra, míg 1984 óta a napraforgó részvétele újból emelkedik, különösen a fomopszis és egyéb betegséggel szemben ellenálló hibridek létrehozása után.

A zöldségfélék 8%-os részvételét kielégítőnek lehet értékelni, de kedvezőtlen a kultúránkénti megoszlás és a termesztés is extenzív (a burgonya és a dinnye dominál, a nem öntözéses kertészet stb.). A területeknek csak a kisebb hányadára kötnek szerződést, így a termelés kockázata a mezőgazdasági termelőké.

A takarmánynövények közül a lucerna a legelterjedtebb, bár a takarmánynövény-termesztés egészében lemarad, ami oka, de egyben következménye is az állattenyésztés, külön a szarvasmarha- és juhtenyésztés fejletlenségének.

Az évtized végéig a magánszektorban a következő vetésszerkezetet kellene megvalósítani:

— gabonafélék	61—62%
— ipari növények	18—20%
— zöldségfélék	8— 9%
— takarmánynövények	9—10%.

A gabonafélék közül a búza 17—18%-os (160 000 ha) szintjét fenn kell tartani, a kukorica esetében az optimális a 42—43% lenne, azaz 420 000 ha; cukorrépát a földterület 3—3,5%-án (30 000 ha), napraforgót 10—11%-án (95 000 ha) volna szükséges termeszteni; a szójatermesztést növelni kell 3,5—4%-ra (35 000 ha); a zöldségfélék és a takarmánynövények termesztését pedig 1%-kal.

Az elmúlt öt évben nőttek az átlaghozamok és tonnában kifejezve a következőképp alakultak:

— búza	4,40
— kukorica	6,15
— cukorrépa	43,00
— napraforgó	1,60
— szója	2,15.

A technológiák egységesítésével, a műtrágya és a víz fokozottabb alkalmazásával valamint az agrotechnikai eszközök teljesebb kihasználá-

sával az elkövetkező középtávú időszakban lehetőség nyílik arra, hogy a búzahozam, 5,3 t-ra, a kukoricáé 7,5 t-ra, a cukorrépáé 53 t-ra, a napraforgóé 2,5 t-ra, a szójahozam pedig 3 t-ra növekedjen és állandósuljon. Így a növénytermesztés fizikai összvolumene is növekvő irányt mutatna.

A növénytermesztés volumene Vajdaság magánszektorában/tonnában

9. táblázat

	1981	1982	1983	1984
— búza	555 832	705 711	797 602	761 687
— kukorica	3 000 244	3 460 143	3 093 366	3 528 445
— cukorrépa	923 346	831 027	676 448	826 595
— napraforgó	90 320	35 086	9 368	14 788
— szója	5 859	16 696	2 514	2 045

1984-ben a búzatermesztés 37%-kal, a kukoricáé 17,6%-kal növekedett, 10%-kal visszaesett azonban a cukorrépáé és csökkent az olajnövények termesztése is, jelenleg azonban újra emelkedő irányt mutat. Az elmúlt négy évben az évi átlagos termelésnövekedés 2,3%-ot tett ki.

Vajdaságban a növénytermesztés jelentős része árujellegű: a cukorrépa-, napraforgó- és szójatermesztés szerződéses alapon történik, és felvásárlásra kerül az évi össztermés; ebből egy kisebb hányad (kb. 2—3%) Vajdaság területén kívülre kerül. A búza 86%-a kerül be az áruforgalomba, ami a nem gazdasági árak miatt 1984-ben a magánszektor össztermeléséhez viszonyítva 70%-ra, 1985-ben pedig 66%-ra esett vissza. Kukoricából az össztermelés 29—43%-a kerül felvásárlásra.

A magánszektorból felvásárolt gabona Vajdaságban

10. táblázat (tonnákban)

	1981	1982	1983	1984
BÚZA				
— felvásárolva	462 394	584 051	646 584	535 066
— az összfelv. %-a Vajdaságban	38,0	47,3	47,0	42,4
— a földművesek össztermelésének %-a	83,2	82,8	81,1	70,2
KUKORICA				
— felvásárolva	974 201	1 001 863	1 332 712	1 064 176
— az összfelv. %-a Vajdaságban	65,6	56,3	64,0	57,1
— a földművesek össztermelésének %-a	32,5	29,0	43,1	30,2

A növénytermesztésre a felvásárlás mennyiségéből 55—56 százalék esik. 1984-ben a hektáronkénti felvásárlás 98 675 dinárt tett ki, ebből 55 496 dinárt a növénytermesztés valósított meg.

A vetéstervvel összhangban lévő lehetséges vetésszerkezetből kiindulva Vajdaságban a magántermelők az évtized végéig a következő termelési eredményeket érhetnék el:

— búza	850 000 t
— kukorica	3 150 000 t
— cukorrépa	1 950 000 t
— napraforgó	237 500 t
— szója	105 000 t.

A növénytermesztés 80%-át képező alapvető mezőgazdasági termékek összmennyisége már az elkövetkező öt év folyamán 35%-kal gyarapítható, ami évi 6%-os növekedésnek felel meg. Az ilyen méretű termelésnövekedés hozzájárulna a meglevő élelmiszer- és feldolgozóipari kapacitások teljes kihasználásához Vajdaságban, a termékmennyiség jelentős része pedig az ország más területein kerülhetne feldolgozásra, illetve kivitelre.

b) *Állattenyésztés*

Az állattenyésztés a magánszektorban hosszabb ideje stagnál, sőt hanyatlik. Az utóbbi két évben az állattenyésztés terén a válsághelyzet jegyei mutatkoznak.

A mezőgazdaság állatállománya Vajdaságban
(január 15-i állapot)

11. táblázat

Jószágfajta	1984		1985		Index
	db	%	db	%	%
SZARVASMARHA ÖSSZESEN	329 425	100,0	297 278	100,0	90,2
— társadalmi szektor					
— magánszektor	260 908	79,2	229 168	77,1	87,8
SERTÉS ÖSSZESEN	2 420 307	100,0	2 239 002	100,0	92,5
— társadalmi szektor	621 344	25,7	761 884	34,0	122,6
— magánszektor	1 798 963	74,3	1 147 118	66,0	82,1
JUH ÖSSZESEN	320 032	100,0	344 879	100,0	107,7
— társadalmi szektor	27 118	8,5	23 675	9,5	120,0
— magánszektor	292 864	91,5	312 203	90,5	106,6
BAROMFI ÖSSZESEN	9 131 936	100,0	8 647 030	100,0	94,7
— társadalmi szektor	1 546 713	16,9	1 819 666	21,0	117,6
— magánszektor	7 585 223	83,1	6 827 364	79,0	90,0

Vajdaságban a juhállomány kivételével az állatállomány megcsappant, a szarvasmarha esetében 10, a sertés esetében 7,5%-kal. Annak ellenére, hogy a magánszektor jószágállománya csökken, még mindig jelentős, mert a magántermelők tenyésztik a szarvasmarha- 77, a sertés- 66, a juh- 90, a ló- 97 valamint a baromfiállomány 97 százalékát.

A termelés szerkezetére vonatkozó adatok szerint a magánszektor intenzívebb termelést folytat. Ebben a szektorban ugyanis az állattenyésztés aránya az össztermeléshez viszonyítva 50%, míg a társadalmi szektor esetében mindössze 22%.

A magánszektor 100 ha szántó 1,3-szor több szarvasmarhát, 5,5-ször több juhot és 30%-kal több sertést nevel, mint a társadalmi szektor. Ez a különbség még szembetűnőbb a 100 hektáronkénti tenyészállatok számát tekintve (12. táblázat) annak ellenére, hogy az utóbbi időben a magánszektorban is csökken a jószágok száma.

A 100 ha művelhető területre eső jószágok száma

12. táblázat

	1984	1985
	a) jószág összesen	
SZARVASMARHA ÖSSZESEN	21,2	19,0
— társadalmi szektor	11,0	10,8
— magánszektor	27,9	24,6
SERTÉS ÖSSZESEN	155,5	143,4
— társadalmi szektor	100,0	121,2
— magánszektor	192,4	158,4
JUH ÖSSZESEN	20,6	22,1
— társadalmi szektor	4,4	5,2
— magánszektor	31,3	33,5
	b) a tenyészállatok	
SZARVASMARHA ÉS ÜSZŐBORJÚ ÖSSZESEN	8,0	7,7
— társadalmi szektor	3,6	3,8
— magánszektor	10,9	10,3
ANYAKOCA ÉS SÜLDŐ ÖSSZESEN	12,6	13,8
— társadalmi szektor	8,9	10,0
— magánszektor	24,5	18,8
TENYÉSZJUH ÖSSZESEN	12,6	13,8
— társadalmi szektor	2,6	2,9
— magánszektor	19,2	21,0

A szarvasmarhák és üszőborjak száma így 102 476-ról 96 130-ra csökkent, az anyakocák és süldők száma 230 090-ről 175 949-re, míg a tenyészjuhoké valamelyest növekedett 180 201-ről 199 637-re (1984 és

1985 között). Az ilyen irányú mozgás a termelés nem megfelelő feltételeinek a következménye: nehézségek vannak a minőségi jószágtakarmány beszerzése körül, a takarmány ára gyorsabban növekszik a jószág árához viszonyítva, rosszak az értékesítési körülmények, magasak a kamatok és a termelést nem megfelelően hitelezik. A jószágtenyésztésbe egyre többet fektetnek be, eredmények viszont csak stabil gazdálkodási feltételek közepette, és hosszú távon várhatók. Az elöregedett háztartások inkább sertéstenyésztéssel foglalkoznak. Csökken a társadalmilag szervezett állattenyésztés is: a 188 215 társastermelő közül mindössze 78 000, vagyis 41,5% szerződik jószágtenyésztésre. Ez az egyik fő oka annak, hogy a tenyésztett jószágnak csak egy része kerül felvásárlásra, a nagyobb részét az egyéni termelők szervezetlenül adják el.

Az állattenyésztés alakulása a magánszektorban Vajdaság területén

13. táblázat

	1981	1982	1983	1984
TEJTERMELÉS				
— összesen 000 l	247 927	245 007	238 288	229 798
— tehenenként l	2 618	2 560	2 597	2 621
— az össztermelés %-a	74,7	73,2	72,8	71,0
JUHTEJ				
— összesen 000 l	5 981	4 560	5 309	5 063
— juhonként l	42,8	38,7	41,3	41,6
— az össztermelés %-a	97,5	96,5	98,0	97,4
GYAPJÚ				
— összesen tonna	667	492	624	646
— juhonként kg	3,0	2,7	3,0	2,8
— az össztermelés %-a	93,7	89,6	91,0	89,7
TOJÁS				
— összesen 000 db	515 145	523 652	562 170	486 053
— tojótyúkonként	107	106	107	105
— az össztermelés %-a	80,0	79,8	85,3	78,8
SZERVEZETT BORJÚHIZLALÁS				
— darab	—	76 023	73 322	70 524
— tonna	—	35 043	34 207	33 246
— az össztermelés %-a	—	61,4	57,4	54,5
SZERVEZETT SERTÉSTENYÉSZTÉS				
— darab	—	1 041 466	872 162	1 128 640
— tonna	—	111 173	95 247	123 304
— az össztermelés %-a	—	60,4	56,7	59,5
SZERVEZETT BAROMFITENYÉSZTÉS				
— darab	—	3 727 296	3 479 348	2 718 024
— tonna	—	6 011	5 901	4 837
— az össztermelés %-a	—	92,4	80,3	45,8

A tejtermelés állandóan csökken és ez a 13-as táblázatban foglalt időszak után is folytatódik; csökken a szervezett juh- és baromfitenyésztés, 1985-ben pedig a sertéstenyésztés is. Hasonlóan alakul az össz- és a szervezett termelés vonatkozásában is, azzal a különbséggel, hogy az össztermelés gyorsabban csökken, mint a szervezett.

A magántermelőktől felvásárolt állatállomány Vajdaság területén

14. táblázat

Jószágfajták	1981	1982	1983	1984
Szarvasmarha összesen				
tonna	62 937	57 822	57 726	52 204
az összfelvásárlás %-a	79,4	78,3	76,0	79,1
Sertés összesen/tonna	144 695	131 733	110 018	131 067
az összfelvásárlás %-a	67,8	66,1	61,3	62,1
Baromfi összesen/tonna	4 296	5 050	3 338	1 635
az összfelvásárlás %-a	48,6	54,8	41,4	17,2
Tej összesen 000 l	105 104	104 093	99 832	91 755
az összfelvásárlás %-a	58,6	57,3	55,8	52,5

Az általános irányvétel az elkövetkező időszakban az állattenyésztésnövelés mindkét szektorban, ami hozzájárulna ahhoz, hogy az egész mezőgazdasági termelés intenzívebbé váljon és létrejöjjenek a nagyobb jövedelem eléréséhez szükséges feltételek. Hogyha fokozottabban elterjed a társadalmilag szervezett állattenyésztés és olcsóbbá válik a takarmánykészítés — elsősorban a hüvelyes takarmány silózásával, minőségi fehérje-összetevők állandó felhasználásával, a munkaszervezés fejlesztésével és a tudományos technológiai megoldások fokozottabb alkalmazásával —, akkor a jövőben jelentősen növekedhet és stabilizálódhat ez a gazdasági ág. Ehhez szükség van arra is, hogy az állattenyésztésből eredő termékeknek gazdasági árakat szabjanak meg, de a gazdaságpolitika más ösztönzőire is. Ha mindez valóra válik, akkor minden bizonnyal megállítható a magánszektorban az állattenyésztés visszaesése. A tenyészjószágok számának alakulása ebben az esetben a következőképp várható:

— szarvasmarha és üszőborjú	105 000 db
— anyakoca és süldő	240 000 db
— tenyészjuh	280 000 db
— baromfi — tojótyúk	5 400 000 db

Ebben az időszakban a földművesek szervezetten 280 millió liter tejet, 575 ezer tojást, 120 ezer hízómarhát egymillió-ötszázezer sertést és 4,5 millió darab baromfit állítanának elő. Az évtized végéig a jószágtenyésztés reálisan 22—23%-kal növelhető, vagyis évente átlag 4%-kal. A magánszektor részvétele a termelésben és felvásárlásban továbbra is csökkenni fog, míg a társadalmi szektorban várhatóan növekszik.

c) *Gyümölcs- és szőlőtermelés*

Vajdaságban a magánszektornak kb. 21 ezer ha gyümölcsöse és szőlőültetvénye van, vagyis a megművelhető összterület 2,3%-a.

A 9064 ha gyümölcsösből a legtöbb a szilva, azután alma, meggy, őszibarack, körte stb. A hozamok évről évre variálódnak, pl. az almánál fánként 15,4-től 25,5 kg-ig; az őszibaracknál 4,3-tól 16 kg-ig, ami az évi termés szintjére is kihat. Évente kb. 260 ezer tonna gyümölcs terem. Az utóbbi tíz évben több mindent tettek az intenzív gyümölcstermesztés érdekében. Különösen jó eredményeket érnek el Szabadka, a Fruška gora és Dél-Bánát régióiban. Mind nagyobb a gyümölcsültetvények területe és egyre gyakrabban alkalmaznak korszerű módszereket művelésben és növényvédelemben.

A gyümölcsösökkel ellentétben az elmúlt időszakban a szőlőültetvények kb. 20%-kal csökkentek és mintegy 12 800 ha-t tesznek ki, ami az összterület 1,3%-a. A magánszektorban a tőkénkénti hozam 0,5—0,6 kg között mozog, ami több mint négyszer kisebb, mint a társadalmi szektorban, ez pedig a nem megfelelő termesztési módszerek következménye. A földművesek évenként 105 000 tonnát termelnek.

Bár e termelésnek jelentős természeti és munkával teremtett erőforrásai vannak, ez nem párosul megfelelő társadalmi ösztönzéssel. A nagy kiviteli lehetőségekből kiindulva, az elkövetkező időszakban feltétlenül figyelmet kell fordítani e termék fejlesztésére, annál is inkább, mert a foglalkoztatásban és a jövedelemszerzésben jelentős szerepe lehet.

A kivitellel és feldolgozással foglalkozó társultmunka-szervezeteknek e termékek fejlesztésére konkrét programokat kell kidolgozniuk és felkínálniuk. A gyümölcsösök és szőlőskertek növelése mellett ügyelni kell arra is, hogy sehol se kerüljön sor fölszámolásukra. A meglévőket nagyüzemi ültetvényekkel kell felváltani és fokozni a termelés belterjességét.

d) *Egyéb ágazatok*

A szövetkezetekben és a társastermelők alapszervezeteiben több gazdasági tevékenység fellendítését kell szorgalmazni az elkövetkező időszakban. Ebben a megengedhetetlenül mellőzött szektorban ugyanis a szövetkezetek megszüntetésével több ágazatot felszámoltak.

A kisüzemi gazdaságok fejlesztési tervei a magántermelők szervezeteinek keretében a következő területeken is valóra válthatók: a baromfitenyésztés, a prémes állatok és a házinyúl tenyésztése, a méhészet, gomba- és virágtermesztés, kisebb feldolgozó üzemrészlegek létrehozása; a szövetkezetek és a falu társastermelőinek alapszervezeteiben előállított különféle termékek végleges megmunkálása és csomagolása, a másodlagos nyersanyagok begyűjtése és feldolgozása; ide sorolhatjuk a javítóműhelyeket — a pótalkatrészek gyártását és a göngyöleggyártást valamint a kisipar fejlesztését stb. is.

Falun a kisüzemi gazdaságok fejlesztésének hordozói a szövetkezetek

és a társastermelők alapszervezetei kell hogy legyenek, melyek nem ritkán a falu egyedüli társultmunka-szervezetei.

E tevékenységek fejlesztésével jelentősen kibővülnének a termelési programok, javulna az ellátás, fokozódhatna a kivitel és a falusi lakosság szükségleteinek a kielégítése. Ugyanakkor lehetőség nyílna új munkaerő alkalmazására valamint a munkaidő jobb kihasználására.

A földművesek szervezeteinek minden terve és programja ezeket külön feladatként kellene hogy feltüntesse megvalósításukat pedig konkrét gazdasági intézkedésekkel is feltétlenül támogatni kell, különösen a hitel- és adópolitika terén. Ez lenne az útja a társult munka fejlődésének falun, azaz ezzel új lehetőségek nyílnának a falu fejlődésére, az annál is inkább fontos, hisz a lakosság nagyobb része még mindig itt él. Ez hozzájárulna a város és a falu közötti különbség csökkenéséhez is.

8. A jövedelem, beruházás, forgóeszköz-ellátottság

A mezőgazdaságnak a társadalmi össztermékbe és a nemzeti jövedelemben való részvétele igen magas, 30—32% között mozog. 1984-ben ez 30,7, azaz 31,9%-ot tett ki. A magánszektor a mezőgazdaság társadalmi össztermékében 1981-ben 58,2%-kal, 1982-ben 57,4%-kal, 1983-ban 57,4%-kal, 1984-ben 54,5%-kal vett részt, és csökkenő irányzatot mutat. Hasonló tendencia észlelhető a nemzeti jövedelemben való részvétel terén is, ami az 1981-es 58,5%-ról 1984-ben 55,2%-ra csökkent.

A magánszektor részesedésének ilyen csökkenése mindenekelőtt a társadalmi szektor intenzív fejlődésével magyarázható, de bizonyos jövedelmi forrásának stagnálása, sőt csökkenése is közrejátszik ebben. Másrészt, ez az arány nem felel meg a termelési potenciál megoszlásának és a termelés nagyságának sem. Az arányok tükrözik a szóban forgó szektor alacsonyabb munkatermelékenységét és a két szektor termelési feltételei közötti különbségeket is (az újratermelési anyaggal való ellátottság, a hitelezés mérete, az árak és egyéb vonatkozásában).

A nemzeti jövedelem alakulása Vajdaságban (000 000 din)

15. táblázat

	1981	1982	1983	1984
1. Összgazdaság	233 721	299 932	423 680	663 093
2. Mezőgazdaság összesen	71 729	97 848	135 938	211 387
3. Társadalmi szektor	29 568	40 517	56 294	94 607
4. Magánszektor	42 161	57 331	79 644	116 780
Arányok %-ban				
— 2:1	30,7	32,6	32,1	**31,9**
— 4:2	58,5	58,6	58,6	**55,2**
— 4:1	18,0	19,1	18,8	**17,6**

A földművesek által megvalósított jövedelem alacsony szintje is oka annak, hogy a fiatalok elhagyják a mezőgazdaságot. 1984-ben a tarto-

mány gazdaságában foglalkoztatottak átlagosan 1 344 200 dinár jövedelmet valósítottak meg, a gazdaság társadalmi szektorában dolgozók 1 446 005 dinárt, míg az aktív magántermelők ennek mindössze 1/3 részét, azaz 547 473 dinárt. Még ha figyelembe vesszük is, hogy a földművesek nem teljes munkaidővel dolgoznak, a különbség akkor is szembeötlően nagy, különösen ha tudjuk, hogy az egy hektárra eső jövedelem ennél sokkal kiegyensúlyozottabb (1984-ben a társadalmi szektorban hektáronként 155 110 dinárt, a magánszektorban pedig 125 547 dinárt tett ki).

Ezt a különbséget kiküszöbölni nyilván nem lehet, de csökkenteni igen. Feltételeket kell teremteni a termelés és a termelékenység növelésére, és reálisabban értékelni a földművesek munkáját, javítani jövedelemszerzésük helyzetén.

A nagyobb és sokrétűbb termelés megvalósítása érdekében több beruházási eszköz biztosítására van szükség. Az 1975—82-es időszakban intenzívebb volt a beruházás a magánszektor termelésének fejlesztésében mind a társadalmi, mind a magáneszközök tekintetében. Az utóbbi években újra lemaradás észlelhető különösen a társadalmi gazdaságokban. A befektetések jelentős részét gépek, felszerelések beszerzésére fordították, kisebb részét az állattenyésztés fejlesztésére; többet ruháztak be a földműves háztartások egyenkénti felszerelésébe, mint a szervezetekébe. A jövőben ezen változtatni kell, vagyis többet fordítani a földművesszervezetek fejlesztésére, az állattenyésztés fejlesztésére és más intenzív termelésre. A beruházási politikának a termelés fejlesztését, az új viszonyokat, illetve a közösséget és a társadalmasítást kell szolgálnia.

A társastermelési alapszervezetek és a szövetkezetek gazdálkodásának egyik legfőbb nehézsége a forgóeszközhiány. Ezek a szervezetek gyakorlatilag nem rendelkeznek állandó forrásokkal, és ez is kihatással van arra, hogy a magántermelők termelésének csak kis hányadát fedezik hitelekből. Különösen alacsony ez az arány a kukorica-, gyümölcs-, főzelékféle-termesztés és az állattenyésztés esetében, úgyhogy ez jelentősen megterheli ezeknek a szervezeteknek a munkáját és a magántermelőkkel való viszonyát. Növekednek a tartozások és akadozik a földművesek követeléseinek kifizetése, vagyis a szervezetek nem mindig tudnak eleget tenni fizetési kötelezettségeiknek, ugyanakkor külön problémát jelentenek a magas kamatok, amelyek külterjes gazdálkodásra ösztönöznek.

A problémák megoldását a forgóeszközöknek a felhalmozásból való növelése jelentené, a rövid lejáratú hitelek hosszú lejáratúvá változtatása, az eszközök társítása valamint a bankeszközök fokozottabb irányítása. Sokat segítene, hogyha a szövetkezetek és a társastermelők alapszervezetei mellett működő takarékhitel-szolgálatok szervezettebbek és fejlettebbek volnának és végül társadalmunknak egy szelektívebb kamatláb-politikát kellene folytatnia.

Virág Ibolya fordítása

Rezime

Mogućnosti razvoja individualnog sektora poljoprivrede SAP Vojvodine

1. Dugoročni planovi razvoja agroindustrijske proizvodnje posebnu važnost i značaj moraju dati razradi konkretnih mera i rešenja za potpunije korišćenje raspoloživih resursa na individualnom sektoru poljoprivrede, povećanje produktivnosti rada i stvaranje uslova za poboljšanje ukupne ekonomije proizvodnje.

2. Za ostvarivanje tih zadataka jedan od preduslova je da se šire otvori proces samoupravnog organizovanja, i udruživanja zemljoradnika na osnovama samoupravljanja i razvoja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Udruživanjem i društvenim organizovanjem neophodno je obuhvatiti najveći broj zemljoradnika. Proces udruživanja širiti na osnovu konkretnih programa i ekonomskog interesa. Udruživanje rada i sredstava zasnivati na osnovama zajedničkog prihoda i dohotka.

Osnivati samoupravnu organizaciju zemljoradnika na zadružnim principima u svakom selu gde za to ima ekonomskih uslova. Pospešiti proces organizovanja i konstituisanja zemljoradničkih zadruga, posebno tamo gde već ima takvih inicijativa i gde one potiču od zemljoradnika.

3. Položaj zemljoradnika u samoupravljanju, planiranju i uređivanju ukupnih odnosa u svojoj organizaciji i šire gde neposredno ili posredno udružuju rad i sredstva se mora iz osnova i bitno menjati. Kratkoročne i kupoprodajne odnose zameniti dohodovnim na osnovama samoupravnih sporazuma, zajedništva i dugoročnosti. U samoupravljanju i planiranju uključiti sve zemljoradnike koji su uključeni u društveno-organizovanu proizvodnju.

4. Bitni uslov razvoja poljoprivredne proizvodnje i novih produktivnih odnosa na selu je ekonomsko i kadrovsko jačanje OOK i zadruga.

5. Primaran zadatak svih nosilaca i organizatora poljoprivredne proizvodnje na individualnom sektoru jeste unapređenje i povećanje proizvodnje, produktivnosti rada i drugih kvalitetnih elemenata privređivanja radi povećanja dohotka, boljeg snabdevanja i izvoza.

U biljnoj proizvodnji u narednom periodu je bitno stvoriti neophodne uslove i voditi konkretnu akciju za:

— veće korišćenje mineralnih đubriva,
— pravilnu i blagovremenu upotrebu zaštitnih sredstava,
— veće korišćenje vode kao tehnološke mere,
— doslednu primenu agrotehnike i racionalnije korišćenje postojeće mehanizacije,
— upotrebu i potpunije korišćenje genetskih potencijala sortnog semena i dr.

Za intenzivniji razvoj stočarstva i to kako u oblasti svinjarstva, govedarstva, ovčarstva, živinarstva i drugog sitnog stočarstva od posebnog je značaja:

— orijentacija na veće korišćenje svih nusproizvoda i otpadaka iz poljoprivrede i prehrambene industrije i siliranje kukuruza drugih poljoprivrednih proizvoda za stočnu hranu,
— brže širenje procesa hibridizacije i popravljanje rasnog sastava stoke,
— organizovanje službe za razvoj stočarstva u svakom selu.

6. Pored biljne i stočarske proizvodnje zadruga i OOK moraju ubuduće znatno više da se posvete razvoju voćarske i vinogradarske proizvodnje kod zemljoradnika za čega ima objektivnih uslova naročito u regijama Srema,

severne Bačke i južnog Banata a isto tako i niz drugih poljoprivrednih i vanpoljoprivrednih delatnosti za čega postoje realne mogućnosti, potrebe i interes zemljoradnika i stanovništva sela.

7. Ostvarivanje ovih zadataka se može realizovati u stabilnijim i stimulativnijim uslovima privređivanja, većim oslanjanjem na sopstvene snage, većim korišćenjem unutrašnjih rezervi i izmenom strukture u korist intenzivnije proizvodnje kao i većim ulaganjima u poljoprivredi i većim delovanjem tržišnih i ekonomskih zakona.

Sva ova opredeljenja neophodno je podsticati konkretnim merama ekonomske politike, premijama, regresima, kompenzacijama usmeravanjem investicija u ove namene, kao i merama kreditne i poreske politike.

Resummee

Entwicklungsmöglichkeiten der Landwirtschaft des individuellen Sektors

I. Langjährige Pläne der Entwicklung der agro-industrieller Produktion, müssen der Bearbeitung konkreter Massnahmen und Lösungen zum vollkommenen Gebrauch der bestehenden Resource im individuellen Sektor der Landwirtschaft besondere Wichtigkeit und Bedeutung bekommen, zum Wachstum der Produktivität und Schaffung der Bedingungen, zur Verbesserung der ganzen Ökonomie der Produktion.

II. Um diese Aufgabe zu erfüllen, eine der Vorbedingungen ist, die weitere Öffnung des Prozesses der selbstverwalterischen Organisation und der Vereinigung der Landwirte, auf Grund der Selbsverwaltung und der selbstverwalterischen-gesellschaftlich-ökonomischen Verhältnisse. Es ist unbedingt nötig, dem Grossteil der Landwirte, mit der Vereinigung der gesellschaftlichen Organisation zu umfangen. Das Prozess der Vereinigung soll auf Grund von Programmen und ökonomischen Interessen durchgeführt werden. Die Assotiation der Arbeit und Mitteln, muss auf den gemeinsamen Einkünften und Erträgen gegründet werden.

Man soll in allen Dörfern, wo dafür ökonomische Grundlage besteht, selbstverwalterische Organisation, auf Grund der Genossenschaftsprinzipen gründen. Das Prozess der Organisation der Genossenschaften soll man besonders dort betreiben, wo solche Initiativen vorhanden sind und wo sie von den Landwirten abgehen.

III. Die Lage der Landwirte in der Selbstverwaltung, Planierung und Regelung aller Verhältnisse in der Organisation, sowie dort wo die Arbeit und die Mitteln direkt oder indirekt verbunden werden, muss sich im Grunde verändern. Kurzfristige Einkauf- und Verkaufsverhältnisse sollen mit langwährenden, selbstverwalterischen Einkommensverhältnissen umgetauscht werden. In der Selbstverwaltung und Plannung sollen alle Landwirte eingeschlossen werden, die in die gesellschaftlich organisierter Produktion eingeschlossen sind.

IV. Grundliegende Bedingung der Entwicklung der landwirtschaftlichen Produktion und neuer produktiveren Verhältnissen im Dorf, ist die ökonomische und kaderische Stärkung der Genossenschaften.

V. Grundlegende Aufgabe aller Organisateuren und Träger der landwirt-

schaftlichen Produktion des individuellen Sektors ist das Vorwärtstragen und die Vergrösserung der Produktion, der Arbeitsproduktivität und anderer Qualitätselemente der Wirtschaftsführung, im Interesse der Erhöhung des Einkommens, besserer Versorgung und des Ausfuhrs.

In der nächsten Zeit ist in der Pflanzenproduktion grundlegend, unbedingte Verhältnisse und konkrete Aktion zu schaffen, für:

— höheren Gebrauch der Mineraldünger,
— rechtmässigen und rechtzeitigen Gebrauch der Schutzmitteln,
— stärkeren Gebrauch des Wassers, als technologischer Nötigkeit,
— vollen Verwendung der Agrotechnik und rationeller Gebrauch der bestehenden Mechanisation,
— Gebrauch und vollere Nützung der genetischen Potentialen des veredelten Samens.

Für die intensivere Entwicklung der Viehzucht, so in der Zucht der Schweine, Rinder, Ziegen, Geflügel und anderer Kleintieren, sind von besonderer Bedeutung:

— Orientation zu grösseren Gebrauch der Nebenprodukte und Abfälle der Landwirtschaft und Nahrungsmittelindustrie und Silage von Mais und anderer landwirtschaftlicher Erzeugnisse als Nahrungsmittel der Viehzucht,
— schnellere Entwicklung des Prozesses der Hibridisation und der Verbesserung der Rassenzusammenstellung der Vieher,
— Organisation des Dienstes für die Entwicklung der Viehzucht im jeden Dorf.

VI. Neben der Pflanzenproduktion und Viehzucht der Genossenschaften und Kooperantenorganisationen, müssen sich in der Zukunft viel mehr um die Produktion von Trauben und Obst der Landwirte winden und objektive Bedingungen zu benützen, insbesondere in den Regionen von Srem, der nördlichen Bačka und in südlichen Banat, sowie auch in vielen anderen landwirtschaftlichen und ausserlandwirtschaftlichen Gegenden, wozu reelle Möglichkeiten, Nötigkeiten und Interessen der Landwirte und Bewohner der Dörfer bestehen.

Die Erfüllung dieser Aufgaben ist in stabilerenung stimulativeren Wirtschaftsverhältnissen realisierbar, mit stärkerer Stützung auf eigene Kräfte; mit besserer Ausnützung der internen Reserven und Änderung der Struktur für die intensivere Produktion, sowie mit grösseren Investitionen in der Landwirtschaft und stärkerem Einfluss der ökonomischen und Marktgesetze.

Diese Entschlüsse sind mit konkreten Eingriffen der ökonomischen Politik unbedingt zu unterstützen; mit Prämien, Regressen, Kompensationen und Investitionen in dieser Richtung, sowie mit der — diesem Ziele entsprechenden — Richtung der Kredit- und Steuerpolitik.

Original scientific paper

Várady Loránd

MIT JELENT VAJDASÁGNAK A KUKORICA?

A sajtó, a televízió és a rádió szinte mindennap foglalkozik az állattenyésztés és az állattenyésztők nehéz helyzetével, az állatállomány lényeges csökkenésével, valamint a termelőkkel, akik egyre inkább fontolóra veszik, foglalkozzanak-e továbbra is haszonállatok tartásával, tenyésztésével, vagy pedig végérvényesen, vagy legalábbis ideiglenesen — amíg az kifizetődőbb nem lesz — felhagyjanak-e vele.

Ennek a jelenségnek ok és okozati összefüggése nagyon sok tenyésztő előtt ismeretes. Rendkívül megnőttek a termelési költségek, a tenyésztéshez, hizlaláshoz szükséges pénzeszközök után járó kamat rendkívül nagy, hihetetlenül megdrágult az energia, a műtrágya, valamint a pótalkatrészek, növényvédőszerek stb. Az állattenyésztők legtöbbje arra is panaszkodik, hogy a takarmány ára is annyira megemelkedett, hogy az lett talán a legnagyobb kerékkötője az ésszerű és kifizetődő állattenyésztésnek és hizlalásnak.

Az állati takarmány egyik legfontosabb és legnagyobb részarányban jelenlevő összetevője a kukorica. Az állatfajoktól, azokon belül pedig a korcsoportoktól, továbbá attól, hogy tenyész-, vagy hízóanyagot takarmányozunk-e, de még igen sok más tényezőtől függően is, a takarmányban a kukorica 60%-tól közel 85%-ig szerepel. Ezért a takarmány ára is a legnagyobb mértékben a kukorica pillanatnyi árától és a takarmányban szereplő arányától függ. Ez az a tény, amit nagyon sok termelő, illetve állattenyésztő nem tud, vagy nem akar megérteni.

Hogy a kukorica mennyire fontos kultúr- vagy haszonnövény, azt néhány alábbi adattal illusztráljuk. Vetésterülete az egész világon — főleg azért, mert rendkívül széles körű éghajlati viszonyok között termelhető — 115 millió hektár körül ingadozik, amiből az európai országokban csak 12,5 millió hektáron, vagyis az egész világ vetésterületének csupán mintegy 11,9%-án termesztenek kukoricát. Jugoszlávia a világ kukoricaterületének mintegy 2%-án, vagyis kb. átlagban 2,3 millió hektáron termel évente kukoricát, ami annyit jelent, hogy az Európában

kukoricával bevetésre kerülő területnek mintegy 18—19%-a nálunk kerül betakarításra.

Ha figyelembe vesszük az egyre növekvő népszaporulatot, ami világszerte mind nagyobb és nagyobb gondot és problémát okoz, különösen az élelmiszer-ellátás közül és főleg a gazdaságilag fejletlen, elmaradott országokban, ahol az éhínség borzalmai egyre több tragédiát és éhhalált okoznak, természetessé válik, hogy a hús, mint állati termék, mint az emberi szervezet egyik legfontosabb tápláléka, egyre nagyobb szerepet játszik világszerte, tekintet nélkül arra, hogy a fogyasztója gazdaságilag fejlett vagy fejletlen országban él-e. Ezért a hústermelés világszerte előtérbe kerül, egyre nagyobb szerepet játszik és számtalan ország, amely húsból behozatalra szorul, igyekszik önállótóvá válni. Az exportőrök viszont a különböző piacokon igyekeznek értékesíteni az országaikban mind nagyobb mennyiségekben felhalmozódott hústömegeket.

Néhány év előtt ez az irányzat még nálunk is jelen volt. Állattenyésztőink azon igyekezete, hogy minél több jószágot állítsanak elő és hizlaljanak meg, ezért az állattenyésztés erősen felfelé ívelő irányzatot mutatott szinte az egész országban, de főleg Vajdaságban.

A növekvő állatlétszám több takarmány, elsősorban több kukorica termesztését követelte, ami — a már korábban leírt jelenségek és a világszerte növekvő állatállomány miatt — Vajdaságban is természetszerűleg maga után vonta a kukoricával bevetett szántóterületek megnagyobbodását. Annál is inkább, mert növénynemesítőink kiváló terméseredményeket adó korán, közepesen korán érő fajtákból és hibridekből is számtalan vonalat nemesítettek ki. De serkentette ezt az irányzatot az is, hogy a kukorica nagyszerű exportcikknek is bizonyult.

Vajdaság szántóterülete 1 543 810 hektár. A talaj összetétele, magas humusztartalma, a régi mezőgazdasági hagyományok ápolása és nem utolsó sorban a szükséglet diktálja, hogy e terület nagy hányada évről évre búzával — amit egy régi, nagyon találó és szép magyar kifejezés „életnek" nevez — van bevetve. E kenyérgabona vetésterülete 1975-ben 388 800 hektár volt, de fokozatos csökkenéssel mintegy 330 000 hektárra apadt, hogy 1983-ban ismét közel 400 000 hektárra emelkedjen, és a rákövetkező évben pedig újra csak 325 020 hektárt borítson be Vajdaság területén ez a rendkívül fontos kenyérgabona.

Érdekesen alakult, de egyre felfelé ívelő görbét mutatott a kukorica vetésterülete, amit 1970-től egészen 1979-ig mintegy 630 000 hektáron termeltek, hogy 1980-ban a „tengeri" vetésterülete 660 000, 1983-ban pedig 681 700 hektárra emelkedjen. A következő két évben néhány főleg gazdasági ok miatt — amelyekre a későbbiek folyamán térünk majd ki részletesebben — az árutermelésre szánt kukorica vetésterülete és betakarított szemtermése rohamosan nőtt, amit — néhány más adattal együtt — az alábbi táblázatban tüntetünk fel:

Megnevezés kukorica	1984-ben elért termésered mények			1985-ben		
	hektár	q/ha	tonna	hektár	q/ha	tonna
Összesen	729 527	65,62	4 787 235	744 658	58,56	4 361 100
Társadalmi szektor	173 956	72,36	1 258 790	160 905	67,79	1 090 902
Magánszektor	555 571	63,51	3 428 445	583 753	56,02	3 270 198

A kukorica tenyészideje alatt lehulló, rendkívül jó eloszlású, aránylag nagymennyiségű csapadéknak, de a magas termeléstechnikai szinten történő termelésnek is köszönhetően, 1984-ben a valamivel több mint 4,78 millió tonnányi szemtermés a legnagyobb volt, ami Vajdaság területén valaha is megtermett.

Igaz, hogy az 1984-ben elért átlagtermések rendkívül magasak voltak. Az egy hektárról betakarított átlagtermés, ami a társadalmi szektoron 7236 kg, a magántermelők szántóföldjén pedig 6351 kg-t tett ki, világviszonylatban is egy nagyon magas termésátlagot jelent.

Vajdaság területén — a kőolajat kivéve — soha, egyetlen más terményből vagy termékből sem termeltek ki oly nagy mennyiséget, mint 1984-ben kukoricából. Cukorrépából, amelynek a területegységenkénti hozama lényegesen magasabb, mint pl. a kukoricáé, 1981-ben, amikor rekordtermés volt, csak 4,28 millió tonnát termeltek, illetve szedtek fel a szántóföldön.

Érdekes a kukorica vetésterületének szektoronkénti megoszlása is a két utolsó esztendőben: 1984-ben a társadalmi szektoron az egész vetésterület 23,85%-án, a magántermelők pedig 76,16%-án; 1985-ben pedig 21,61, illetve 78,39%-án vetettek kukoricát. Ezekből az adatokból is látható, hogy a magántermelők — nyilván a rendkívül jó termésátlagokat nyújtó 1984. esztendő eredményein felbuzdulva — a múlt évben még lényegesen emelték a kukoricával bevetett szántóterület nagyságát.

Hogy a termelés-technológiát a megfelelő fajta-, vagy hibridkiválasztást stb. már mennyire jól elsajátították a magántermelők is, az az alábbi összehasonlítási táblázatból is kitűnik:

1985-ben a	Vetésterület		Átlaghozam		Össztermés	
	hektár	%	q/ha	%	tonna	%
Társadalmi szektor	160 905	21,62	67,79	115,76	1 090 902	25,01
Magánszektor	583 753	78,39	56,02	95,66	3 270 198	74,99
Összesen — átlag	744 658	100,00	58,56	100,00	4 361 100	100,00

Az átlaghozam között ugyanis nincs lényeges különbség a két szektor között, ami egyrészt annak a következménye, hogy a magántermelők

részéről is elég nagy volt a hektáronkénti befektetés a minél nagyobb terméshozamok elérése érdekében, másrészt pedig a termelési folyamat igen magas fokának elsajátítását is igazolja.

És hogy a kukorica mennyire fontos kultúrnövénye különösen a magántermelőknek, azt az is bizonyítja, hogy az összes szántóterületnek a múlt esztendőben is milyen óriási hányadát vetették be ezzel a növénnyel, amit az alábbi táblázat is mutat:

Földtulajdon	Szántóterület ha	Szántóterület %	Kukoricával bevetve ha	Kukoricával bevetve %
Társadalmi szektor	611 523	39,61	160 905	26,31
Magánszektor	932 287	60,39	583 753	62,61
Összesen — átlag	1 543 810	100,00	744 658	48,23

A fenti táblázatból látható, hogy 1985-ben a magántermelők tulajdonában levő szántóterületnek a kukorica 62,61%-át borította be, ami azt jelenti, hogy a vetésforgóban közel 18 000 hektáron kukoricát kukorica követett. A magántermelők tulajdonát képező szántóterületből csak 348 534 hektár maradt más kultúrnövény termesztésére, vagyis csupán 37,39%.

Valamely áru többtermelésének, vagy hiányának jelentkezésekor a kereskedelmi életnek talán a legnagyobb imperatívusza a kereslet-kínálat törvényének betartása. Vajdaságban a kukorica esetében e törvényszerűség logikus következménye helyett, az ellenkezője következett be 1984-ben. A kukorica ára a nagy góré- és raktárkészletek ellenére, nemhogy csökkent, hanem hirtelen és látszólag minden komoly indokoltság nélkül, rohamosan emelkedett. A kínálat pedig hosszú hónapokig váratott magára.

A piaci értékesítésre betakarított hatalmas mennyiségű tengerikészlet természetszerűleg azt kellett volna hogy maga után vonja, hogy az állattenyésztés végre fellendül és mind a tenyészállatok, mind pedig a hízók száma hirtelen felemelkedik. Hogy ez miért nem következett be? Ennek az az oka, hogy 1984-ben mindkét szektor termelői a kukorica árát irreálisan magasra értékelték fel. És a rendkívül magasra értékelt kukoricaárak miatt, a termelők többségének a takarmány ára túl magas lett és ezért nem volt részükre az állattartás és állattenyésztés kifizetődő.

Hogy az országot néhány év óta milyen nagy infláció sújtja, az mindnyájunk előtt ismeretes. Az idegen valuta értékemelkedése a dinárhoz viszonyítva, illetve a dinár értékének csökkenése az idegen valutákkal szemben az abból az alábbi táblázatból is kitűnik, amelyben a részünkre talán legérdekesebb és legmérvadóbb öt valutának a dinárértékét tüntetjük fel az 1984. évi január 1-jei és december 31-i hivatalos árfolyam kimutatása alapján.

Valuta megnevezése	1984. I. 1.	1984. XII. 31.	Százalék
USA dollár	127,06	212,06	166,90
Angol font	179,11	245,10	136,84
Svájci frank	56,82	81,17	142,85
Német márka	45,34	67,36	148,56
Osztrák schilling	6,40	9,58	149,69
Összesen — átlag	414,73	617,27	148,83

Ugyanakkor feltüntetjük néhány mezőgazdasági termék és a takarmányokban szereplő komponensek alapárát a feltüntetett időszakban, az 1984. esztendő első és utolsó napján, ugyancsak az említett napokon jelzett hivatalos árfolyam alapján.

A termék megnevezése	1984. I. 1.	1984. XII. 31.	%-os emelkedés
	dinárban kifejezve		
Búza	20	35	175,00
Kukorica	20	39	195,00
Hússertés I. oszt.	175	210	120,00
Növendékmarha	193	228	118,00
Napraforgódara (33%)	38	62	163,16
Szójadara (44%)	69	84	121,74
Összesen — átlagban	515	658	127,00

A két táblázat mindkét oszlopában feltüntetett pénzérték mellett kimutattuk azt, hogy mennyivel emelkedett 1984-ben az év elejétől az év végéig a valuta, illetve a feltüntetett áruknak a dinárban kifejezett értéke százalékarányban is.

A valutaértéket elemezve, szembetűnő, hogy az USA dollár értéke majdnem 70%-al emelkedett, ami a napisajtóban is, közgazdasági elemzések és világnézetek szerint irreálisan magas és lényegesen magasabb, mint az oszlop végén feltüntetett átlagos százalékarány.

Ugyanakkor érdekes százalékarány emelkedést mutat a búza — mint elsőszámú népélelmezési cikk — az elsőosztályúnak minősített hízósertés, valamint a növendékmarha kilogrammonkénti dinárban kifejezett ára, ami csak 20, illetve 18%-os emelkedést mutat. A most már nálunk is gyártott, de még mindig nagy mennyiségben importált szójadara csaknem 22%-os, a napraforgódara viszont 63%-os áremelkedést mutat. De az összes kimutatott valuta és mezőgazdasági termék közül, kimagaslóan a legnagyobb értékemelkedést a kukorica érte el, éspedig 95%-ot!

Természetes, hogy az a kukorica, amelynek az értéke papíron egy év

alatt majdnem a duplájára ugrott és amit az állattenyésztők és hizlalók a jószágok takarmányába kellett hogy beépítsenek, ezt a hihetetlenül magas áremelkedést, árugrást, nem bírta ki. Ezért — mivel, mint említettük a kukorica a takarmánynak mintegy 60—85, de átlagban véve legalább 75%-át teszi ki — természetesen annyira megdrágította a haszonállatok tenyésztését és hizlalását, hogy a papíron irreálisan magasra értékelt és emelt kukoricaár nagyon sok tenyésztőnek ráfizetést okozott.

Vajdaságnak exportkötelezettségét zömmel a mezőgazdasági termékekből kell teljesítenie. És a mezőgazdasági termékeket — mint nyersanyagot — feldolgozó ipari létesítmények azért vannak és kerültek olyan nagyon nehéz helyzetbe, mert a nyersanyag, a mezőgazdasági termékek ára túl magas. És ha a vágójószág ára — a feltüntetett táblázatból is láthatóan — csupán 18, illetve 20%-al emelkedett 1984-ben az részben azért is történt, mert a külföldi piac nem bírta el a magasabb felvásárlási árakat. De nem ez volt az egyedüli, illetve fő ok.

Lakosságunk vásárlóereje is lényegesen megcsappant, ami a másik oka annak, hogy a húsfeldolgozó gyárak képtelenek olyan sok árut, késztermékет értékesíteni, mint amennyit a beépített kapacitásaik alapján előállíthatnak. És hogy a vágóhidak tovább is dolgozhassanak, hogy ne maradjon több ezer vágóhídi munkás kenyér nélkül, hogy a végtermékekkel a húsfeldolgozó gyárak a külföldi piacokon versenyképesek maradhassanak, hogy a hazai piacon is több hús és hentesáru kerülhessen a dolgozók asztalára, mindehhez lényegesen olcsóbban kell a nyersanyagot, a vágójószágot is vágásra, feldolgozásra kínálni a termelőknek. Ezt pedig csak úgy érhetik el, ha — a láncolatot visszafelé gombolyítva — a vágójószág és az azt létrehozó takarmány és főleg az abban mintegy 75%-ban szereplő kukorica ára a kimutatott 95 százalék helyett lényegesen alacsonyabb drágulási irányzatot mutat, vagyis a hazai piacon az ára lényegesen csökken.

A két év előtti csapadékdús ősz a kukorica betakarításának egyáltalán nem kedvezett, mert a hosszú, zord, nedves, szinte állandóan magas páratartalmú levegő a kukorica száradásának — még azokban a górékban is, amelyek szabályosan, az uralkodó szélirányra keresztben lettek felépítve — sokat ártott. Ennek hatására, a kukorica betakarításakor jelenlevő magas páratartalom miatt, amivel a levegő telítődött, a górékban a múlt év májusára a kukorica nedvességtartalma közel sem csökkent le a szokásos 14—16%-ig. Hogy a tél folyamán a levegő magas páratartalma miatt nagymértékben éreztette káros hatását a csőrothadás, a szürkepenész és más megkárosodás alakjában, azt még nagyon sok termelő maga sem tudta. De hogy nagyon sok kukorica ment tönkre vagy veszített értékéből, az bizonyos.

Hogy 1984-ben milyen nagy kár volt a kukorica értékét alaptalanul annyira felemelni, az kitűnik még néhány számadatból is, amit 1985-re vonatkozóan, ugyanazokra a valutaértékekre, illetve termékekre és termányekre vonatkozólag tüntetünk fel, amelyeket az előzőekben már 1984-re közöltünk.

Valuta megnevezése	1985. I. 1.	1985. XII. 31.	1986/85	1986/84
			százalékarányban	
USA dollár	212,06	312,80	147,50	246,18
Angol font	245,10	454,03	185,24	253,49
Svájci frank	81,17	151,27	186,36	266,22
Német márka	67,36	128,38	190,59	283,15
Osztrák schilling	9,58	18,20	189,98	284,37
Összesen — átlag	617,27	1064,68	172,48	256,72

A valuta százalékarányban kimutatott értéknövekedése — a dinárhoz viszonyítva — a múlt évben szembetűnően kevés volt az USA dollár esetében, mert az az előző évben annyira rohamos emelkedést mutatott.

A termék megnevezése	1985. I. 1.	1985. XII. 31.	1986/85	1986/84
	dinárban kifejezve		%-ban kifejezve	
Búza	35	52	148,57	260,00
Kukorica	39	40	102,56	200,00
Hússertés	210	385	183,33	220,00
Növendékmarha	228	460	201,75	238,34
Napraforgódara	62	63	101,61	165,79
Szójadara	84	99	117,86	143,48
Összesen — átlag	658	1 099	167,02	213,40

A fenti táblázatból is világosan kitűnik, hogy a kukorica ára a múlt esztendőben, 1985-ben alig emelkedett, alig emelkedhetett, mert nem lehetett se táplálékba, se takarmányba, se bármilyen más nyersanyagba olyan magas áron beépíteni, mint amilyent 1984-ben, vagyis az előző évben — ismételten hangoztatjuk, hogy irreálisan — állapítottak meg a részére. Ezt mutatja az a tény is, hogy a kukorica ára 1985-ben az év elejétől a végéig csupán 2,56%-al emelkedett.

Ugyanakkor szembetűnő a hússertés, illetve a növendékmarha árának hirtelen emelkedése — 83,33, illetve 101,75 százalékkal — ami annak a következménye, hogy 1984-ben a kukorica ára annyira emelkedett, hogy az állattenyésztés látszólagos ráfizetése miatt az állattenyésztők rengeteg tenyészállatot likvidáltak.

Hogy az állattenyésztőkre rövidesen jobb napok virradnak, hogy az állati takarmányt sokkal olcsóbban lehet majd előállítani, következtetni enged az a tény, hogy a múlt esztendő elejétől a végéig a napraforgódara ára csupán 1,61, a szójadaráé pedig 17,86%-al emelkedett.

Nagy gondot okoz természetesen az, hogy mi legyen azzal a rengeteg kukoricával, amit a rendkívül lecsökkent vajdasági állatállománnyal képtelenség feletetni, és természetesen a keményítőipar és más iparág se tud feldolgozni és felhasználni.

Marad a kivitel. Az idei év első hónapjaiban elég sok kukoricát exportáltunk és még elég komoly mennyiségek várnak kivitelre. De vajon kifizetődik-e Vajdaságnak a kukoricát mindenáron kiszállítania? Az eddig leszállított és még leszállításra váró kukorica főleg a társadalmi szektor, illetve az állami birtokok tárolóiból és silóiból került és kerül még leszállításra. Ezt sürgeti a kukoricának az a nagy megterhelése, amit a gazdaságok az előállításához szükséges újratermelési bankkölcsönök visszatérítésére és a magas kamatok visszafizetésére kell hogy biztosítsanak.

Más a helyzet a magántermelőknél, akiknek nem kell olyan magas kamatot visszafizetniük és akiknek a górékban tárolt kukoricája az értékesítésig nem terheli oly nagy mértékben a tulajdonosok zsebét az előállítási költségek előlegeivel. Az ő kukoricájuk főleg akkor kerül majd eladásra, ha a górékban a kukorica nedvességtartalma a természetes szárítás következtében 14—16%-ra csökken le.

A kiszállításra kerülő, válogatott I. osztályú, exportminőségű, kb. 18%-os nedvességtartalmú kukorica felvásárlási ára mostanában 48—50 dinár körül ingadozik kilogrammonként, frankó berakva. A szárítás költségei, amennyiben a vevő alacsonyabb nedvességtartalmú kukoricát kíván venni, mintegy 2,05 dinárt tesznek ki egy százalék nedvességtartalom csökkentéséért. A kiszállítás ömlesztve történik, mert a zsákok használata még sokkal jobban megdrágítaná az árut. Az ömlesztett kukorica szállításához azonban okvetlenül szükség van elzáró rekeszekre, amelyek, ha pozdorjalemezből készülnek, darabonként még 2000, ha pedig deszkából, 8000 dinárral terhelik a tengeri felvásárlási árát. De ezt terheli még a fuvarköltség, a növényvédelmi vizsgálat stb. költsége is.

A kukorica tonnánkénti világpiaci ára jelenleg 105 USA dollár körül ingadozik. Ha ezt megszorozzuk az USA dollár jelenlegi valutaértékével, ami 325,— dinárt tesz ki, akkor dinárban kifejezve, a kukorica világpiaci ára csupán 34,125 dinár/kilogramm, ami nagyon, de nagyon messze van a hazai felvásárlási ártól, nem is beszélve arról a rengeteg költségről, ami a határig leszállítva a kukoricát terheli.

Régebben Vajdaságnak, különösen az északi részéből rengeteg sertést exportáltak, élő-, hasított vagy feldolgozott állapotban egyaránt. Ma viszont a rendkívül magas védővámok miatt sok, főleg nyugati ország szinte lehetetlenné teszi az állattenyésztési termékeink importját azokba az országokba. A belföldi piac a végtermékek rendkívül magas ára és a vásárlóerő lényeges lecsökkenése miatt még hosszú ideig — ilyen magas eladási árak mellett — képtelen lesz lényegesen több húsárut, tejet, tojást stb. fogyasztani.

Hol a kiút? Lényegesen hosszabb távú, egészséges és ésszerű tervek összeállítására és azok — félretéve a pillanatnyi konjunktúrát és többnyire csak látszólagos kedvező feltételeket, mint például a kukorica irreális áremelése, illetve ármegállapítása volt — minden körülmények közötti betartására és megvalósítására kell törekedni. Ma már egy növénytermelő sem engedheti meg magának azt a luxust, hogy — pl. a ku-

korica esetében is — valamely mezőgazdasági növénynek kizárólag a főtermését, illetve annak az értékét vegye tekintetbe, ha egy bizonyos területegységre vonatkozó termés kifizetődőségét mérlegeli.

A kukorica esetében a szemtermés mellett bevételnek kellene elkönyvelni pl. a kapásnövények előnyeit is, ilyen a talaj pozitív strukturális összetétele. És természetesen annak a tengeriszárnak az értékét is, ami a szarvasmarhák, illetve a kérődzők részére óriási értéket jelent.

Nemcsak a szakemberek, hanem a termelők maguk is egyre inkább rádöbbennek arra, hogy az istállótrágya használata nélkül annyira gyér, szegényes a talajerő tápanyag-visszapótlása, hogy a már eddig elért átlagterméseknél magasabbakat nemigen érhetnek el, ha főleg, vagy kizárólag műtrágyát használnak. Sőt! A talaj strukturális állapota szinte lehetetlenné teszi, hogy bármilyen nagy potenciális erővel rendelkező vetőmagot használ is valaki, bármilyen jó a magágy előkészítése, a talaj megművelése, gyakran a csapadék mennyisége is, ha annak nem szerencsés a tenyészidő alatti megoszlása, a hozamok még nagy mennyiségű műtrágya kiszórása mellett sem emelkednek — vagy legalábbis nem emelkednek lényegesen — a befektetett értékkel és utántermő, valamint serkentő anyagokkal arányosan.

Az a régi állítás, tétel vagy megállapítás, hogy állattenyésztés nélkül nincs megfelelő termésátlagokat biztosító növénytermesztés sem, az utóbbi években egyre inkább és egyre jobban beigazolódik. Az istállótrágya mindinkább visszanyeri azt az óriási értékét, amit sok éven át elvitattak tőle. Alkalmazásával kultúrnövényeink termesztésénél az aszály sokkal kisebb mértékben okozhat károkat, mint akkor, ha az istállótrágyát hosszú éveken át nem látott talaj a hiányos pozitív tulajdonságok miatt képtelen a növényt a szárazság kártételétől megvédeni.

A korszerű állattenyésztés gépei és istállóberendezései, amelyek lehetővé teszik, hogy az állattenyésztő pl. 200 hízósertést csak nagyon minimális időtöbblettel lásson el takarmánnyal, ivóvízzel stb., mint százat, ma már nagyon megkönnyítik az állattenyésztők és állattartók munkáját. És ha közel ugyanannyi időráfordítással egy állattenyésztő lényegesen több állati terméket tud majd előállítani, annak az egységára is — a hús, tej, vaj, tojás, gyapjú stb. — sokkal olcsóbb lesz és kell hogy legyen a mai áraknál, illetve ugyanannyi, de lényegesen olcsóbb takarmány felhasználása után.

Rezime

Šta znači kukuruz za Vojvodinu?

Kukuruz je najvažnija ratarska kultura Vojvodine, čija se setvena površina u poslednjim godinama sve više širi i povećava. Iako je 1984. godina bila veoma rodna i uspešna, iako je u toj godini ubirana više kukuruza nego ika-

da u našoj Pokrajini, cena se ove kulture od početka do kraja pomenute godine skoro potpuno udvostručila.

Ovo je bilo glavni uzrok poskupljenju stočarske proizvodnje, što je dovelo do nerentabiliteta iste u očima i oceni mnogih proizvođača oba sektora. Zbog veoma teškog plasmana kukuruza, kao i velikih gubitaka u stočarskoj proizvodnji, došlo je do rapidnog sniženja brojnog stanja kako priplodne, tako i tovne stoke.

Visok, ali nerealan skok cene kukuruza u 1984. godini, za 95% povlačilo je za sobom preglomazno nagomilavanje zaliha u 1985. godini, zbog čega se cena ove kulture povećala za svega 2,56%. Međutim, predimenzionirano likvidiranje stočnog fonda u 1984. i delimično i u 1985. godini, ostavićе još veoma dugo svoje negativne posledice, kako u potrošnji kukuruza, tako isto i kod proizvodnje stočnih proizvoda.

Izvoz ne rešava problem preostale ogromne zalihe kukuruza, jer je cena na svetskom tržištu znatno niža od naše domaće, nerealno visoke cene, te je negativna razlika na svakom izveženom kilogramu kukuruza prilično velika.

Izlaz iz ove veoma kritične situacije treba tražiti u dovođenju cene kukuruza na realnu, tržišnu, adekvatnu vrednost na sastavljanje realnih, dugoročnih planova u stočarskoj proizvodnji, i na nastojanju da se kukuruz realizira u maksimalnim količinama putem stočnih proizvoda, kako na domaćem, tako isto i na stranom tržištu.

Zusammenfassung

Was bedeutet Mais für Vojvodina

Mais ist die wichtigste Bodenbebauung von Vojvodina, wessen Saatfläche sich in den letzten Jahren immer mehr und mehr vergrössert. Wenn auch das Jahr 1984 sehr erntereich und erfolgreich war, und weil in diesem Jahr mehr Mais geerntet wurde, als je in unserem Gebiet, der Preis dieses Produktes verdoppelte sich vom Anfang des Jahres bis zum Jahresende auf das Doppelte.

Das war die haupt Ursache die Steigerung des Vieherzeugnisses, was im Auge vieler Erzeuger zur Unrentabilität führte. Wegen des sehr schweren Plasmans vom Mais und des grossen Verlustet in der Vieherzeugung kam es zur rapieden Verminderung der Zahl des Zuchttieres als auch des Mastviehes.

Der hohe, unreale Sprung des Preises vom Mais im Jahre 1984 brachte mit sich 95%, eine viel zu grosse Anhäufung vom Vorrat, warum sich im Jahre 1985 der Preis diese Kultur sich nur um 2,56% vergrössert hat. Dazwischen die zu grosse Vernichtung des Viechgrundes im Jahre 1984 und Anfang 1985 wird noch lange seine negative Wirkung spüren lassen, so im verbrauch des Maises, als auch in der Erzeugung des Viehproduktes.

Die Ausfuhr vom Mais löst das Problem von dem rieseigen Vorrat nicht, weil der Preis auf dem Weltmarkt viel niedriger ist, als unsere Preise in der Heimat. Die unreale Preise und der negative Unterschied im Preis vom jedem Kilo welches ausgeliefert wird, ist ziemlich gross.

Den Ausgang aus dieser sehr kritischen Lage muss man durch den realen Preis des Maises suchen, den Marktpreis bei der Zusammenstellung der langfristigen Pläne in der Viehzucht, und die Bestrebung, das sich der Mais in den maximalen Mängen realisiert durch die Vieherzeugnisse so auf dem heimatlichem, als auch auf dem ausländischen Markt.

Original scientific paper

Szecsei Mihály

AZ ÉLELMISZERGAZDASÁG HOSSZÚ TÁVÚ FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA SZABADKA KÖZSÉG TERÜLETÉN

Élelmiszergazdaságunk fejlesztési stratégiája arra alapozható, hogy a növekedés forrásainak megteremtéséhez e gazdasági ágazatnak kedvező agro-ökológiai és biológiai potenciálja van. Ennek kihasználása a termelés további növelését, a kapcsolódó termelőeszköz gyártó és feldolgozó ipar nagyobb méretű összehangolt fejlesztését, a mezőgazdasági termékek versenyképességének fokozása pedig a hatékonyság javítását indokolja. Így az élelmiszergazdaság hosszú távon is a gazdasági szerkezet fejlesztésének jelentős tényezője lesz.

Szabadka társadalmi, gazdasági és területi fejlődésének célrendszeréből kiindulva az élelmiszergazdaság fejlesztési céljait az elkövetkező évtizedre a következőképpen fogalmazzuk meg:

— minél teljesebben — minél kevésbé növekvő ráfordításokkal, társadalmi költséggel — elégítse ki a lakosság élelmiszer iránti keresletét, valamint a már kiépített és a még fejlesztendő élelmiszeripar nyersanyag-szükségletét;

— aktív export-import egyenlege növelésével szolgálja a fejlesztés import forrásainak bővítését, Szabadka külgazdasági egyensúlyának javítását;

— az anyagi és nem anyagi erőforrások hatékonyabb hasznosítása révén, jövedelemszerző képességének növelésével járuljon hozzá a szűkebb társadalmi közösség, a község és szélesebb társadalmi közösségeink társadalmi-gazdasági fejlődéséhez;

— a termelőeszközök fejlesztése révén növelje a munka termelékenységét, az eszközök hatékonyságát és ezáltal biztosítsa az önigazgatási társadalmi viszonyok erőteljesebb ütemű fejlődését.

E célokhoz tartozik még az is, hogy a fejlesztés eredményeképp biztosítani kell a mezőgazdaságban dolgozók számára az arányos jövedelmet, valamint az állandóan javuló életkörülményeket. Ezt azonban nem csak ágazati, hanem össztársadalmi célnak is tekintjük.

A következő másfél évtizedben az élelmiszergazdaság iránt támasztott társadalmi követelmények sorában jelentős helyet foglal el a nemzetközi

versenyképesség megteremtése, és első helyre kerül a hatékonyság fokozásának szükségessége, ami a konvertibilis valutáért is értékesíthető, gazdaságos termékek nettó devizahozamának növelésével jár együtt.

A mezőgazdasági termelés többletének egyre nagyobb hányada kell hogy export célú legyen. Ebből a szempontból azokat a termelési ágazatokat érdemes kiemelten fejleszteni, amelyek termékei a világpiacon már ma is versenyképesek, vagy rövid időn belül azzá tehetők. A fejlesztés fő iránya a hústermelés, a takarmánybázis és a gabonatermelés növelése lesz. Ebben a tekintetben a kiemelt ágazatok és a többi élelmiszergazdasági ágazat fejlesztése között mégis ésszerű arányokat kell fenntartani, mivel a rendelkezésünkre álló erőforrások és adottságok mellett Szabadka élelmiszergazdaságának a már említett szükségletek fedezésére az élelmiszerek csaknem teljes választékát — közvetlenül vagy közvetve — meg kell termelnie. Természetesen élelmiszergazdaságunk exportképessége is növekszik, ha szélesebb áruskálával állunk készenlétben az időről időre megnyíló lehetőségek kihasználására.

A felsorolt követelmények több elemet foglalnak magukban. Feltételezik a termelés sokszínűségének megtartását. Emellett az élelmiszergazdasági termékek nemzetközi versenyképességének javítása, vagy akárcsak a már elért versenyképesség megtartása a termelési költségek viszonylagos csökkentését is feltételezi.

Az egyes termelőágazatok jövőbeni fejlődésének lehetőségét a nemzetközi versenyképesség, a fejlesztés eszközigényességének csökkentése terén elérhető eredmények határozzák meg.

A nagyobb jövedelemben a termelőképesség fokozásához nélkülözhetetlen, hogy a társadalmi szektorban felhasznált eszközök hatékonyságának javítása mellett a mezőgazdasági termelésben tartósan fejlesszük a mezőgazdasági magántermelést, valamint ösztönözzük a kisárutermelést a mezőgazdaságban, biztosítsuk termelőeszköz-ellátását, szervezzük meg az áru értékesítését, továbbá keressünk új utakat a társadalmi szektor és az említett kisárutermelés szerves összekapcsolására, mégpedig a jövedelmi viszonyok magasabb szintjén. A munkatermelékenység növekedése útján felszabaduló munkaerő hatékony foglalkoztatására a fejlesztési rangsorolásban kiemelt állattenyésztésben és házi feldolgozásban kell lehetőségeket teremteni.

A mezőgazdaság fejlődésének a következő hosszú távú időszakban egyik kulcskérdése az lesz, hogy képes lesz-e lényeges változást elérni a felhasznált termelési tényezők, mindenekelőtt az állóeszközök és az energiahordozók hatékonyabb felhasználásában. Egyidejűleg az élőmunka termelékenységét is tovább kell növelni, valamint biztosítani kell a rendelkezésre álló forgóeszközök ésszerűbb és takarékosabb felhasználását.

Szabadka élelmiszergazdasága a kitűzött célokat csak akkor érheti el, ha folyamatosan alkalmazkodik a piaci feltételekhez, és ha az eddiginél kisebb mértékben keresi a gazdasági szabályozók módosításának le-

hetőségeit, valamint kevésbé törekszik a szabályozókhoz való alkalmazkodásra.

Az agrártermékekkel megszerezhető devizabevételek növelése, az eddigi vásárló piacaink megtartása és kiszélesítése az élelmiszerek feldolgozottsági fokának és minőségének javítását feltételezik. *Rövidlátó szemlélet ne szorítsa háttérbe élelmiszergazdaságunk fejlesztésének azt a távlati stratégiáját, hogy a mezőgazdasági nyersanyagokat minél magasabb feldolgozottsági fokon törekedjünk értékesíteni.* Ehhez korszerűbb, versenyképes élelmiszeripari kapacitásokat kell fejlesztenünk, valamint a lehetőségekhez mérten szorgalmazni kell a háttéripari (községünkben a vegyipari, villamos- és fémipari) kapacitások fejlesztését.

Az újratermelhető értékes szerves anyagok komplex hasznosítása előtérbe állítja a mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés melléktermékeinek hasznosítását is.

A takarmányozási célú és a talaj tápanyag készletének pótlását szolgáló felhasználás mellett olyan követelmény is támasztható, hogy az ágazat a hulladékok és melléktermékek energiacélú hasznosításával és más megújuló energiaforrások termelésbe állításával csökkentse a külső energiaforrások igénybevételét. Ez különösen a hosszú távú gazdasági stabilizációs program egyik fontos kiemelt tétele, amely számszerűleg mintegy évi 5 százalékkal látja elő az egy termékegységre felhasznált energia mennyiségének csökkentését.

Községünk mezőgazdasági területe köztudottan a szárazabb éghajlati övezetben helyezkedik el. Ez a még magasabb szinten alkalmazott mezőgazdasági gépesítés és komplex agrotechnológia magasabb szintje mellett is kedvezőtlenül hat a terméseredményekre, vagyis a hozamokra, és negatívan befolyásolja a költségek és az összbevétel arányát. A következő hosszú távú fejlesztési terv egyik fő célja, hogy legalább egy meghatározott részterületen csökkentsük az időjárás szeszélyes hatását, és hogy a kiemelt fontosságú állattenyésztés számára a folyamatos és megfelelő takarmányellátást biztosítani tudjuk. Ezt korszerű öntözőrendszer kiépítésével és üzemeltetésével szándékozunk elérni. Mivel a vegetációs időszakban felhasználható vízmennyiség a következő években mindinkább meghatározó tényezője lesz a mezőgazdasági termelés növelésének, így különös gondot kell fordítanunk a vízgazdálkodásra. A következő időszakban várhatóan nő a természetes csapadék jobb hasznosulását elősegítő, a talajok kedvezőbb vízgazdálkodási tulajdonságait kialakító technológiai eljárások és a vízpótlás szerepe. Ez azt is jelenti, hogy az öntözéses gazdálkodás említett fejlesztése mellett a meglevő kapacitásokat is jobban ki kell használni, valamint a rendelkezésre álló vízforrások ésszerűbb elosztását kell szorgalmazni. A tervezett nagyarányú öntözőrendszer-fejlesztés az elérhető termeléstöbblet, illetve a már említett termésbiztonság folytán a ráfordításokat megtérítő kultúrák, illetve technológiák megalapozását teszi indokoltá.

Élelmiszergazdaságunk egyik legnagyobb beruházását jelenti az említett öntözőrendszer kiépítése, amely csak a társadalmi szektorban mintegy

6500 hektár öntözését teszi lehetővé, a mai árakon számítva mintegy 4 milliárd dináros beruházási összeggel. Törekedni kell ennek az óriási vállalkozásnak fokozatos, de ésszerűen megalapozott megvalósítására, amelynek végső határideje 1990-re tehető. A társadalmi mezőgazdasági földterületek mellett az öntözőrendszer célszerű és gazdaságos üzemeltetése érdekében elengedhetetlenül szükséges a magánszektor földterületének az öntözőrendszerbe való bevonása, egy korszerűen szervezett termelés keretein belül az adott kiemelt fejlesztési célok megvalósításának (mindenekelőtt az állattenyésztés fejlesztésének) érdekében.

A felvázolt fejlesztési célok és irányvonalak megvalósításához nélkülözhetetlen a tudományos-műszaki haladás nagyobb méretű igénybevétele a mezőgazdasági termelésben. Különösen az utóbbi években vált a tudományos-műszaki haladás a termelésfejlesztés hatékony eszközévé, és ennek alkalmazása az elkövetkező időszakban további eredményekre enged következtetni. Az elmúlt időszakban igen nagy lemaradást kellett behoznunk, hogy több területen is felzárkózhassunk a bennünket körülvevő fejlettebb mezőgazdaságokhoz. Ma már bizton állíthatjuk, hogy a gabonatermelésben általunk alkalmazott technológia megközelíti a legfejlettebb technológiákat. Ehhez kell kapcsolnunk az elkövetkező időszakban az állattenyésztési technológia gyorsabb fejlesztését, különösen ami az élelmiszergazdaság nehéziparát — mármint a szarvasmarha-tenyésztést — illeti, hogy lépést tarhassunk az élelmiszergazdaságban bekövetkező tudományos-műszaki haladással.

Anyagi és személyi feltételeink egyaránt megvannak ahhoz, hogy a biotechnológiai kutatások eredményeit felhasználjuk nemcsak a növények és az állatok teljesítőképességének fokozása terén, hanem a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termelés több más területén is.

Míg a gabonatermelésünk intenzív fejlesztése ma már kielégíti a fajtákkal szemben támasztott igényeket, kutatókapacitásaink lehetővé teszik azt is, hogy folyamatos fajtaváltás útján növekedjék a potenciális termőképesség és annak kihasználása, addig az ezen alapuló állattenyésztésben a szerkezet javítása mellett (a szarvasmarha-állomány gyorsabb növelésével) a fő törekvés a takarmány-transzformáció hatásfokának javítása lesz.

A felsorolt fejlesztési célok szükségessé teszik a hazai fehérjeellátás hosszú távú stratégiájának kidolgozását, megfelelő termelési és beruházási intézkedések foganatosítását, hogy mind a növénynemesítéssel, mind új technológiák kidolgozásával és átvételével a jövőben biztosítani tudjuk a fehérjebázis mennyiségi és minőségi fejlesztését.

Rezime

Dugoročna razvojna strategija prehrambene privrede na teritoriji subotičke opštine

Prehrambena privreda će i u daljoj budućnosti biti bitni sastojak razvijanja naše privredne strukture, konstatuje autor, na bazi geo-ekoloških i bioloških potencijala područja. U tom smislu je potrebno:

— zadovoljavanje potreba stanovništva za ishranu i prerađivačke industrije za sirovinu,

— porast aktivnog izvozno-uvoznog bilansa,

— bolje korišćenje materijalnih i nematerijalnih izvora,

— porast produktivnosti rada i efikasnosti sredstava.

Sve veći deo viška poljoprivredne proizvodnje, treba da bude spreman za izvoz. Posebno treba razvijati proizvodnju mesa, bazične stočne hrane i proizvodnju žitarica. U tom pravcu treba poboljšati konkurentsku sposobnost naših agrarnih proizvoda na svetskom tržištu.

Pored razvijanja proizvodnje poljoprivrednih dobara, treba stimulirati proizvodnju sitnih proizvođača i povezati ih organski sa društvenim sektorom.

Jedno od glavnih pitanja je, kako postići odgovarajuću promenu u boljem korišćenju proizvodnih činilaca — osnovnih sredstava i energije — uz istovremeno povećanje proizvodnosti živog rada.

Porast deviznog priliva, koji se može postići izvozom agrarnih proizvoda i prerađevina, je moguć, ali se pri tome ne sme desiti da kratkoročno interesovanje gura u pozadinu, dugoročnu strategiju, koju treba postići višim stepenom prerade agrarnih proizvoda. Pri tome, treba imati u vidu mogućnost smanjenja upotrebe spoljnih izvora energije, putem korišćenja otpadaka i sporednih proizvoda u energetske svrhe. Tim se, po našem stabilizacionom programu, može sniziti upotreba energije po jedinici proizvoda za 5%.

Naše područje se nalazi na suvom klimatskom području, te je prema tome potrebno, na određenom delu područja, smanjiti štetu dejstva nepovoljnih klimatskih uslova. Za obezbeđenje potrebne stočne hrane, za razvijenije stočarstvo, potrebno je, prema tome izgradnja zalivnog sistema. Jedan od osnovnih investicija je izgradnja takvog sistema za obezbeđenje zalivanja 6.500 hektara u društvenom sektoru, sa investicijama od oko četiri milijarde dinara (po sadašnjim cenama). Razume se, da je isto tako važno privođenje površina individualnog sektora mogućnostima navodnjavanja.

Da bi se postavljeni ciljevi postigli, potrebno je neophodno razvijanje i korišćenje naučnog i tehnološkog razvitka i njihove upotrebe u poljoprivredi, tim više, jer smo u poslednjem periodu doživeli veliko zaostajanje.

Danas već možemo tvrditi, da smo u proizvodnji žitarica postigli približavanje najrazvijenijim tehnologijama. Tome treba u narednom periodu dodati ubrzano razvijanje tehnologije u stočarstvu, naročito u proizvodnji goveda, da bi mogli da držimo korak sa naučno-tehnološkim razvojem u proizvodnji hrane.

Dalje razvijanje potencijalnog porasta proizvodnje žitarica, putem izbora sorte, dovešće do potencijalnog porasta u proizvodnosti, ali istovremeno, transformacija efekta dejstva stočne hrane, treba da bude značajan zadatak.

Usled toga je potrebno razvijanje dugoročne strategije proizvodnje belančevina, da bi se osiguralo unapređenje količinske i kvalitetne belančevinaste baze.

Resummee

Langjährige Entwicklungsstrategie der Nahrungsmittelwirtschaft im Suboticaer Gebiet

Die Nahrungsmittelwirtschaft wird auch in der weiteren Zukunft grundlegende Basis der Wirtschaftsstruktur unseres Gebietes sein, stellt der Verfasser fest, auf Grund des agro-ekologischen und biologischen Potentiales unserer Landschaft. Es ist daher nötig:

— die Zufriedenstellung der Nötigkeiten der Einwohner an Nahrungsmitteln und des Bedürfnisses der verarbeitender Industrie an Rohstoffe.

— Wachstum der Aktivität des Aus- und Einfuhrbilanzes,

— Besserer Gebrauch der Materiellen und nichtmateriellen Quellen zur Produktion.

— Wachstum der Arbeitsproduktivität und der Effektivität der Arbeitsmitteln.

Immer grösserer Teil des Überschusses der Agrarproduktion soll ausfuhrbereit werden. Mann soll besonder die Produktion des Fleisches, der grundlegenden Futtergewächse und der Getreide entwickeln. In diesem Ziele, soll die Konkurrenzfähigkeit unserer Agrarprodukte im Ausland verbessert werden.

Neben der Entwicklung der Produktion der Landwirtschaftsgüter soll die Produktion der kleinen Wirtschaftler stimuliert werden, die mit dem Gesellschaftssektor organisch verbunden sein sollen.

Eine der wichtigsten Fragen ist, wie man entsprechenden Unterschied im besseren Gebrauch der Produktionsfaktoren — der Produktionsgeräte und der Energetik — bei gleicher Erhöhung der Arbeitsproduktivität erlangen kann.

Das Wachstum der Deviseneinkunft, das durch den Ausfuhr der Agrarprodukte zu erzielen ist, ist möglich. Dabei, soll aber nicht vorkommen, dass die kurzfristige Interessen die langwährige Strategie, unterdrücken, die mit der höheren Stufe der Verarbeitung der Agrarprodukte, zu erzielen ist. Dabei muss man, die Möglichkeit des kleineren Gebrauchs von externen Energien im Auge behalten, das durch die Nützung der Abfälle und Nebenprodukte mit energetischer Wirkung haben, erzielbar ist. Damit wäre — laut unseren Stabilisationsprogram etwa 5% Energieersparnis pro Produktionkeinheit erhältlich.

Unser Gebiet liegt in trockener klimatischer Region und daher soll im gewissen Masse der Schaden des Klimagebietes vermindert werden. Um die nötigen Futtergewächse zur Weiterentwicklung des Viehzuchtes zu erreichen, ist der Ausbau von bestimmten Bewässerungsanlagen unbedingt nötig. Der Ausbau der Anlage zur Bewässerung von 6500 Hektaren mit Gesellschaftssektor mit Investitionen von ungefähr vier Milliarden Dinaren (zu heutigen Preisen) ist daher grundlegend, ist aber selbstverständlich, dass auf die Sicherung der Bewässerung des privaten Sektors, ebenso wichtig ist.

Um die angegebene Ziele zu erreichen, ist die Entwicklung und Gebrauch der weiterentwickelten Wissenschaft und Technologie unbedingt nötig, desto mehr, da wir in der letzten Zeit einen grossen Rückgang erlitten haben.

Heute können wir schon feststellen, dass wir in dem Erzeugen von Getreide sich der entwickeltesten Technologien angenähert haben. Dem soll in der Nächstfolgenden Periode die schnellere Entwicklung der Viehzuchtstechnologie folgen, besonders der Rindviehzucht, damit wir mit der wissenschaftlich-technologischer Entwicklung der Nahrungsmittelerzeugung schritthalten können.

Weitere Entwicklung der potentiellen Erhöhung der Erzeugung der Getreidearten, bringt uns zur grösseren Arbeitsproduktivität, die aber gleichzeitig Transformation des Effektes, der Futtergewächse ist, und das ist auch eine sehr wichtige Aufgabe.

Daher ist auch der Ausbau langwährender Strategie der Erzeugung der Eiweisse, nötig, damit die quantitative und qualitative Eiweissbasis der Produkte gesichert wird.

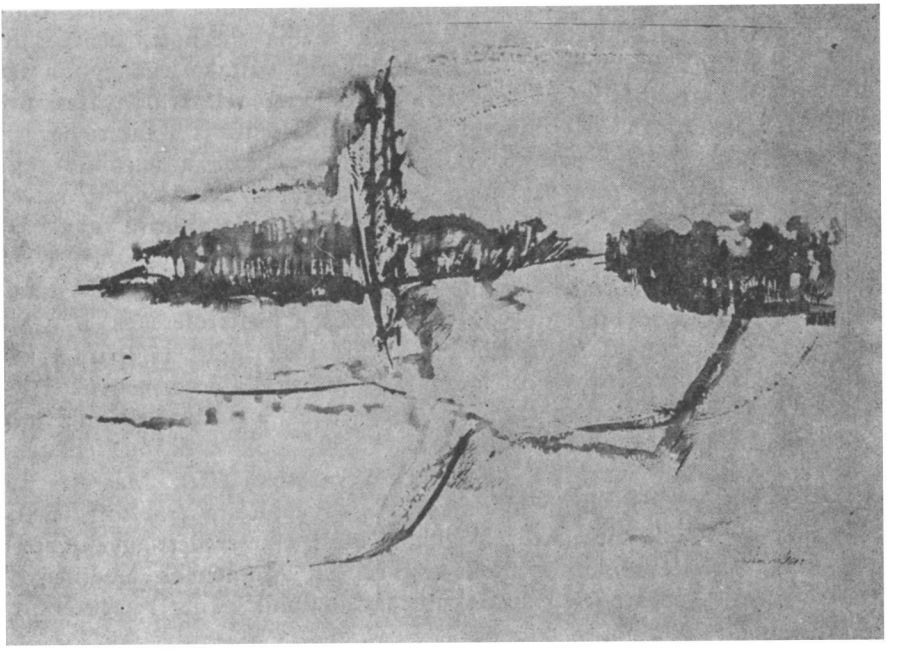

Magányos jegenye (1961)

Original scientific paper

Kovács Teréz

A TANYAVILÁG TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ÉS ÉLETMÓDBELI VÁLTOZÁSAI 1953 ÉS 1983 KÖZÖTT

(EGY BECSÉN VÉGZETT FELMÉRÉS ALAPJÁN)*

1. Bevezetés

Erdei Ferenc, a tanyarendszer történeti fejlődésének klasszikus korszakát a 18. század második felétől a 19. század közepéig számította. Ekkor a tanyák kezdetleges épületek voltak, nem lakták őket állandóan, csak a mezőgazdasági munkák idején. A tanyarendszer az adott város része volt. A tanyai parasztok számára a város a közélet és a magánélet ünnepélyesebb eseményeinek a színhelye, de egyúttal lakóhely is volt.

A 19. század második felében új korszak kezdődött a tanyák fejlődésében a nagy családok felbomlásának, az örökösödési jog és a rendszer megváltozásának hatására. A tanyák száma megnőtt, benépesült velük a határ. Egyes tanyák állandóan lakottá váltak, legnagyobb részük szilárd anyagból készült és házformát vett fel. Különválasztott lakórésszel, fehérre meszelt falaival nagyjából hasonlított a falusi házakhoz. Ez a „kitelepülés" mégsem bontotta meg teljesen a település egységét. A kitelepülők nem szakadtak el a település közösségétől, mivel nekik maguknak vagy szüleiknek volt városi háza, ahová gyakran hazajártak. Csak a munkaerő helyeződött át a tanyára.

Erdei a tanyafejlődés harmadik korszakát a századforduló utáni évekre teszi. Ekkor megindul az agrárvárosok belterületének nyugateurópai értelemben vett városiasodása. Fejlődésnek indul az ipar, a kereskedelem, az agrárvárosokba igazgatási, kulturális intézmények települnek. A tanyák fejlődése szempontjából ennek a változásnak az lett a következménye, hogy a módosabbak közül, akik csak megtehették, cselédeket tartottak a tanyán, de maguk a városban éltek. Másrészt viszont a szükség olyan kisbirtokosokat is tanyaépítésre csábított, akiknek ehhez nem volt megfelelő tőkéjük, s ezért elkeseredett igyekezettel dolgoztak, és teljesen kitelepültek a városból. Mindennek eredményeként a tanyák képe teljesen áttalakult, társadalmuk pedig rétegeződött.

* A dolgozat a Létünk 1985-ös tanulmány-pályázatára készült, és a bíráló bizottság szerzőjének ítélte a III. díjat.

A szerző szerint ezzel a bomlással egyidejűleg a tanyarendszer régi értelmezése is — a munkahely (amely a tanyán van) és a lakhely (amely a városban van) megosztottsága — elhalványulóban volt, viszont egy önálló formájú „tanyatelepülés" sem alakult még ki egyértelműen. Ezért nevezi (1942-ben) „zavartnak", kiforratlannak a tanyák állapotát.

Írásunkban egy bácskai mezőváros, Becse külterülete alakulásán kívánunk betekintést nyújtani abba, hogy milyen irányban változott a második világháború után a tanyai gazdálkodás és életmód.

A becsei tanyai lakosság bemutatását három időkeresztmetszetben végeztük el. Az első az ötvenes évekre és a hatvanas évek elejére tekint vissza. Ezt a részt a szerző személyes tapasztalataira építettük. A második időpont 1973. Ekkor ötven tanya lakójával készítettünk kérdőíves felmérést. Azt 1983-ban részben megismételtük, és az akkor összegyűlt ismeretanyag lett az alapja a harmadik időpont elemzésének.

2. *A kisbirtokos tanyák fénykora és válságuk kezdete*

Az 50-es években a becsei tanyavilág a kis- és középparaszti közösség irányába kezdett átformálódni. Ez a közösség átvette a birtokos parasztokra jellemző szemléletet, hisz valódi tulajdonosnak csak azt ismerte el, aki vásárolta vagy örökölte a földet.

Az agrárreform alkalmával kapott föld nemigen emelte tulajdonosának tekintélyét, de akit a kisajátítás érintett, annak sem csökkent társadalmi tekintélye.

Az emberek egymás megítélésében nagyon megtartották azt a különbséget, amely bérlő és tulajdonos, az ötnél kevesebb és a tíznél több holdas tanyásgazda között korábban fennállt. (A vagyoni különbség mellett még nagyon odafigyeltek a kor és a nemek közötti különbségekre is.)

A tíznél több holdas tanyásgazdák önmagukat úgy ítélték meg, hogy a tanult „úri emberek" nagyon felettük helyezkednek el, de a társadalomban sokkal többen vannak az alattuk lévők (párholdas gazdák, szegényparasztok, napszámosok, nincstelenekből lett gyári munkások).

Az ötvenes évek becsei tanyavilágának lakói, a volt cselédek, törpebirtokosok haszonbérlők, akiket nem vonzott a gyári munka, úgy érezték, most érkezett el az az idő, amikor ők is fölemelkedhetnek a középparaszti rétegbe. Teljes mértékben alkalmazkodtak a parasztélet normáihoz: az alázatos magatartáshoz, a szerény fogyasztáshoz, a tempós szorgalomhoz és mindenekelőtt a szüntelen munkához.

A gazdálkodás célja az állati takarmány termelése és e takarmány gazdaságon belüli felhasználása volt. A tanya rangját az adta meg, hogy a lakóépület mellett milyen istállók voltak és milyen takarmánykazlak tornyosodtak. A tanyaiak nagyobb mértékben foglalkoztak állattartással (ez — a téli időszak kivételével — jórészt külterjes állattartás volt), mint a városban élő gazdák. A gazdaságban a munkaerőt és a műszaki szolgáltatást is igyekeztek maguk ellátni. (Számításba vették és korán bevonták a gyermeki munkaerőt. A termelés még kizárólag kézi- és ló-

vontatású mezőgépekre támaszkodott.) Ez mégsem jelenti azt, hogy autarch gazdálkodás folyt.

A tanyaiak rendelkeztek piaci árufelesleggel, ami főleg hízott állatokból és állati eredetű élelmiszerekből (tejtermékek, tojás) állott. Becsén kedden és szombaton voltak a hetipiacok, ahová főleg a tanyaiak hoztak élelmiszert, ezeken a napokon már hajnalban jöttek. A piachoz vezető utcákban hagyták lovaikat a szekérhez kötve és vitték az értékesítésre szánt árut a piacra. A piac bejáratától számított három-négy keresztutcányi távolságon álltak a szekerek. A piacozás mellett kora tavasztól késő őszig jellegzetes mozgás folyt a tanyák közötti dűlőutakon. Ezt az utat a városi gazdák is használták, akik hajnaltól a kora délelőtti órákig szekereiken mentek a földekre. Ez a menet estefelé az ellenkező irányba, a határból a városba tartott. A megrakott szekerek szinte egymást érték. Később megjelentek a gumiabroncsú lovaskocsik, amelyek nagyobbak és könnyebb vontatásúak voltak.

Az ilyen gazdálkodást a minimális kockázatvállalás, a készpénz-forgóeszköz hiánya és a jó válságtűrőképesség jellemezte.

Az iparosodás és a társadalmi változások a hetvenes években azonban jobban próbára tették a tanyai lakosság alkalmazkodóképességét. A nagyobb termelékenység és az ésszerűbb termelés, az árutermelésbe való teljes bekapcsolódás új követelményeket támasztott. Mivel nem végeztek szolgáltatásokat, ők kevésbé váltak és válhattak újítókká és vállalkozókká, mint a városi gazdák. A kultúrák intenzív termesztésére nem állhattak át még csak a földterületük egy részén sem, mert ez a mód annyira lekötötte volna munkaidejüket, hogy a többi föld megművelésére és az állattenyésztésre nem futotta volna (viszont ezektől megválni egyelőre még nem tudtak). A gazdaság gépesítésére olykor nem volt tőkéjük, a beruházás nagy kockázattal járt, és bizonyos esetekben felvetődött az a kérdés is, hogy az adott földterülethez képest ésszerű-e a további gépesítés.

A hagyományos kisgazda-tanyarendszer válsága belülről is megindult, amit legjobban talán a munkaerő csökkenése idézett elő. Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején megbomlott a városban élő szülők és a tanyán élő felnőtt gyerekek között addig érvényben lévő munkamegosztás. A középgeneráció egyrészt önállósulni akart, másrészt viszont utódait iskolába küldte, általában nem mezőgazdasági szakmára. Ezzel a gyerekek további munkájára a családi gazdaságban már nemigen számíthattak. A tanyák többségén lévő személyek nem teljes munkaértékű szegénysorsúak, fiatalkorúak, szellemileg vagy fizikailag fogyatékosok voltak, akik máshol nem tudtak elhelyezkedni) csak némileg enyhíthették az egyre jobban érezhető munkaerőhiányt.

Ezek a jelenségek állandó feszültségek forrásává váltak, melyek a tanyákról való elvándorláshoz és az ott élő lakosság elöregedéséhez vezettek.

Becsén 1970-ben földtagosítást végeztek, amelynek során felújították a telekkönyvet. A szétszórt parcellákat egyesítették és a gazdák föld-

területüket a városhoz közel eső határrészben kapták. A társadalmi szektor földterületeit a határ távolabbi részében mérték ki, így az ott lévő tanyatulajdonosoknak le kellett bontaniuk tanyaépületeiket. Becsén 280 tanya került lebontásra. A volt tulajdonosok bizonyos térítést kaptak, beköltöztek a városba, vagy ritkábban új tanyát vettek, illetve építettek. 1973-ban az óbecsei határban már csak 160 lakott tanya volt.

3. A tanyavilág az 1970-es évek elején

Az 1973-ben készült kérdőíves felméréssel fel kívántuk tárni a tanyai lakosság demográfiai szerkezetét és gazdasági viszonyait, megkíséreltünk betekintést nyerni a tanyai lakosság életmódjába, végül tanyatípusokat állítottunk fel.

A felmérésben szereplő 50 tanyán 155 személy élt, 68 nő és 87 férfi. Csak minden harmadik tanyán találtunk iskoláskorú vagy fiatalabb gyereket. Az átlagéletkor 37 év volt. A korfa krónikus elöregedést mutatott. Akárcsak a polgárosodott falvak esetében, a tanyákon is kiugró férfitöbblettel találkoztunk a 21—30 évesek korosztályában.

A 15 éven felüli tanyaiak (123 fő) iskolai végzettsége nagyon alacsony volt. Tíz százalékuk nem járt iskolába és csak 15 százalékuknak volt meg a nyolc osztálya vagy ennél magasabb iskolai végzettsége. A többség 5—7 osztályt végzett.

A felmérésben szereplő tanyákon csak három helyen élt együtt három generáció, és a tanyák felén csak egy generáció lakott. Ez utóbbiak esetében általában idős házaspárokról volt szó, akiknek utódai már elköltöztek a szülői házból.

A megkérdezetteknek összesen volt 43 felnőtt, de már nem velük élő gyerekük. Kitűnt, hogy habár ezek kétharmada jobb településkörülmények között él, mint szüleik (tanyáról városba, külföldre költöztek), de a társadalmi ranglétrán vertikális előrelépés alig egyharmaduknál következett be. Azokat soroltuk ide, akik szakmunkásokká váltak, középiskolát vagy egyetemet végeztek (egyetemi végzettsége mindössze egy embernek volt).

A hetvenes évek elején az akkor 15—30 év közötti fiatalok menekülni szerettek volna a földtől, s ezt a leendő házastárs kiválasztása révén kívánták elérni. Bár a fiúk egy része igazi tanyai parasztlányt szeretett volna feleségnek, de a másik részük és a lányok is azt szerették volna, ha leendő házastársuk náluk nagyobb iskolai végzettséggel és „jobb" szakmával rendelkezne.

Az idősebb szülők túlzottan bevonták gyerekeiket a munkába, kevés időt és pénzt szenteltek rájuk. Mindez negatívan tükröződött tanulmányi előmenetelükben. Amennyiben a szülők 30 éven aluliak és még jómódúak is voltak, akkor a másik végletbe estek: gyermekeiknek mindent megvettek, kényeztették őket, és szinte semmilyen munkát nem végeztettek velük. Arra a kérdésre, hogy milyen iskolai végzettséget szánnak gyermeküknek, az alsó osztályos gyerekek szülei kivétel nélkül a következő-

képpen kezdték válaszukat: „csak ne kapáljon", vagy „csak ne legyen paraszt" (a szavak hangsúlyozásából keserűség és a sértett igazságérzet csengett ki). Ezután is szünetet tartottak, majd megadták a konkrét választ. Valamennyien közismert szakmát említettek (autószerelő, géplakatos, szabó, fodrász). Az iskoláskor előtti gyerekek szülei már egészen biztosak voltak abban, hogy gyermekeikből nem lesznek parasztok, sőt válaszaikban megjelent a magas végzettséget követelő orvosi hivatás is.

Az 50 tanyai család közül 11 kettős jövedelmű volt (általában a családfő nyugdíjas volt, vagy egyik fiú ipari munkát végzett). Nekik átlagosan 2,2 hold földjük volt. Egy család esetében apa és fia is a mezőgazdaság állami szektorában dolgozott, 38 család volt földművesnek tekinthető. Az ő átlagos földterületük 8,5 hold volt.

Harminckilencen saját tanyájukon, 11-en bérelt tanyán laktak. Ez utóbbiak közül 10-nek földje sem volt, viszont 15 tanyainak háza állt a városban.

Megfigyelhető bizonyos összefüggés a föld nagysága, ill. a ház, traktor vagy autó vásárlása között. A városi háztulajdonosoknak volt a legkisebb földterületük, őket az autótulajdonosok követték. Akiknek a legtöbb földjük volt (12-nek), azok traktor vásárlása mellett döntöttek. Tanya, városi ház, autó, traktor együtt nemigen képezte egy család tulajdonát.

A tanyaiak földterületük legnagyobb részén (40%-án) kukoricát termeltek, ezt a búza követte (26%). Lucernát, napraforgót, egyéb kalászost és cukorrépát is vállaltak. Szinte minden családnak volt konyhakerti veteménye, de csak annyi, amennyi a saját szükségletükre kellett. Tíz helyen gyümölcsös, 11 helyen pedig szőlő is volt.

Ló minden második tanyán, egy-három tehén és ugyanannyi borjú a tanyák alig kétharmadán volt. Nagyobb fejőstehén-állományt (8 db) csak egy helyen jegyezhettünk fel. A korábbi évekhez viszonyítva a sertéstenyésztésben is visszaesést tapasztalhattunk. 1973-ban a tanyák többségén 10 alatt volt a sertésállomány és csak egy-egy gazdának volt nagyobb számú (70, ill. 130 db) sertése. A tanyák felén csak annyi baromfit neveltek, amennyi saját szükségletre kellett. Egy-egy helyen 600, 5000, ill. 10 000 csirkét tartottak (ezeket korszerű épületekben neveltek). A többiek még egyszer annyi baromfit neveltek, mint amennyit elfogyaszthattak.

A legtöbb tanyai szeretett a tanyán élni. Ott születtek és megszokták ezt az életformát. Előnyként említették a természet közelségét és úgy ítélték meg, hogy a munkahely és a lakhely „együttese" számukra gazdaságilag is előnyös. A vélemények fele-fele arányban oszlottak meg azt illetően, hogy hol jobb élni: tanyán vagy városban. A tanyai parasztok kétharmada szeretett volna állandó munkaviszonyt létesíteni és ugyanannyian be is költöztek volna a városba, amennyiben ilyen lehetőségek adódtak volna. De kétharmadnál is többen voltak azok, akik teljesen egyetértettek azzal, hogy „manapság a parasztnak egyre nehezebb".

A bizonytalanság és kiábrándultság különösen a tanya jövőjét illetően jutott kifejezésre: csupán 13 tanyai mondta azt, hogy gyerekeik is folytatni fogják a tanyai életet. Esetükben általában olyan tanyaiakról volt szó, akiknek felnőtt gyerekei már gazdálkodtak. Harmincan azt válaszolták, hogy ők az utolsók a családban, akik tanyán fognak élni, 7-en nem tudták még megmondani, hogy milyen sors vár a tanyájukra. Kiemelendő az egyik idős tanyai felelete: „20 év múlva egy tanya sem lesz itt, de amíg én élek, nem megyek innen el."

A sok panasz és vád ellenére a földtől még nehezebben tudnak megválni, mint a tanyától. Eszményképük a „munkásparaszt". Az él legjobban — mondták —, aki ipari munkát végez, de van földje is.

A felmérés által megvizsgált tanyák 10%-án volt csak villany. Az ivóvizet a városból hordták. Átlagosan 7 km távolságra laktak Óbecse központjától. Tizenhét családot kivéve a tanyájukhoz földút vezetett, s ez esős, sáros időben nagy nehézséget jelentett az ott élők számára. Főleg kerékpáron közlekedtek, de a tanyák kétharmadán volt már motorkerékpár és minden hetediken személygépkocsi is.

A tanyai épületek jórészt 1900—1910 között épültek, egy-, legfeljebb kétszobásak voltak, és csak egy helyen volt gyerekszoba. Új stílusú bútor csak a fiatalabb házaspároknál és a kettős jövedelmű családoknál fordult elő. Az öltözködésben betartották a ruhák ünneplő, hétköznapra való és otthoni kategorizálását, de a kettős jövedelmű családoknál e téren is érezhető volt a változás.

Táplálkozásuk egyoldalúnak tekinthető. A fejenként elfogyasztott napi kenyéradag átlaga meghaladta a fél kilót, gyümölcsöt viszont csak akkor ettek, ha sajátjuk termett.

Orvoshoz a becsei községben akkor átlagosan havonta 2,5-szer jártak a polgárok, míg a tanyaiak jóval ritkábban (0,8-szor).

Két tanyán volt fürdőszoba és hűtőszekrény, egy helyen működött mosógép. 12 tanyán gázon főztek, a többin zománc- vagy régi rakott tűzhelyen. 40 tanyán volt rádió, 12 helyen tévékészülék. A többség azt mondta, hogy hetente egyszer olvas újságot. Moziba csak a fiatalok jártak. Sokan nem is hallottak még múzeumról vagy hangversenyről. A tanyai lakosságnak a fele rendszeresen járt templomba.

A hetvenes években megszűnt a vagyoni különbségeken alapuló társadalmi tekintély, ami még az 1950-es években létezett. Nem figyelték már annyira, hogy kinek mennyi földje van, a föld megszerzése ugyanis nem növelte a társadalmi presztízst, habár akiknek nem volt földjük és tanyájuk, még irigyelték a tulajdonosokat, sőt azt is állították, hogy ez utóbbiak nem tisztességes úton „gazdagodtak" meg. A „felfelé törekvők" (legnagyobb csoport) voltak a legkiábrándultabbak. Nekik volt földjük és tanyájuk, de már látszott, hogy gépesítésre, további korszerűsítésre nemigen futja erejükből. Elégedetlenek voltak önmagukkal és környezetükkel is. Az ő eszményképük lett a „munkásparaszt".

A hetvenes években a tanyai dülőutakon jártak még ugyan lovasszekerek, de közel sem olyan sűrű sorokban, mint az ötvenes években. A

határban kevés volt a földjét kézi- és igaerővel művelő ember, a földterületek többségén csak gépekkel dolgoztak. Gyakran megtörtént, hogy a mezőgazdasági gép nem azé volt, akié a föld. A géptulajdonos nem paraszt volt, hanem fiatal vállalkozó, aki többszáz hold földön végezte szolgáltatásait többnyire elöregedett és munkaképtelen parasztok, ipari munkások és tisztviselők földjein. A taníttatás és az örökség nyomán a földterületek egyre nagyobb része munkások és tisztviselők, valamint a mezőgazdaság állami szektora tulajdonába került.

4. A tanyák alkonya

Az 1973-as felmérés alkalmával a tanyákat — a gazdálkodási forma alapján — három típusba soroltuk: hagyományos kisgazdatanya, haszonbéres tanya és „új típusú" tanya. A tanyai családok 70%-a az első típusú tanyán, élt, a másodikba 20, a harmadikba 10%-uk tartozott.

Az „új típusú" tanyáknak a kisfarmokat és a hétvégi házként használt tanyákat tekintettük. A kisfarmokon a vegyes gazdálkodás teljesen megszűnt, s általában egyféle állattenyésztés illetve hizlalás folyt (pl. 5000 csirke, 150 borjú, vagy 500 sertés). A gazdasági épületek a korszerű állattenyésztéshez szükséges berendezésekkel (villany, vízvezeték, szellőztetőberendezés, önetetők, önitatók) voltak felszerelve. A tulajdonos a városban lakott, a tanyai lakóépületet az állatok gondozására szerződtetett munkás és családja használta.

A hétvégi házak általában régi átépített tanyák voltak, amelyeket nyugdíjas családok használtak, részben pihenésre, részben intenzív termesztésre, a tanya körüli kertet ugyanis általában gyümölcs- és szőlőtermesztésre rendezték be.

A hetvenes évek elején úgy tűnt, hogy csak a kisfarmoknak és a hétvégi házaknak van jövője.

Az 1983-ban tapasztalt változásokat a következőképpen összegezhetjük:

a) Eltűnt a parasztvilág és kihalt a tanyavilág

A tíz évvel korábbi tanyáknak fele üresen állt vagy már lebontották. A föld megművelése nagymértékben gépesített. A határban a tanyák közötti dűlőutak üresek. A tanyákon és a városban egyaránt akadnak még parasztemberek, de a megváltozott gazdálkodási és életkörülmények folytán az ő életmódjuk is változott. Egyéniségük már alig volt kitapintható a városi társaság körében. A valamikori agrárváros ma az ipari város jegyeit viseli.

b) A nagyméretű, anyagiakkal mérhető fejlődés az 1970-es évekre, a legszegényebb tanyaiakra terjedt ki

A háború után a földvásárlási lehetőségek a korábbi időhöz képest rendkívül megnövekedtek, ugyanakkor nemcsak a föld megszerzése, hanem a tőle való megválás is könnyebb lett. Elkezdődött egy folyamat, amelyben a magángazdaságban végzett mezőgazdasági munka csak ugródeszkaként szerepelt a társadalmi felemelkedéshez. Már az első „felemelkedett" generáció iskoláztatta gyerekeit, és ezzel elirányította a mezőgazdaságból. Az iskola befejezése után — ki előbb, ki később, de általában pár évre rá — a szülők is elhagyták a tanyát és beköltöztek a városba. Ez a folyamat 1945—53 között az agrárreform által érintett kisajátított földek tulajdonosaira és gyerekeikre volt jellemző. A következő tíz évben a tanyákról való elvándorlás azokra is kiterjedt, akik a birtokolt földterület nagysága szempontjából az előbbi réteg alatt helyezkedtek el. Ezek olyan tanyai családok voltak, amelyek a háború előtt is jómódúak voltak, de földtulajdonuk az agrárreformmal megszabott felső határ körül alakult. Miután mindkét csoport számbelileg kicsi volt, a tanyák elhagyása a hatvanas évek elejéig alig volt érezhető. Az ezt követő tíz évben azonban a fiatalok már tömegesen mentek el a tanyákról. Az 1970-es évekre a becsei tanyákon így egy peremhelyzetű társadalmi réteg került túlsúlyba.

1983-ban azt tapasztalhattuk, hogy ezek közül a legszegényebbek, akik korábban haszonbéres tanyákon éltek, anyagi szempontból gyorsabban haladtak előre. Az előrelépés azonban már nem a mezőgazdasági munkavégzés, hanem az ipari munkavállalás révén történt meg.

c) Az új típusú tanyák (kisfarmok és hétvégi házak) gazdáinak az elmúlt tíz évben nagyobb nehézségekkel kellett megküzdeniük (árak alakulása, áruértékesítés, gazdálkodáskockázat, munkaerőhiány), mint a hagyományos kisgazdatanyák tulajdonosainak

Érdekes, hogy a nehézségek ellenére is akadnak vállalkozó szellemű tanyaiak, akik vállalják egy-egy farm létesítését és vezetését. Az utóbbi időben ezt az utat azoknak a valamikori tanya- és földtulajdonosoknak a gyerekei választják, akik annak idején otthagyták a tanyát és aktív éveik egy részét már ledolgozták a mezőgazdaság állami szektorában, az iparban vagy éppen a harmadik szektorban. Ők tehát „visszamentek" a tanyára, de úgy, hogy a városban laknak és a tanyára naponként járnak ki dolgozni. Esetükben a tanya visszanyeri „eredeti" funkcióját: csak mezőgazdasági telep lesz, csak munkahely, az élet többi része a városban zajlik le. Valószínű, hogy az ilyenfajta vállalkozások hozzájárulnak az állattenyésztés fellendüléséhez, amely Becsén éppen a tanyák eltűnésével párhuzamosan csökkent.

A tanyák nem egyértelműen kívánatos elnéptelenedésének oka három tényezőre vezethető vissza:

— az általános agrárpolitikára, amely gyakran teljesen magukra hagyta a parasztgazdákat;

— a földterületek tagosítására, az 1970-es határrendezésre, aminek következménye lett az akkori tanyák kétharmadának lebontása;

— arra a társadalmi folyamatra, amely a parasztgazdaságot mind társadalmi helyzete, mind életformája tekintetében felszámolásra ítélte.

Ez a harmadik tényező egymagában is a tanyai gazdálkodás, termelés fokozatos csökkenéséhez vezetett volna, az előbbi kettővel párosulva pedig nem kívánt mértékben gyorsította a folyamatot, sok társadalmi, gazdasági és családi konfliktust okozva az ott élők körében.

Irodalomjegyzék

1. Ljubo Božić, 1970: Agrarna politika sa osnovima zemljoradničkog zadrugarstva, Sarajevo.
2. Erdei Ferenc, 1976: Magyar tanyák, Akadémiai Kiadó, Budapest.
3. Erdei Ferenc, 1974: Magyar Város, Akadémiai Kiadó, Budapest.
4. Erdei Ferenc, 1973: Parasztok, Akadémiai Kiadó, Budapest.
5. Für Lajos, 1983: Kertes tanyák a futóhomokon, Akadémiai Kiadó, Bp.
6. Kovács Teréz, 1973: A tanyák társadalmi folyamatai egy bácskai községben — Becsén.
   Létünk. 6. 33—49 p.
7. Kovács Teréz, 1976: A tanyák társadalmi struktúrái egy bácskai községben — Becsén.
   Létünk. 1. 50—71. p.
8. Kovács Teréz, 1977: Istorijski razvoj salaša u Bačkoj. Sociologija sela, Zagreb 58. sz. 102—109. p.
9. Vojislav Popović, 1978: Poljoprivreda Vojvodine 1952—1972, Zrenjanin.

Rezime

Društveno-ekonomske i promene načina života u salašarstvu u periodu 1953—1983

Autor prikazuje društveno-ekonomske i životne promene salašarskog stanovništva jedne tipično bačvanske varošice — Bečeja — u tri poprečna vremenska preseka.

Prvi period traje od početka pedesetih do sedamdesetih godina. U to vreme — posle agrarne reforme — svet salaša se počeo preformirati u pravcu zajednice malih i srednjih seljaka. Ljudi su u međusobnom prosuđivanju, jako pazili na razlike u imetku, u dobu i u spolu. Ova se zajednica u potpunosti prilagodila normama seljačkog života: pokornom vladanju, skromnom trošenju, tempiranoj marljivosti, i pre svega stalnom radu. Cilj gazdovanja je bila proizvodnja stočne hrane i njena upotreba u okviru gazdinstva. Ovakvo gazdovanje je karakteriziralo minimalno rizikovanje, nedostatak novčanih obrt-

nih sredstava i jaka mogućnost izdržavanja kriza. Krizu uobičajenog gazdinstva, sitno-salašarskog sistema izazvalo je smanjenje radne snage i nedostatak modernizacije.

Drugi period obuhvatio je početak sedamdesetih godina. 1970. godine obnovljena je u Bečeju gruntovnica. Tada su se teritorije društvenog i privatnog sektora u velikoj meri zamenile. Usled toga srušila su se 280 salaša, a ostalo je svega 160. Došlo je do hroničnog starenja stanovništva, koje je tamo živelo. Stari su se držali zemlje i salašarskog sistema, a mladi su — uz mali izuzetak — bežali od toga. 70% salaša pripadalo je starom sitno-sopstveništvu, 20% zakupnim salašima a 10% kategoriji salaša novog tipa.

Treći period je obuhvatio početke osamdesetih godina. Polovina salaša od pre deset godina je srušena ili je ostala prazna. Do tog vremena je nestao seljački svet i izumrlo je salašarstvo. Razloge treba tražiti u opštoj agrarnoj politici, komasaciji 1970. kao i u društvenom razvitku, koji je osudio seljačko gazdinstvo, kako po društvenom položaju, tako i po načinu života na likvidaciju. Ovo zadnje bi vodilo do smanjenja salašarske proizvodnje. Prethodne dve mere su samo u željenoj meri ubrzale ovaj proces.

Resummee

Gesellschaftlich-wirtschaftliche Änderungen der Lebensform im Einzelgehöft in der Periode 1953—1983

Der Verfasser stellt die gesellschaftlich-ökonomische und Lebensformenänderungen der Einzelgehöft-einwohner in einer typischen Kleinstadt von Batschka — Bečej — vor, in drei Zeitabschnitten.

Die erste Periode dauert von Anfang der fünfziger bis zu dem siebziger Jahren. In dieser Zeitabschnitt — macht der Agrarreform — fing die Welt der Einzelgehöfte, sich zu änder an, in Richtung von Gemeinschaften der kleinen und mittleren Bauern. Die Menschen haben in der gegenseitigen Beurteilung einander, besonders die Unterschiede im Vermögen, in dem Altertum und Anbetracht des Geschlechtes, Achtung geschenkt. Diese Gemeinschaften, haben sich den Normen des bauerlichen Lebens angepasst: dem demütigen Benehmen, bescheidenem Aufwand, temperierten Fleiss und vor allem der dauernden Arbeit. Das Ziel der Wirtschaftsführung war das Erzeugen von Viehfutter und dessen Verbrauch innerhalb des Gutes. Diese Wirtschaftsweise hat das minimale Risiko, der Mangel an geldlichen Umlaufsmitteln und starke Möglichkeit des Ertragens der Krisen karakterisiert. Die Krise der gewöhnlichen kleinen Einzelhöftwirtschaften rief der Mangel an Arbeitskraft und der Modernisation hervor.

Die zweite Periode hat der Anfang der siebziger Jahre bedeutet. In 1970 hat man in Bečej den Kataster erneuert. Damals haben sich die Grundstücke des gesellschaftlichen und privaten Sektors, in grossen Masse vertauscht. Es sind daher 280 Einzelgehöfte vernichtet und nur 160 geblieben. Es ist zum chronischem Altern der Einwohner, die dort lebten, gekommen. Die Alten haben sich an das Feld und der gehöftlichen Lebensweise gebunden gefühlt, die Jungen sind — mit weniger Ausnahme — davon weggelaufen. 70% der Einzelgehöfte gehörten den alten Kleinwirtschaften, 20% den Lohnsistem und 10% den Gehöften „neuer Type" an.

Die dritte Periode hat den Anfang der achtzigen Jahre enthalten. Die Hälfte der Gehöften von vor zehn Jahren wurde verstört, oder sind sie leer geblieben. Bis zu dieser Zeit ist die Bauernwelt und das Einzelhöftsistem verschwunden. Die Ursachen sind in der allgemeinen Agrarpolitik zu suchen; in der Kommasation im Jahre 1970 sowie in der gesellschaftlichen Entwicklung, die die Bauernschaft — angescht der gesellschaftlichen Stellung, sowie hinsichtlich der Lebensweise — zu liquieren entschlossen hat. Diese letzte Weise würde zur Liquidation der Einzelhöftwirtschaft führen. Die vorherige zwei Massnahmen, haben diesen Prozess im gewünschen Tempo nur beschleunigt.

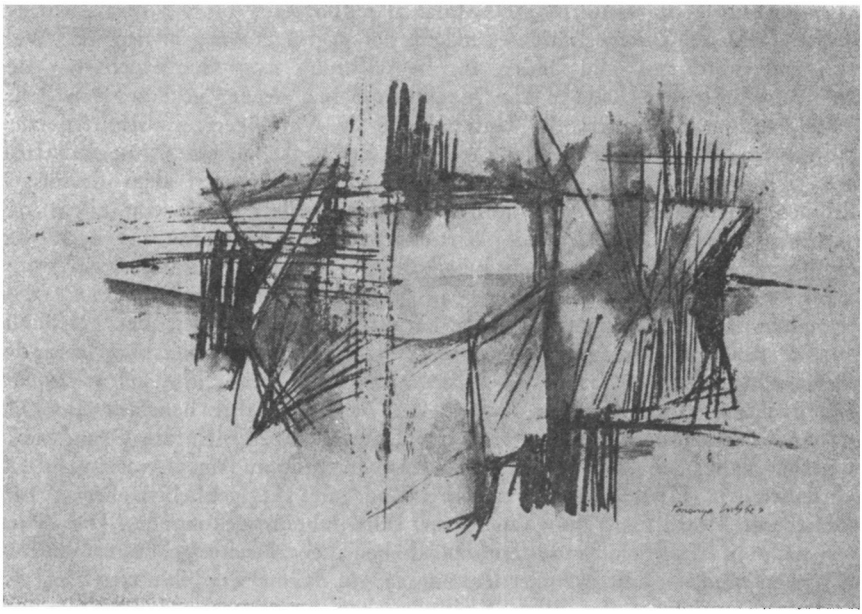

Pannóniában (1962)

Original scientific paper

Fejős István

EGY KÖRKÉRDÉS TANULSÁGAI

(AZ ÚJVIDÉKI RTV FALUMŰSORAIRÓL)

A soron következő középtávú tervidőszak küszöbén az Újvidéki RTV (a továbbiakban ÚRTV) alaposabb áttekintést kívánt kapni a mezőgazdasági termelőknek szánt rádió- és televízióműsorok hatásfokáról. A két tájékoztatási eszköz évi és középtávú műsorfejlesztési terveiről szervezett társadalmi vitában általában pozitív értékelést kapott az eddigi műsorpolitika és az adásokat is leginkább dicsérően emlegették, de számos kritikai megjegyzés is elhangzott.

Az ÚRTV-ben szükségesnek tartják a közvetlen beszélgetéseket, hisz ezek útján kaphatnak legteljesebb képet maguktól a rádióhallgatóktól, illetve a tévé nézőitől a műsorokról. Ebből a célból Buđanovcin (Ruma község), Kispiacon (Kanizsa), Stara Pazován (St. Pazova), Becsen (Becse), Lokvén (Alibunár), Melencén (Kikinda) és Kucorán (Titoverbász) a Szocialista Szövetség községi és helyi választmányával együtt szervezték meg a találkozókat, melyeken helyet kapott a helyi közösség és a község képviselője, a legjobb mezőgazdasági magántermelők egy csoportja, a legkiválóbb mezőgazdasági szakemberek, a földművesszövetkezet képviselője valamint az érdekelt mezőgazdasági földolgozó gyárak képviselői. Egy-egy beszélgetésen átlagban 10—13-an vettek részt, a nyolc helyen több mint százan.

A helyszínen kitöltött kérdőívek alapján kiderült, hogy a megjelentek közül:

a) a mezőgazdasághoz hivatásszerűen kötődnek 88-an (az összlétszám 84,6%-a); közöttük van

— 56 (53,8%) földműves,
— 16 (15,4%) agronómus,
— 3 (3%) állatorvos,
— 3 (3%) mezőgazdasági technikus,
— 6 (6%) közgazdász és
— 3 (3%) állattenyésztési előadó.

b) Egyéb hivatása 16-nak (15,4%) volt.

Bizonyos szempontból figyelmet érdemel a megjelentek életkora is, amely így oszlott meg:

— 3-an (3%) a 20. és 25. életév között,
— 30-an (28,8%) a 25.—34.
— 33-an (31,7%) a 35.—44.
— 24-en (23%) a 45.—54. és
— 14-en (13,5%) az 55. és 64. életév között voltak.

Érdemes kiemelni, hogy a jelenlévők 84%-ának a kora a 25. és 55. életév között alakult, tehát a korszerű termelés hordozói jelentek meg legnagyobb tömegben. Másrészt elgondolkodtató, hogy csak három fiatal jött el. Ez a tény nemcsak a fiatalok alacsony létszámáról tanúskodik, hanem félig-meddig képet ad a patriarchális viszonyok csökevényeiről is, mert a családot kizárólag az apa képviseli. Hasonló következtetésre utal a megjelent nők rendkívül kis létszáma is (mindössze kilenc).

Iskolai végzettség szempontjából a következő kép alakult ki:

— 12-nek (11,1%) nem volt befejezett általános iskolája,
— 36-nak (34,6%) volt befejezett általános iskolája,
— 19-nek (18,3%) középiskolai és
— 37-nek (35,6%) főiskolai vagy egyetemi végzettsége volt.

A 15—20 esztendővel korábbi nézőstruktúrához viszonyítva kedvező jelenségről beszélhetünk, egyre több magasabb végzettségű van a faluműsorok nézői-hallgatói között.

Tegyük még hozzá, hogy a beszélgetések helyét és a résztvevők személyét oly módon határozták meg, hogy a földművelés és az állattenyésztés minden ágazata képviselje magát, hogy a magántermelők szervezettek legyenek, korszerű mezőgazdasági technológiát alkalmazzanak és főleg jó eredményeket mutassanak föl munkájukban.

Az egyes problémakörök megvitatására egységes előzetes útbaigazítást kaptak a résztvevők, így azután igen tartalmas beszélgetések folytak a következő témákról:

— a falunak szánt műsorok száma, tartalma, időpontja,
— szerkesztési koncepciója,
— a tudomány helye a faluműsorokban,
— oktatói mozzanat,
— az adások nyelvezete és
— egyéb kérdések.

Minden témakörben számos részkérdés is fölvetődött, és így összesen 42 konkrét kérdés taglalására került sor, ami az egybegyűltek véleményének igen széles spektrumát bontakoztatta ki. A hangszalagra rögzített szöveg átgépelése után 200 oldalnyi anyag keletkezett, amelyből átdolgozott, tömörített változat készült.

I. IDŐPONT, TARTAM, LÉTSZÁM

Csak alig néhányan vélekednek úgy, hogy a jelenlegi adások száma elegendő. Álalános vélemény szerint több, sokkal több kellene, mert

alaposabban kellene átfogni a falusi problematika igen széles körét. A mezőgazdasági termelésben nap nap után innovációk jelentkeznek, amiről leggyorsabban az ÚRTV tájékoztathatna, ugyanakkor a társadalmunkban történtekről is tudósítani kell, hogy a termelők lépést tudjanak tartani a fejlődéssel.

Különösen a nemzetiségek nyelvén sugárzott faluműsor kevés, méghozzá mindkét médiumban. Egy ruszin nyelvű adás aligha elegendő az igényhez mérten és havonta kettő sem lenne elég a Rádióban. A magyar nyelvű hallgatóság sem elégedett, de valamelyest enyhíti a kérdést az a tény, hogy sokan tudják követni a szerbhorvát nyelvű adásokat, viszont egészen természetes, hogy anyanyelvén mindenki sokkal könnyebben fogadja be az információkat. Több, különféle típusú műsor kellene a magyar anyanyelvű hallgatók számára, hogy a mezőgazdaság legtágabb értelemben vett témáiról is alapos tájékoztatást kapjanak. A román nemzetiségű nézők-hallgatók egészen nyíltan kifejezték, hogy az anyanyelvű adások jelenlegi száma kevés, és minőségi szempontból még kevésbé megfelelő. A szlovák nemzetiségűek úgy fogalmaztak, hogy többször és hosszabb ideig sugárzott műsorok kellenének.

A mostani adások időpontjáról rendkívül eltérő vélemények hangzottak el, néha teljesen ellentétesek is. Egyedül abban értettek egyet a résztvevők, hogy a szerbhorvát nyelven sugárzott *Brazde* és a *Znanje-imanje* terminusa jó. Íme a vélemények spektruma:

1) A falusi lakosság vasárnap dél körül szabad és ezért jó, ha ebben az időszakban sugározzák a műsorokat. Hasonlóképpen jó az Újvidéki Rádió magyar nyelvű faluműsorának terminusa is, mert nem ütközik sem a rádió, sem a televízió egyetlen érdekesebb adásával sem. A tévé műsoráról már nem lehet ugyanezt mondani, mert rádiót ebéd közben is lehet hallgatni, de tévét nézni már nem. A televíziós *Barázda* 9 órai időpontjával elégedetlenek a nézők, mert a jószág körüli munkának megvan a maga szigorú menetrendje, amitől különösen vasárnap nem térnek el a szabadidő beosztása miatt. Volt olyan vélemény is, hogy tekintetbe kell venni, hogy az eddigi műsoridőt már megszokták.

2) Olyan igényt is jeleztek, hogy a magyar nyelvű adások időpontjának tervezésekor vegyék figyelembe a szerbhorvát műsoridőt, azaz ne ütköztessék őket, mert mindkettőt követni szeretnék. Jelenleg ez zömmel lehetetlen, mert a faluműsorok minden nyelven nagyjából ugyanabban az időpontban kerülnek az éterbe. Különösen a televízió *Brazde* és *Znanje-imanje* című műsorára érvényes ez a megállapítás.

3) Eltérnek a rádió reggeli faluműsorairól kialakult vélemények. Egyesek szerint megfelel a vasárnap, de nem a reggel 6 órai időpont, legalábbis az állattenyésztőknek nem jó terminus, a többiek viszont elfogadják. Szimptomatikus, hogy a megjelent termelők legnagyobb része egyszer sem hallgatta az Újvidéki Rádió reggeli faluműsorát.

4) Kifogásolták, hogy a műsortervezők nem veszik figyelembe a mezőgazdasági munkák idényjellegét, a falusi emberek napi munkabeosztását

és az egész év folyamán nem változik a műsorséma. A következő javaslatok hangzottak el:

— az adások zömét téli időszakban kellene sugározni, amikor a falusi termelőnek sok a szabad ideje; kötelezően télen kellene adni a szakmai tanácsokat és a szakemberek előadásait a küszöbönálló tavaszi mezőgazdasági munkálatokról;

— szükséges volna az évszakokhoz, az idénymunkához idomítani az adások jellegét;

— a jelenlegi műsorbeosztás miatt az információk sokszor elkésve érkeznek a termelőhöz, amikor már nem hasznosíthatók, ezért az adások időpontját úgy kellene megválasztani, hogy a nagy munkálatok előtti hetekben és napokban érkezzen az útbaigazítások zöme, mert ilyenkor jelentenek legnagyobb segítséget;

— a korszerű mezőgazdasági termelő ma már egészen másként él, mint 20 évvel ezelőtt, amikor az adások sémája készült, ez viszont azóta sajnos nemigen változott, most gépesített a munka, a termelő kevesebbet dolgozik, több szabadideje van és főleg sokkal több tudásra vágyik, éppen ezért kellene a szerkesztőknek változtatniuk magatartásukon.

5) Az auditórium úgy véli, hogy az ÚRTV és a vajdasági rádiódiffúziós hálózat képviselőinek jobb együttműködésre van szükségük, hogy elkerüljék a szükségtelen ütköztetéseket és a konkurrenciát, ami végső fokon a hallgatók, nézők megosztásához vezet, hisz ugyanahhoz a lakossághoz szól mindegyik. Például a szlovák nyelvű tévémagazin és a rádió faluműsora ugyanazon a napon 10 órakor kezdődik, emellett a Stara Pazova-i Rádió ugyancsak vasárnap délelőtt 8-tól 12- óráig sugározza faluműsorát.

6) A román nyelvű faluműsor nagyon rossz időpontban kerül sorra, így nemigen kísérhetik figyelemmel a potenciális nézők, mert akkor más elfoglaltságuk van.

Általános vélemény szerint *a legjobb időpont* a kora reggeli és az este 20 órai terminus. Télen 20 óra előtt is megfelelő. Más véleményen vannak azonban a fiatalok, akik este inkább szórakoznának. A tévé adásait is el kellene mozdítani az ebéd idejéről, és a vasárnapi 14,30 és 17,00 óra közötti időpontra tenni. A tervezők figyelmen kívül hagyják azt a tényt is, hogy ma már falun rengeteg az URH-vételre is alkalmas rádiókészülék, és nem használják ezt ki kellőképpen a faluműsorok szempontjából sem.

A román nyelvű tévémagazint 11 és 12 óra között kellene sugározni, egyúttal arra is ügyelve, hogy ne ütközzék a szerb nyelvű műsorral.

Munkanapon is sugározható faluműsor, legalábbis ez a vélemény alakult ki a beszélgetések alkalmával, de igen nagy figyelmet kell szentelni az évszakok közötti különbségeknek. Téli időszakban a tévé jelentkezhetne esténként, de csak 20 óra után, míg a rádió délután is sugározhatna összeállítást. Ügyelni kell, hogy az adások ne legyenek hosszúak és mindig ugyanabban az időpontban jelentkezzenek, hogy követésük szokássá váljon. A legmegfelelőbb napok a szerda és csütörtök, de még jobb,

ha mindennaposak a műsorok, mert a termelőknek kell a mindennapi tanács.

Rövidek a faluműsorok, mondják a beszélgető partnerek, kivéve a Belgrádi RTV két óra hosszáig tartó rádió- és tévéműsorait, melyek viszont túl hosszúak. Az újvidéki tájékoztatási eszközökben fontos témák az idő rövidsége miatt nem kapnak kellő földolgozást.

— A *Brazde* inkább informatív jellegű adás, nem nyúl mélyre a kérdések földolgozásában, igaz, 2—3 perc alatt ezt nem is lehet elérni; a *Znanje-imanje* túlságosan tarka, mozaikkockái nagyon aprók és így sokszor az embernek az a benyomása, hogy az újságíró csak azt akarja igazolni, hogy ő igenis foglalkozott azzal a bizonyos témával, de nincs módja kimerítő magyarázatokat nyújtani. A mezőgazdasági technológia egy-egy kérdését nem is lehet 2—3 percben annyira alaposan földolgozni, hogy abból a hallgatónak-nézőnek valami haszna is legyen.

— A tévé *Barázda* c. műsorában az agrokomplexum kérdései összesen 10—12 percet kapnak, de a fölvetett problémák súlyosságához viszonyítva még ez sem elegendő. Nem hosszadalmas szófüzérek kellenének, hanem a rendelkezésre álló idő jobb kihasználása, az alanyok jobb fölkészítése és egy kicsivel több idő is. Ezt az adást 60 percre kellene meghosszabbítani, és jobban kihasználni az URH adta lehetőségeket is.

— A ruszin nyelvű faluműsor 40 perces általános jellegű heti magazin, amit legalább 15 perccel meg kellene hosszabbítani és azt kizárólag a falunak szentelni, mert ott él a nézők zöme.

— Hasonló a vélemény a román nyelvű tévémagazinról is.

— A rádió szerbhorvát nyelvű műsora reggel 6 és 8 óra között viszont túlságosan hosszú és kevés embernek van rá ideje, hogy végighallgassa.

II. SZERKESZTÉSI KÉRDÉSEK

Jó-e a műsoridő kiaknázása — erre általában azt felelték, hogy a terepen járó újságíró már kezdetben a rendelkezésére álló idő rövidségére hivatkozik és a falusi embertől tömör kifejezésmódot követel meg, aminek nem mindenki tud eleget tenni. Jellemző példát is kiemeltek a beszélgetések során. Egy alkalommal egy újságíró arra kérte a termelőt, hogy „mondjon neki valamit két percben a cukorrépáról". A fölvétel természetesen használhatatlan lett. Nem jó a munkamódszer a *Barázda* c. műsorban sem. Mire az újságíró elmondja a maga bevezetőjét, bemutatja a jelenlévőket, máris elmúlott annyi idő, hogy magát a témát csak néhány sebtében odavetett mondatban érintik. Sokszor a szerkesztés a hibás, mert az agrárpolitika teréről vett információk valósággal elfojtják a szintén fontos nevelő szándékú mondanivalót. Az újságíró megengedi az üresjáratokat, a beszélők sokszor szajkóznak jól ismert dolgokat. Hiba, hogy az adások enciklopédikusak, mindent felölelőek. Elemi tájékoztatásukkal gondolkodásra serkentenek ugyan, de nem nyújtanak

konkrét útmutatást. Sokszor túl nagy a tarkaság az adás keretén belül; mellékes kérdések beiktatásával (házinyúl tenyésztése, méhészet, nutriatartás stb.) terhelik az amúgy is szűkre szabott műsoridőt és emiatt a lényegbevágó téma nem kaphat teljes földolgozást. Egy műsorban csak egy-két témát kellene fölvetni de alaposan földolgozni.

Az információk mennyiségéről az a vélemény, hogy túlzott a felaprózottság. A *Barázda* nagy számú rovata között bőven akad olyan információ is, ami nélkül meglett volna a tévé is, meg az auditórium is. A ruszin nyelvű tévémagazint is a „mindenből egy keveset mindenkinek" elv alapján szerkesztik. Még tipikusabb a *Znanje-imanje*, amely csak érinti a problémákat, de még a legérdekesebbeket sem dolgozza föl alaposabban.

Milyen közlések kapjanak több műsoridőt? Általában több információ szóljon a falu életéről. Szükséges összehasonlításokat adni egy-egy falun belül, de hozni kell a távolabbi falvak életét és tapasztalatait is. Elkelne több tájékoztatás a kooperációs alapszervezetek munkájáról, a magántermelők tapasztalatairól, a helyi közösségek munkájáról, a művelődés fejlődéséről és a falvak urbanizálódásáról. Az időjárásról több és vidékenként differenciált jelentés, előrejelzés kell. Nincsen elég ismertetés a legújabb gépekről, hiányoznak a szakemberek útmutatásai. Kevés információ érkezik a búza, a kukorica és egyéb kultúrnövények új fajtáiról. Egyes termelők még ma is régi fajtákat vetnek, nem ismerik a legújabbakat, a nagy genetikai lehetőségekkel rendelkezőket. Különösen fontos a fiatal termelők szélesebb körű tájékoztatása, mert sokszor éppen ettől függ további fennmaradásuk és nem mindegy, hogy ismerik-e a legújabb technológiai eljárásokat. Külön hangsúlyt kapott a régiók differenciáltabb tájékoztatása, mert a termelési problémák nem identikusak. A műsorokban a növényvédelem csak mellékesen szerepel, pedig ettől várják falun a konkrét útbaigazításokat, hisz a jó növényvédelem nagyban kihat a hozam nagyságára. Több tájékoztatás kellene az állattenyésztés köréből is. Különösen az állatorvosi tanácsok hiányoznak. A gazdálkodók szinte becsukott szemmel mennek el a legújabb módszerek és eredmények mellett, mert nem kapnak kellő információt, pedig elegendő számú jó szakemberünk van, akik tudásukat szívesen adnák át. A mezőgazdaság gépesítésének témáját is inkább csak érintik, de kevés szó esik a programokban a karbantartásról, javításokról és szinte megkerülik a lecsapolás és az öntözés kérdéseit. Jobban kellene követni a vegyi védőanyagok fejlődését, egységesíteni az elnevezéseket.

A rovatok tartalma és szerkezete elég sok kívánnivalót hagy maga után. Észrevehetően az a beszélgető partner kap legtöbb időt, aki helyesli vagy alátámasztja az újságíró sugallta tételt, míg a vele szembeszegülő nyilatkozatát kíméletlenül megnyirbálják, amely éppen ezért sokszor érthetetlen is lesz. A rovat hosszúságát mindenkor a téma jelentősége kellene hogy meghatározza: például a földművelés és az állattenyésztés az egész mezőgazdaság stratégiailag legfontosabb eleme, mégsem kap ennek megfelelő helyet az adásokban, hanem aránytalanul sok

a különféle szórakoztató elem (viccek, dalok stb.). Sokszor forgatnak a vezetők (igazgatók, elnökök, titkárok stb.) irodáiban, de kevésszer a termelő udvarában. Az újságírók nem vették észre, hogy mekkora az ellentmondás az általuk népszerűsített tétel: a falusi jólét, a parasztok gazdagodása és a fiatalok nagymérvű migrációja között. Leginkább a stúdióbeszélgetések nagy számát róják föl, mert több közvetlen kapcsolatot kívánnak a tereppel. Túlságosan sokat jelennek meg a képernyőn az újságírók, és így ők a központi figurái az adásnak ahelyett, hogy a termelő lenne az, de sok más olyan személy is helyet kap, akinek semmi kapcsolata sincs a termeléssel. A *Barázda* sokszor megfedi olyan hibákért is a termelőket, amit nem is ők követtek el, de nem áll ki mellettük, nem bátorítja őket, ha objektív jellegű problémák jelentkeznek. Szerkesztés szempontjából soknak tartják az adásokat terhelő részeket. A szórakoztató műsorrészeket külön kellene sugározni, a faluműsor előtt vagy utána, ha már úgy vélik, hogy külön kell szórakoztatni a falusi termelőket. A szerkesztés ugyanis abból a téves elképzelésből indul ki, hogy a faluműsor önmagában véve unalmas és ezért szórakoztató elemekkel kívánja fölrázni az auditórium lankadó figyelmét. A termelők szempontjából ez nem áll, mert minden információ, minden újdonság érdekli őket, ami kapcsolatban van munkájukkal, de a zene és a humor sem mentheti meg az adást, ha a termelőknek szánt tájékoztatás nem érdekes. Zavaróak az irodalmi jellegű írások is, mint például Herceg János jegyzetei, amennyiben más időszakról, másfajta kérdésekről szólnak és nem ahhoz a problematikához tartoznak, melyek megoldását minden földműves létfontosságúnak tartja. Téves az az álláspont, hogy a falusi ember csak a falunak szánt adást nézi, és ezért az adást sokszor régebbi, fonnyadozó anyag tölti ki a napi politika teréről, olyan, ami már egyéb adásokban és a sajtóban napokkal előtte megjelent. Általános vélemény szerint az agrokomplexum és a mezőgazdasági technológia kérdései kapjanak fő helyet az adásokban. De itt is vigyázni kell, mert észrevették, hogy az agitáció túlforszírozott, és nagy mennyiségével háttérbe szorítja a többi létfontosságú kérdést.

Kell-e változtatni az eddigi adások jellegén? Itt nem volt eltérő vélemény: minden beszélgetés egyik konklúziója, hogy az Újvidéki RTV falunak szánt műsorait egészében innoválni kell. Elsősorban a szakosított adások hiánya érződik, amelyben különféle gyakorlati tapasztalatokat ismertetnének. Vitán felül áll, hogy a mai mezőgazdasági termelés két legfontosabb ágazata a földművelés és az állattenyésztés, tehát az adások homlokterébe is ezeket kell állítani. Egyszerűen szólva a faluműsorokat meg kellene szabadítani a rájuk rakódott tarkaságtól, tartalmi sokféleségtől és helyette céltudatosabb műsorpolitikát folytatni. Ez különösen a nemzetiségi nyelven sugárzott műsorokra érvényes. Általános vélemény, hogy a magyar nyelvű *Barázda* és a szerbhorvát nyelvű *Brazde* a televízióban, valamint a rádió faluműsorai lehetőségeiknél fogva sikeresen helyettesíthetnék a falun még mindig eléggé hiányzó szakembereket. Heti 2—3 új, 15 perces időtartamú adást kellene műsorra

tűzni, a mai mezőgazdasági tanácsoknak egy bővített változatát, mert ezeket jelenleg olyan tömör és sokszor érthetetlen szakmai nyelven nyújtják, hogy nem felelnek meg a célnak. Szükség lenne több kontakt műsorra, amelyben a termelők közvetlenül is föltehetnék kérdéseiket az ott megjelent szakembereknek és politikusoknak. Általában mondható, hogy igénylik a szakemberek újfajta, sokkal közvetlenebb szereplését és közérthetőbb megnyilatkozását.

A kiválasztott témák időszerűsége általában megfelelő, a műsorok követik a mezőgazdaság legfontosabb kérdéseit, de akad elég fogyatékosság is. Például nem világítják meg kellőképpen a vágóhidak álláspontját, amely eltérő a túltermelés és a vágóállathiány esetén. Az előbbiekben a termelőt különféle módon megrövidítik, az utóbbi esetben viszont a zsírsertést is hússertésként veszik át, vagy a feketét fehérként stb. A faluműsor sokszor intéz kérdést a termelőhöz, valamilyen krízis jelentkezésekor, mintha annak lenne kulcsa a dolgok nyitjához. Amikor Újvidéken nem volt hús, a termelőket kérdezték meg, ahelyett hogy az ellátásért felelőseket kérték volna a mikrofon elé. A hústermeléssel kapcsolatos új adórendszer még be sem indult kellő módon és a termelők máris problémákba ütköznek, de mindeddig az illetékesek még nem adtak feleletet a kérdésekre. Többet kellene beszélni a termelői árakról, mert hiába az állattartás, ha veszteséges, vagy ha a meghizlalt állatot nem lehet eladni. Ezeket az érzékeny kérdéseket az ÚRTV faluműsorai sokszor megkerülik. Kevés szó esik az új adópolitika megvalósításáról, jóllehet az adásokban szereplő magántermelők már több helyütt is szóvá tették, de általános, semmitmondó válaszokon kívül nem jött rá érdemi felelet. Kevés aktivitást mutatott föl az ÚRTV falunak szánt műsora a földhasznosítási törvény társadalmi vitájában is. Elmaradt az agronyerészkedéssel kapcsolatos személyek konkrét megnevezése, pedig van belőlük elég Vajdaság-szerte. A problémák csak akkor kapnak több teret, ha a termelők körében lelhetők fel, vagy akkor, ha a kritika föntről lefelé irányul. Ilyenkor azután az újságíró kíméletlenül bírál, mert tudja, hogy senki sem fogja őt felelősségre vonni. Hiányolható az újságírók alkotóbb hozzáállása is, mert nem készülnek föl eléggé egy-egy témára, nem ellenőrzik az adatokat, sokszor minden alap nélkül jó termést jeleznek előre, később pedig a termelőket okolják a saját jóslatuk fiaskója miatt. Problémák nap nap után jelentkeznek, és amennyiben csak fölületesen kezeljük őket, az auditórium elveszti az újságírók iránti bizalmát. Kevés időt kap a törvények földolgozása és ezért a fölületesen tájékoztatott termelő nem találja föl magát. Különösen jól meg kellene magyarázni a tartomány és a köztársaság törvényhozása közötti különbségeket. A termelők öregkori és betegbiztosítása sem részesült kellő figyelemben, pedig az erősen öregedő falu nagy érdeklődést tanúsít iránta. Sokszor tájékoztattak már új növényfajtákról csak a kísérleti eredmények alapján, márpedig az még nem elegendő biztosíték, hogy a tömeges termelésben is megfelelnek.

Sok minden hiányzik az adásokból — állítják a megjelent beszélgető

partnerek. Nemcsak az ÚRTV-t értik ez alatt, hanem az egész JRT-hálózat falunak szánt műsorait. Hiányzanak a konkrét technológiai útmutatások, illetve kevés van belőlük és a meglévő is kissé megkésve érkezik. Például a fák virágzásakor tájékoztattak a gyümölcsösök metszéséről. Kevés szó hangzik el az állatállomány egészségvédelméről, az istállók egészségtanáról, az állattenyésztéssel kapcsolatos legkorszerűbb tudnivalókról stb. A jelenlegi tájékoztatásokat csak dióhéjba adják, ez pedig nem elegendő útmutatónak a gyakorlati tevékenységhez. Hiányzanak a közérthetően megfogalmazott tanácsok az istállók építésével, az állatoknak nyújtandó elsősegéllyel kapcsolatban stb.

A kártevők leküzdésével kapcsolatos cikkeket sokkal felelősebb hozzáállással kellene elkészíteni; rámutatni a leghatékonyabb vegyszerekre és ismertetni a beszerzési lehetőséget, az árakat. Az idén (1984) elmaradt az előrejelzés a kártevők lehetséges elszaporodásáról és ezért senki sem készült föl a védelemre. Csődöt mondott az egész tájékoztatási rendszer, mert senki sem vette komolyan a termelők jelzéseit, pedig ők még idejében észrevették a fenyegető veszélyt, és azonnal értesítették az illetékeseket.

Aránylag kevés helyet kap a helyi közösségek problematikája, ami azért is hiba, mert ezek gyűlésein kevés ember jelenik meg, és így az ÚRTV jelentékeny népszerűsítő tevékenységet fejthetne ki.

Kevés szó esik a szalma és a kukoricaszár mindinkább elharapózó fölgyújtásának káros voltáról. A törvény tiltja ugyan, de inkább meg kellene magyarázni a termelőknek, hogy az égetés megsemmisíti a mikroállatvilág legnagyobb részét, pedig a műtrágya csak ezek jelenlétében hatékony. Kevés a tájékoztatás a trágyázás újabb módszereiről, a trágyaléről, annak előállítási módjáról, megőrzéséről, szállításáról stb.

Többet kellene beszélni a mezőgazdaságban fölhasznált mérgekről, a környezetünkre, az állatokra, a növényekre és az emberre gyakorolt hatásukról.

Az ÚRTV nem publikálja kellőképpen a falun élő mezőgazdasági szakemberek széles körű tapasztalatait. Többet kellene közölni a világban elért mezőgazdasági eredményekről is, mert a hazai sikerek mellett is van még mit tanulnunk más országok tapasztalataiból.

III. A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐ AZ ADÁSOKBAN

A nagyszámú észrevétel is tanúsítja, hogy mennyire bíráló szemmel fogadja a falusi ember a rádió és a televízió adásait, másrészt pedig kiviláglik, hogy milyen kevés lehetősége van arra, hogy véleményét szélesebb körben is kinyilvánítsa. Az ÚRTV is sokkal több figyelmet szentelhetne a mezőgazdasági magántermelők véleményének, hisz ők is önigazgatók és joggal szólnak hozzá az agrokomplexum kérdéseihez. A magántermelő véleménye általában kevés figyelmet kap tájékoztatási rendszerünkben. Nem kérik ki, vagy kevésbé fogadják el vélemé-

nyét az árrendszer kialakításakor; nem tájékoztatják a várható intézkedésekről, és ezért nehéz neki állást foglalnia. A hús jól ismert hiperprodukciója is azért keletkezett, mert a Szövetségi Végrehajtó Tanács nem tájékoztatott senkit arról, hogy húst fog behozni. A felelős emberek titkolták elképzeléseiket ahelyett, hogy értesítették volna a termelőket arról, hogy milyen helyzet állhat elő, ha túlságosan nagy számban kezdik tenyészteni a vágójószágot. Nem lehetnek elégedettek a földművesek az adásokban való részvételükkel sem, mert ha meg is jelennek, inkább csak díszlet gyanánt szerepelnek; minden egyes szavukra az újságíró vagy a jelen lévő funkcionárius tízzel válaszol, és ezért sokszor nem is fejthetik ki véleményüket a fölvetett kérdésben. Nem jó a sikeres termelők megjelentetési módja sem, mert nem közvetlen, hanem a képsorokra utólag rámontázsolt szövegből áll leginkább. Ha már az ÚRTV egyszer bement a termelő udvarába vagy lakásába, akkor teremtsen közvetlen kontaktust közte és a hallgató-néző között, ami már csak azért is jó, mert a kiváló termelőtől hallottaknak nagy a propagandahatása. Az adások általában elég fölületesek, nem eléggé lényegretörőek, jóllehet az újságírónak megvan a lehetősége, hogy alaposabban fölkészüljön, és így kellő kritikai hozzáállással tudja fogadni a földművesek, de a szövetkezeti szakemberek véleményét is. Általában az ÚRTV több figyelmet szentelhetne a magántermelők véleményének, mert a földműves-szövetkezetből eredő információk vannak most túlsúlyban. Ha az újságíró meg is jelenik egy-egy termelőnél, előzőleg már volt a szövetkezet valamelyik tisztségviselőjénél vagy szakemberénél, aki a szövetkezet érdekeink védelmében a kérdéseket előre úgy szövegezteti meg az újságíróval, hogy a várt feleletet kapja a termelőtől. Így az újságíró nem mindig a valós helyzetet mutatja be. Az alanyoktól őszinteséget kell követelni, de azt minden vágás, montázsolás és egyéb köntörfalazás nélkül kell sugározni a műsorokban. Sokszor megtörtént, hogy az utólagos „kozmetika" miatt egyes emberek nyilatkozata más értelmet kapott, ami semmiképp sem erősíti a bizalmat. Az újságíró sokszor csak olyan alany után kutat, aki megerősíti majd az előre elkészített tételének helyességét, így ugyanazok a személyek aránytalanul sokszor szerepelnek a műsorokban, és így a nézőben az a benyomás keletkezik, hogy mindent előre megrendeztek, hogy familiáris légkör uralkodik. Különösen a „rázós" kérdéseknél fontos, hogy az újságíró elmélyüljön a témán és jól előkészítsen mindent. A fölvetett kérdéssel kapcsolatban meg kell hallgatnia minden érdekeltet, nem csak a „felsőbb szervek", hanem a bázis véleményét is, amihez kellő bátorság is szükségeltetik. Sok probléma adódik abból is, hogy az újságíró nem tájékozott, ettől bizonytalan lesz és ezért a helyi közösség vagy a szövetkezet álláspontjára túlságosan támaszkodik, vagy más esetben egyszerűen megkerüli a „forró" kérdést, esetleg megszépíti a helyzetet. Sokszor észrevette már a néző az ÚRTV adásaiban, hogy az újságíró senkit sem akar megsérteni, ezért információja nem teljes, nem valós, vagy nem az igazi témáról szól, márpedig az

ilyent nem fogadják el az emberek, mert ismerik a valóságot. Többször is megemlítették a Belgrádi Televízió II. műsorán szereplő Belgrádi Krónikát, melynek újságírói bátran belevágnak még a legkényesebb kérdések taglalásába is. A magántermelők nehezményezik, hogy az újságírók nem közvetítik a politikai, szövetkezeti és kamarai felső szervekre vonatkozó kritikájukat. Sokan nem is tudnak ezekről a bírálatokról, mindenesetre tény, hogy legtöbbször a felelősségre vonás is elmarad. Az a vélemény alakult ki, hogy az ÚRTV faluműsorai nem eléggé hatékonyak főként az említettek miatt. Célszerű lenne, vélik a falun, hogy az újságíró jelezze a problémát az illetékeseknek, hívja meg őket terepi beszélgetésre és még a fölvétel előtt egyeztessék a véleményeket. Amennyiben több helyen is fölvetődne ugyanaz a kérdés, az újságíró kötelessége, hogy választ szerezzen az illetékesektől. Ezzel szemben a falusi emberek bírálata csak a tájékoztatási eszközig jut el, de onnan sehova tovább. Sokan úgy vélik, hogy egyes adások megközelítik a falusi élet valóságát, igaz képet festenek. Az igaz problémafelvetésre nagy szükség van, mert megvilágítaná a gyökereket és a földművesek megértenék az agrárkomplexumból eredő gondok okait, például az árak befagyasztását stb. Az újságíró sokszor közvetít a termelőtől idegen és valótlan véleményt is, mintha nem ismerné a valóság helyzetet. Pl. azt mondják, hogy gazdagszanak a parasztok, palotákat építenek, bundákat, luxusautókat vásárolnak stb., ami egyes kirívóbb eseteket tekintve igaz, de nem általános jelenség. Ezzel szemben az az igazság, hogy a paraszt nem számolja az órákat, ha el kell végeznie az idénymunkát, gyakran megbetegszik a szabadban végzett munka vagy a vegyszerek hatása miatt (reuma, isiász, asztma stb.). Hibásak a falusi termelők is, mert sokszor nem mernek nyíltan és világosan színt vallani némely kérdésben, bírálni a felelősöket, de ugyanúgy vétkes az újságíró is, ha nem objektív és nem segítőkész.

Hogy a falusi termelő nagyobb szerepet kapjon falupolitikánk megvalósításában, az ÚRTV — azáltal segíthet, hogy eljuttatja szavukat a politika hordozóihoz. Azt is le kell viszont szögezni, hogy az újságírót sokszor gátolja a zárt információforrás. Éppen ezért erről is konkrétan kellene tudósítani a nézőket, hallgatókat, hogy tudják honnan ered a hallgatás. Sokszor pedig nem az illetékes személyek (igazgatók, szakszervezeti titkárok, községi tisztségviselők stb.) adnak információt, hanem a kevésbé tájékozottak, s így a nyilatkozatok általánosságokba fulladnak. Az időszakosan jelentkező krízisek taglalásától sem kellene tartani, azok mindig voltak és lesznek, de az ÚRTV újságírói, kommunistái bátran mutassanak rá a gondok gyökereire, és ezzel hozzájárulnak a megoldáshoz is. Az utóbbi időben a tisztségviselőknek sokkal több a kapcsolatuk a bázissal, jobban meghallgatják a termelők álláspontjait, de egyes újságírók még mindig a régi módszerekkel dolgoznak, nem reagálnak a közvetlen termelésből eredő jelzésekre és ezzel valósággal elmetszik a kétoldalú tájékoztatás szálait. Így jelentkezik az a gyakori hiányosság, hogy a mezőgazdasági problémák megmaradnak a termelők és

társulások gondjaiként, a társadalom pedig csak akkor észleli őket, amikor már nagyobb méretet öltenek.

A következtetés magától adódik: ha a jelzésekre nincs reagálás, akkor vagy a tájékoztatás a bűnös, mert nem jól közvetíti őket, vagy pedig nem érzékelik, nem akarják érzékelni őket a címzettek, és ekkor már a tájékoztatási rendszeren kívül kell keresni a felelősöket.

Az ÚRTV, a többi tömegtájékoztatási eszközzel egyetemben eléggé kampányszerűen dolgozik. Kiviláglott ez a zöldterv eszközeinek fölhasználása kapcsán is. Először mindent dicsért, ami csak ekörül történt, és csak később kezdődött el a visszaélések először igen óvatos, később pedig bátor kritikája, jóllehet a termelők már kezdetben rámutattak a szabálytalanságokra, de sem a tömegtájékoztatás, sem a politika ezeket a jelzéseket nem vette komolyan. Itt jól meg lehet figyelni az egyoldalú, a fölülről jövő informálás jelenségét, amelynek lényege, hogy csak a bázis felé közvetít, de ellenkező irányba nem. Amennyiben szóba is került valamilyen visszás helyzet, a tömegtájékoztatás nagyon félénken, szinte kesztyűs kézzel nyúlt hozzá, nehogy megsértse valamelyik munkaszervezetet.

A politikai és gazdasági vezetők sokszor távol maradnak az ÚRTV adásaiból, jóllehet ők adhatnák a legpontosabb információkat, hisz ők alkotják meg az érvényben lévő politika irányelveit. Így azután hiába igyekeznek a faluműsorok jól informálni az agrárpolitikáról vagy a technológiáról, elmarad a felelősök szuggesztív szava. A politika kialakítása felelősséget hordoz magával, amit sikertelenség esetén hangsúlyozni kell. Ha elmarad a felelősségre vonás, kutatni kell annak okait. Például a mai napig sem magyarázta meg senki, hogy miért volt szükség Romániából importálni a húst, pedig a többtermelésből adódó helyzet jószerivel emiatt állott elő. A tájékoztatás különben is akkor a leghatékonyabb, ha azoktól jön, akik legjobban ismerik a körülményeket. A falusi vezetők, a szövetkezeti szakemberek és az aktivisták nem zárkóznak el a megszólalás felelőssége elől, de a faluműsorokban sokkal többször is megjelenhetnének a tartományi és a köztársasági felelős emberek. Választ várnak a nagyobb termelést óhajtó földművesek arra, hogy honnan erednek a gátló körülmények, jogszabályok. A politikusok, akár a magasabb szintű szakemberek és tudósok ritkán kerülnek közvetlen kontaktusba a termelőkkel. A beszélgetéseik leginkább már községi szinten befejeződnek és főként jegyzőkönyvekben maradnak. Hiányzanak az új politikát megalkotó tisztségviselőkkel és a szakemberekkel való találkozások, de nem a post festa beszélgetések, hanem a tervbe vett politika kifejlesztési szakaszában, amikor a földművesek a maguk gyakorlata alapján jelezhetnék az esetleges buktatókat és azokat még idejében el lehetne kerülni. Másrészt közvetlen találkozások alkalmával jobban megmagyarázhatnák a sikertelenség okait, rámutathatnának a felelősökre és együttesen kereshetnék a kiutat, mert a földművesek nagyon is érdekeltek benne, hisz az ő gazdaságuk viseli a téves becslések anyagi következményeit.

IV. A TUDOMÁNY AZ ÚRTV ADÁSAIBAN

Egészében tekintve a tudomány jelenléte elégtelen az ÚRTV adásaiban. A búzával és a kukoricával kapcsolatban még érezhető, de pl. a napraforgótermesztés témakörében már nem. A tudományos eredményeket csak a legjobb termelők tudják követni, mert újságot olvasnak, előadásokat látogatnak, könyvet vesznek kezükbe, de a tömegek már nem, és ebben az ÚRTV sokat segíthetne. A jóakarat megvan ugyan, hogy propagálják a tudományos eredményeket, de csak általános, szűkszavú, enciklopédikus adatokat közölnek. Pedig a televízió sokat tehetne, mert szemléltetően tudja bemutatni pl. a szántást, a védőanyagok használatát, a műtrágyázást stb. Az állattenyésztésben az innovációk szinte mindennaposak, ezért kellene ezt a tárgykört alaposabban ismertetni. A termelők nagyon kevéssé ismerik a tudományos intézetek munkáját, terveiket vagy befejezés előtt álló projektumaikat, mert ezeket az adatokat leginkább csak szakmai és tudományos körökben ismertetik, pedig a tömegtájékoztatási eszközök, elsősorban a rádió és a televízió propagálhatnák őket a leghatékonyabb módon. Legjobb lenne, ha a szerkesztőségek a tudományos intézetekkel együtt kiválasztanák azt a kb. ötven témát, amit multimediális módszerrel lehetne földolgozni, elsősorban a rádió és a televízió együttes akciójával. A tudományos kutatásokra juttatott eszközökhöz mérten a propaganda elégtelen és szervezetlen. A mezőgazdasági szakemberek száma az adásokban kevés, és megjelenésük rövid ideig tart. Még a legismertebb tudósok is alig kapnak 1—2 percnél hosszabb időt, kivéve, ha tematikus adásról van szó. Nem szabadna elmaradniuk a tudomány köréből érkező lényeges információknak, amitől a földműves közvetlen hasznot is remélhet.

Érthető-e a tudományról szóló tájékoztatás? Miután idejüket az adásokban nagyon szűkre szabják, a tudományos szakemberek kénytelenek tömören fogalmazni, sok szakkifejezést alkalmazni, ami a szélesebb közönség számára alig követhető. Az újságírók nem készülnek föl kellőképpen a tudósokkal való beszélgetésre, nem segítenek nekik abban, hogy népszerűen fejezzék ki magukat, hogy szótárukat az auditórium színvonalához igazítsák, és így olyan előadások születnek, amilyet az egyetemi katedrán lehet hallani. Sok általános kérdést taglalnak, míg igen kevés a konkrét és útbaigazító közlés.

A termelő sok esetben maga is kísérletezne egy újabb termelési móddal vagy új termék előállításával, pl. egy új búzafajta termesztésével, ha a tudomány kellő módon ismertetné a termesztés körülményeit: az időjárás hatását, a talaj összetételét, a műtrágya kiválasztását és keverési arányát stb., de a tudományos közlések éppen erről hallgatnak, vagy túlságosan keveset mondanak róluk. Mondhatnánk, hogy a tudományos cikkek csak fölvetik, vázolják a kérdést, de nem adnak utasításokat a termelési eljárásokhoz. Egy alkalommal egyik neves tudósunk a napraforgó permetezéséről beszélt, de egy szót sem szólt arról, hogy milyen szerrel, oldattal és mikor permetezzenek a termelők. Úgy tűnik, hogy

a tudományos kísérletek nem adnak kellő számú és minőségű adatot a különböző időjárási és egyéb viszonyok között történő tömegesebb termeléshez. Legjobb lenne a tudományos előadásokat konkrét tanácsokkal egybekapcsolni.

A falusi termelő számára még így is igen hasznos az ÚRTV adások tudományos része, de az még sokkal többet érne, ha a tudományos eredményeket csak akkor közölnék, ha már a gyakorlatban is ellenőrizték őket. Még inkább javulna a helyzet, ha a rádió és a tévé szerkesztőségei nagyobb összhangban dolgoznának ki-ki a saját médium adta lehetőségeinek megfelelően. Jelenleg a tv *Znanje-imanje* című műsora ad legtöbb teret a tudományos magyarázatoknak, de szinte állandóan ugyanazok a személyek jelennek meg, pedig jobb lenne a külmunkatársak minél nagyobb körét alkalmazni, hisz a szerkesztőségek a szakemberek tág körére támaszkodhatnak.

Mit kellene alaposabban földolgozni? Mindenekelőtt azokat a tudományos területeket, melyek több konkrét segítséget nyújthatnának: az agrometeorológia, a talajtan, az állatok és növények védelme, a jószág újszerű táplálása, a silózás technikája stb. témaköréből. Az energiaproblémával elég sűrűn foglalkoznak az adások, de csak rövid információk formájában, és itt sincs útbaigazítás az eredmények gyakorlati fölhasználásáról. Itt van például a napenergia, ami szinte a kezünk ügyében van, és mégis alig van gyakorlati tájékoztatás a kihasználásáról, pedig a fóliasátrak, istállók fűtésénél tömegesen lehetne alkalmazni. Nincs tájékoztatás arról sem, hogy hol és hogyan lehetne beszerezni a szoláris fűtést, mennyibe kerül, mennyire kifizetődő stb.

Legjobb lenne az információkat az idénymunkákhoz kapcsoltan, bevezetőként sugározni, mert a kellő időben adagolt pl. a kártevőkről, szaporodásukról, egyes méregfajtákra való érzékenységükről szóló ismeretek sokban hozzájárulhatnak a sikerhez. Meg kell ismertetni a termelőt az alapvető szakmai elnevezésekkel és terminológiával (pl. aminosavak, proteinek, agrokémia, energia stb.). Emiatt némely tudományos szakterületet komplex módon kellene magyarázni, egyes elemi ismereteket pedig állandóan ismételni, mert az auditórium egyrészt felejt, másrészt pedig állandó jelleggel megújul. Az utóbbi időben a technikai ismeretek mellett mind nagyobb igény jelentkezik a munkavédelmi ismeretek iránt is, méghozzá a földműves munkakörülményeivel kapcsolatban. Jól jönne egy sorozat orvostudományi adás elsősorban megelőző irányzattal, de az elsősegély körüli tudnivalókra is szükség lenne.

V. AZ OKTATÓI MOZZANAT

Kevés a falusi termelőknek szánt oktató műsor, vélik a beszélgetéseken, és ez különösen a mezőgazdasági technológiára vonatkozik; ugyanakkor pedig a haladás és az állandó innovációk miatt, a földművelésben és az állattenyésztésben is, mind nagyobb az újabb ismeretek iránti igény.

Az ÚRTV szerepe természetesen csak kiegészítő lehet, de még így is nagyon jelentékeny, mert a tudás könnyen és gyorsan eljut a földművesek otthonaiba. A magánszektor ugyanis kevéssé kapott helyet a szervezett oktatás különféle formáiban, ami elég nagy hátrány számukra. A gyakorlat megmutatta, hogy nem elegendő csak beruházni a termelésbe, így volt a zöldterv esetében is, ezzel párhuzamosan meg kell szervezni azoknak az oktatását is, akik mindennapi munkájukkal megvalósítják azt. Ma már a magántermelők is nagyméretű és drága fölszereléssel rendelkeznek, de nincs kellő fölkészültségük a kezelésére. Az ÚRTV legalább részben kitölthetné ezt az űrt, ha különféle szakosított előadásokat vagy sorozatokat sugározna. Ezeket két módozatban lehetne műsorra tűzni:

1) rövid, tartalmas tájékoztatásokat nyújtani bővített tanácsok formájában, amit naponta vagy nagyon rövid időközökben sugároznának;

2) hosszabb tematikus adások formájában, amit 20—30 percnyi időtartammal sugároznának azzal a céllal, hogy részletesen és a maga teljességében földolgozzák a megfelelő témát. Lényeges lenne, hogy ne múljék el egyetlen hét sem, különösen a téli időszakban, hogy az ÚRTV műsorán ne jelenne meg a falunak szánt egy vagy több oktatóműsor.

VI. AZ ADÁSOK NYELVEZETÉRŐL

Erről a témáról sok bíráló megjegyzés hangzott el az ÚRTV adásaival kapcsolatban, elsősorban az újságírók, politikusok, szakemberek és mások számlájára, akik a falusi emberektől eltérően beszélnek és ezért sokszor érthetetlenek az auditórium előtt. Elegendő csak *egy* idegen szót használni beszéd közben, hogy a hallgató-néző elveszítse a fonalat, mert a műsort nem lehet megállítani arra az időre, amíg kikereshetné az ismeretlen szó értelmét. Az ilyen szóhasználat divatjának elterjedésében főleg az újságírók és a szerkesztők a ludasak, mert tudják ugyan, hogy mennyire fontos dologról van szó, mégsem szólnak közbe. Az emberek különben is panaszkodnak, hogy az értekezleteken, gyűléseken stb. bonyolult szövegeket kapnak, a rádió és a televízió pedig ugyanazt az otthonukba viszi. Maguk az újságírók is sokszor használják a napi politika zsargonját, ami nekik megkönnyíti ugyan a tömör kifejezésmódot, de alig érthető a falusi ember számára. Amellett az újságíró kifejezésmódjában több melegség és közvetlenség kellene hogy legyen. Mivel az ÚRTV kedves vendég a falusiak házában, legyen egyszerű, szívélyes és közvetlen a hangvétele. Ebben az esetben a rossz kifejezésmód nem lenne ragadós. Az újságírónak segítenie kellene abban, hogy a falusi ember a rádióban és a tévében úgy fejezze ki magát, akár a mindennapi életben, például otthon. Túlságosan sok az idegen szó a termelés, a mechanizáció, az állat- és növényvédelem stb. terén. Különösen sok ilyen szót használnak a politikusok, talán azért, hogy a falusiak tanultabbnak véljék őket.

Külön probléma a román nyelvű terminológia, mert azt a parasztok nagyon nehezen értik meg, jóllehet az anyanyelvükön hallják. Az a vélemény, hogy minden egyes esetben a román megnevezéssel párhuzamosan a szerbhorvát szót is adni kellene, hogy elkerüljék az esetleges tévedéseket.

VII. ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT

Összefoglalás helyett rá kell mutatni a beszélgetésekben részt vett mezőgazdasági termelők legfontosabb állásfoglalására és kívánságára a nekik szánt műsorokkal kapcsolatban. Elsősorban azt szeretnék, hogy a programtervezéskor és még inkább a készítéskor az eddiginél sokkal nagyobb mértékben vegyék figyelembe véleményüket. Hihetetlennek és paradoxálisnak tűnik, hogy a széles körben lefolytatott műsorterv-viták alkalmával nem tudták kifejteni véleményüket a szigorúan intézményesített szervezési mód miatt, mert az akkori összejöveteleken leginkább a földműves-szövetkezetek képviselői voltak jelen, akik nem eléggé álltak ki a magántermelők érdekei mellett.

Igen építő jellegű ötleteket adtak a termelők a másképpen, eredményesebben készülő faluműsorok koncepciójához. Kifejtették, hogy témaválasztásban, hozzáállásban és tartalmilag is jobban kellene az adott médium lehetőségeihez idomítani a programot, az oktatói tevékenység pedig kötelezően multimediális (!) legyen, de legalább a rádió és a televízió műsorát hangolják egybe.

A mezőgazdasági termelők nagyon is tudatában vannak annak, hogy a nagyobb és jobb minőségű termeléshez nélkülözhetetlenek a tudományos eredmények és ismeretek, ezért követelik, hogy az ÚRTV sokkal komolyabban, átfogóbban és rendszeresebben dolgozza föl a kiválasztott témákat. Minél több mezőgazdasági specialistát kellene a műsorba bevonni, hogy oktassák a termelőket és fölvilágosítsák őket a termelési innovációkról.

Az időjárás előrejelzése a mezőgazdasági termelőnek mondhatni létfontosságú adatokat tartalmaz és ezért ne legyen olyan általános, mint eddig, hanem konkrét, és az egyes mezőgazdasági termelő körzetekre nézve differenciált agro-meteorológiai tanácsokat tartalmazzon az esedékes idényjellegű munkákkal kapcsolatban.

A beszélgetések folyamán szinte minden egyes alkalommal hangsúlyozták a résztvevők, hogy az ÚRTV a mainál nagyobb számú adást tűzzön műsorra mind az öt adásnyelv esetében. Ezek formailag és tartalmilag differenciáltabbak lehetnének, azaz a mostaniak mellett szakosított adások is kellenének. Több kontaktműsort is igényelnek a nézők, a hallgatók.

Végezetül pedig az sem mellékes, hogy az újságírók megjelenésével, magatartásával kapcsolatos számos bírálat megérdemli, hogy alaposabban kielemezzék, mert sok lényegbevágó észrevétel hangzott el.

Rezime

Pouke jedne ankete

(O programu za selo RTV Novi Sad)

Imajući u vidu značaj poljoprivredne delatnosti u sklopu opšteg privrednog razvoja Vojvodine, i posebno posedovnu strukturu u kojoj individualni poljoprivredni proizvođači imaju važnu ulogu, Radio-televizija N. Sad s posebnom pažnjom neguje emisije namenjene selu. Računajući sa potencijalnim mogućnostima ovih emisija u realizaciji naše sadašnje agrarne politike, Programski kolegijum RTNS dao je zadatak Odelenju za istraživanje programa i auditorijuma RTNS da prikupi i prouči stavove, pre svega onih kojima su ove emisije namenjene, da bi se stekao potpuniji uvid o njihovom političko-propagandnom i obrazovnom značaju i uticaju.

Oformljeni istraživački tim odabrao je za istraživanje Buđanovce (Ruma), Male Pijace (Kanjiža), Staru Pazovu, Bečej, Tordu (Zrenjanin), Lokve (Alibunar), Melence (Kikinda) i Kucuru (Titov Vrbas) gde su u toku aprila 1984. g. uz pomoć mesne konferencije SSRNV u prisustvu poljoprivrednih proizvođača, stručnjaka, zadruge, mesne zajednice i predstavnika prerađivačke industrije organizovani razgovori. Učesnici su odabrani tako da zadovolje unapred dat opšti sastav u pogledu zanimanja, starosnog doba, školske spreme i polova. Svi razgovori su vođeni na osnovu jedinstvenog podsetnika koji je na vreme poslat u mesne zajednice radi uspešnije pripreme učesnika. Podsetnik je sadržao sledeće tematske krugove: obim i broj emisija, termini emitovanja, trajanje emisija, uređivački koncept, prisustvo nauke u emisijama, obrazovni elemenat i jezik emisija, zajedničke emisije na JRT programu, podsticaj emisija RTNS radu na selu, međuredakcijska saradnja, komplementarnost emisija Radija i Televizije kao i štampe te ostala pitanja. Svaki od ovih krugova imao je po nekoliko potpitanja tako da se raspravljalo o ukupno 42 različita i konkretna pitanja što omogućuje veoma širok uvid u stavove i mišljenja poljoprivrednih proizvođača o emisijama RTNS koje su namenjene njima.

Na svakom od ovih razgovora napravljen je tonski zapis koji je potom skinut sa trake i obrađen u ovom materijalu.

Resummee

Erfolg einer Rundfrage

(Über dem Programm für den Dorf der Novisader RTV)

Die Bedeutung der Landwirtschaftlichen Produktion im Gefüge der allgemeine wirtschaftlichen Entwicklung von Vojvodina, im Betracht nehmend, und besonders die Eigenschaftsstruktur in der die individuellen, landwirtschaftlichen Produzenten besonders wichtige Rolle haben, Radio-Television Novi Sad pflegt mit besonderer Achtung die Sendungen für den Dorf geeignet. Angesichts der potentiellen Möglichkeiten dieser Sendungen in der Realisation unserer zeitgemässen Agrar-politik, hat das Programmkolegium des RTNS, der Abteilung der Untersuchungen der Programme und des Auditoriums, die Aufgabe gegeben, die Auffassungen einzuholen und zu studieren, vor allem Derer, denen die

Sendungen zugewiesen sind, um vollkommene Einsicht in ihre politisch-propagandische Bedeutung und Einfluss zu bekommen.

Das formierte Untersuchungsteam, hat für die Untersuchung Buđanovci (Ruma), Male Pijace (Kanjiža), Stara Pazova, Bečej, Torda (Zrenjanin), Lokve (Alibunar), Melenci (Kikinda) und Kucura (Titov Vrbas), vorgenommen, wo in Monat April des Jahres 1984 mit Hilfe der SSRNV und mit beisein der landwirtschaftlichen Produzenten, der Fachleute der Genossenschaften, Ortsgemeindschaften und Vertreter der Verarbeitungsindustrie, Besprechungen organisiert wurden. Die Teilnehmer sind so ausgesucht worden, dass die Zusammenstellung in Hinsicht der Beschäftigung, Altertum, Schulung und Geschlecht entspricht. Alle Gespräche sind endsprechend der vorher den Ortsgemeinden gesandter Erinnerungsakten, geführt worden, um die Vorbereitung der Teilnehmer zu ermöglichen. Der Fragebogen enthält folgende thematische Kreise: Grösse und Zahl der Sendungen, ihre Termine, das Dauern der Sendungen, das Vorhandensein der Wissenschaft und andere Elemente der Aufklärung. Die Sprache der Sendungen, gemeinsame Sendungen im Programm des JRT. Anspornungen der Sendung RTNS für die Arbeit im Dorfe, Interredaktione Mitarbeit, Komplementarität der Sendungen im Radio und in der Television, sowie in den Druckerscheinungen, und andere Fragen wurden im Auge behalten. Alle diese Fragenkreise haben einige Nebenfragen gehabt. So dass man über verschiedene konkrete Fragen verhandelt hat, das eine weitere Einsicht in die Auffassung und den Gedanken der landwirtschaftlichen Produzenten, über die Sendungen der RTNS für den Dorf, gewonnen hat. Auf jeden Gespräch ist eine Tonaufnahme gemacht worden, die in dieser Materie bearbeitet wurde.

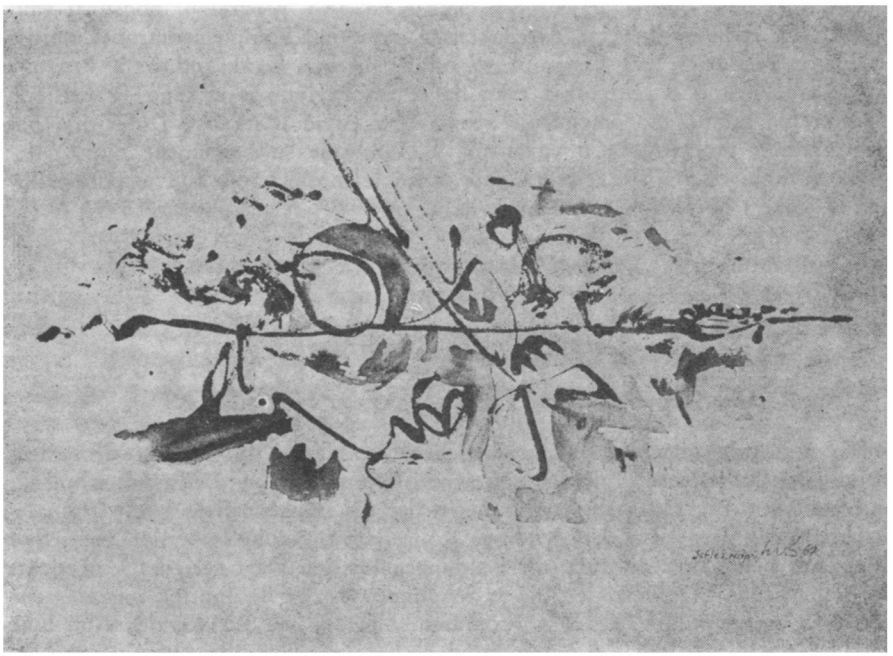

Szeles nap (1967)

Original scientific paper

Rehák László

A MUNKA SZEREPE AZ EMBERRÉ VÁLÁS FOLYAMATÁBAN

I. RÉSZ

AZ EMBERI MUNKA ÉS AZ EMBER TÁRSADALMISÁGÁNAK DIALEKTIKÁJA

1. A munkára vonatkozó nézetek az osztálytársadalmakban

Az őstársadalmakban, a társadalmi tudat rá jellemző vallási formájában — figyelembe kell venni, hogy ez az időszak az általános elképzelésektől eltérően sokkal hosszabb volt, mint a fejlettebb osztálytársadalmak időtartama — feltehetően még nem alakultak ki a munkáról szóló nézetek. Ezért bizonyosra vehető, hogy nem léteztek még sejtések sem az ember kialakulása és a munka közötti összefüggésről. A munka ezekben a társadalmakban egyszerűen adott volt mint a létezés, maga volt az élet: mindenki számára egyszerűen és kézenfekvően a fennmaradás, a létezés elengedhetetlen kellékét és feltételét jelentette. Ilyen értelemben a munka az akkori emberek kezdetleges tudatában inkább mint állapot és nem mint tevékenység merülhetett fel.

Más a helyzet azonban a kizsákmányoló osztálytársadalmakban. Itt már a társadalmi osztályokra szakadt közösségen belül, történelmi léptékkel szemlélve ezt a folyamatot, merőben új társadalmi helyzet állt elő. Marx erre a társadalmi helyzetre „a látszólagos közösség" kifejezést használja. Engels pedig az államgépezet kényszerszervezetének kialakulását kimondottan azzal magyarázza, hogy csak így volt megakadályozható az osztályokra szakadt társadalmak végeláthatatlan polgárháborúban való önfelemésztése.

Ebben a társadalmi-történelmi helyzetben a különböző társadalmi osztályok és rétegek más-más módon viszonyultak a munkához. A munkamegosztás többek között a szellemi és fizikai munkára való szembetűnő szétkülönülést is előidézi. Épp a munka révén történik az osztályjellegű, társadalmilag intézményesített és az állami kényszer által állandósított kizsákmányolás. Természetesen az osztálytársadalmakban is nélkülözhe-

tetlen, mindig jelenlevő tevékenység a munka a létezés hétköznapjaiban. A társadalmi tudat azonban, amely ilyen vagy olyan módon igyekszik — immár a tudományosság igényével — választ adni a társadalom nagy sorskérdéseire, a munkáról is mint a mindennapok állandó tevékenységéről igyekszik tárgyilagos nézetet kialakítani. Ezek az uralkodó kizsákmányoló osztályok szempontjából kialakított nézetek — noha kézenfekvő az emberi társadalom, vagyis az emberi létezés és a munka végzésének egyidejűsége — nem ismerik fel a munka szerepét az ember kialakulása és létezése szempontjából. E kapcsolat felismerése helyett az osztálytársadalmakban a munkát évezredeken át önmagában véve, elszigetelten vizsgálták és értelmezték.

Az osztálytársadalmakban az ember elidegenültségének egyik megnyilvánulása volt az is, hogy a munkát mint az emberré válás lényeges tényezőjét és mint az ember elsődleges ontológiai meghatározóját egészen a legújabb korig nem ismerték fel.

Lukács szerint a munkának, de nem csak egyedül a munkának, emberalakító szerepe van más „komplex-jellegű" tényezővel egyetemben, mint amilyen a nyelv, a kooperáció, a munkamegosztás. E tényezők közül „a szóban forgó össz-sajátságba helyezve" mégis indokoltan a munkát teszi az első helyre. A munka képes arra a nagy váltásra, amely, noha nem egymagában, de a folyamatot kiváltó tényezőként lehetővé teszi az előembernek, hogy ősember legyen. Lukács az *Ontológiá*ban a következőket írja:

„Ha ontológiailag ki akarjuk fejteni a társadalmi lét specifikus kategóriáit, azt, hogy miként nőnek ki a korábbi létformákból, miként kapcsolódnak hozzájuk, miként épülnek fel rájuk, miben különböznek tőlük, akkor ezt a kísérletet a munka elemzésével kell megkezdenünk. Természetesen sohasem feledhetjük el, hogy a lét minden fokán, a maga egészében és részleteiben egyaránt, koplex-jellege van, vagyis hogy központi és legdöntőbb kategóriáit is csak a szóban forgó létszint össz-sajátságosságaiba helyezve, ezeknek a sajátosságoknak az összességéből lehet adekvát módon megérteni. Bármiljen felületes pillantást vetünk is a társadalmi létre, kiderül, hogy döntő kategóriái, például a munka, a nyelv, a kooperáció és munkamegosztás kibogozhatatlanul összefonódnak, és hogy a tudat a valósággal és ezért önmagával is új kapcsolatokba kerül stb. Elszigetelten egyik kategória sem ragadható meg kielégítő módon; gondoljunk csak a technika fetisizálására, amit a pozitivizmus „fedezett fel", és amely mélyen befolyásolt némely marxistát . . ."[1]

A céltudatosság, a célratörés (amelyet Lukács nem idealista értelemben a teleologikusság fogalmával jelöl) lényeges tartozéka a munkavégzés folyamatának — az emberré válás hosszan tartó szövevényes voltát mégis a következőkkel érzékelteti:

„A fejlődés kezdetleges fokain semmi esetre sem jelentett tényt, hogy az emberek nem voltak tisztában teljesítendő, és ténylegesen teljesített életfunkciójukkal. Ellenkezőleg. Az akkori gyakorlatban az életnek mindig csak valamilyen — objektíve és szubjektíve — egészen szűk köré-

ről volt szó, amely rendelkezett ugyan bizonyos tudatossággal saját közvetlen aktivitására és ugyancsak közvetlen körülményeire vonatkozóan, de maga ez az élet olyan áttekinthetetlennek és kideríthetetlennek látszó környezetbe volt zárva, amelynek mibenlétéről ezen a fokon semmilyen helyes belátás nem alakulhatott ki, melyet az ember — legjobb esetben is — csupán az analogizálás gondolati eszközeivel tudott megközelíteni. Kétségtelen, hogy az analogizáló gondolkodás nem csekély szerepet játszott az életnek abban a meghódított szférájában is, melyet erősebb vagy lazább kötelékek kapcsoltak össze a munka szférájával..."[2]

Lukács többek között a következőkkel indokolja azt, hogy az emberi sajátos természeti-társadalmi lény kialakulásának, „kibogozhatatlanul összefonódott" tényezői közül mégis elsősorban a munkát hangsúlyozza, eközben nem ragadva ki erőszakoltan a többi, vele egybefonódó tényező közül: „...Az emberi munka lényege viszont abban áll, hogy először is az életért folytatott harc kellős közepén keletkezik, másodszor is, hogy minden szakasza emberi öntevékenység eredménye. Ezért fölöttébb kritikusan kell szemlélni bizonyos — gyakran nagyon túlbecsült — hasonlóságokat. Az egyetlen valóban tanulságos mozzanat az, hogy a magasabb rendű állatok magatartása nagyfokú rugalmasságról tanúskodik; minőségileg még fejlettebb, különös határeset lehetett az a fajta, amelynél a munkába való átcsapás valóban végbement, a ma létező fajták ebben a tekintetben nyilvánvalóan sokkal alacsonyabb fokon állnak, tőlük nem lehet hidat verni a valódi munkához.

Mivel a társadalmiságnak mint létformának a konkrét komplexumáról beszélünk itt, jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért éppen a munkát emeljük ki ebből a komplexumból és miért épp neki tulajdonítunk ilyen kimagasló szerepet a társadalom kialakulásának folyamatában, a társadalmi létbe való átcsapásban. ... Csak a munkának van ontológiai lényege szerint határozott átmeneti jellege: a munka, lényege szerint, kölcsönhatás ember (társadalom) és természet között, mégpedig mind a szervetlen (szerszám, nyersanyag, munkatárgy stb.), mind pedig a szerves természet között; (...) A munka, mint látni fogjuk, csírájában tartalmazza mindazokat a meghatározásokat, amelyek a társadalmi lét új sajátosságainak lényegét alkotják. Ezért a munkát a társadalmi lét ősjelenségének, modelljének tekinthetjük;..."[3]

Annak ellenére, hogy az emberré válás folyamatában és az ember társadalmi létének kialakulásában a munkának kimagasló szerep jutott — az osztálytársadalmak kialakulásának a munka eredményeinek kisajátítása a kizsákmányolás, a kegyetlen társadalmi-gazdasági realitás folytán és a munkától való elidegenülés miatt a vallási tudat mint az első és legkezdetlegesebb társadalmi tudatforma a munkát (különösen a termelést és a szolgáltatást) az istenek csapásaként, a valamikor elkövetett eredendő bűnért járó büntetés leróvásaként, tehát vezekléskénti értelmezi. Ennek következtében a semmittevés isteni állapotnak számít és a munka nélküli élvezet és fogyasztás — amiben főleg az evilágon kívüli életben

részesülhetnek az igazhitűek és hívők — külön isteni kegynek és jutalomnak számít, amiben az ember, illetve annak lelki természetű isteni szikrája meghatározott feltételek teljesítése ellenében részesülhet. A munkával kapcsolatban nem minden esetben mutat ebbe az irányba a vallási tudat, de a mi civilizációs körünkben, a Közép-, Közel-Kelet valamint a Földközi-tenger vidékének kezdetleges osztálytársadalmaiban feltétlenül ez a képzet az uralkodó nézet, amit alapjában véve az ógörög filozófia is követ. Ilyen beállítottságot tükröz az európai hűbéri társadalom szellemisége is, amelyben a filozófiát az abban az időben értelmezett keresztény vallási elmélkedés palástolja. Természetesen a középkori Európáról lévén szó, nem tévesztheto szem elől az iszlám felfogás sem, amely nem csak hatásában, hanem az Ibériai-félszigeten fizikai valóságában is jelen van egy időre.

A munkaszociológia művelői részleteiben ugyan kutatják a munkára vonatkozó nézeteket, de elsősorban a munkára mint tevékenységre vonatkozó felfogásokat. Az ilyen áttekintésekben megemlítik az ősi Kína és India gondolkodóinak számukra meglehetősen érdektelen nézeteit a munkával kapcsolatban. Ma még keveset tudunk, vagy legalábbis keveset közölnek a kérdés ismerői a valamikor virágzó kulturájú Fekete Afrika államainak, Délkelet-Ázsiának, a mayáknak és asztékoknak a nézeteiről valamint az időszámításunk első évezredének utolsó évszázadaiban és a rákövetkező néhány évszázadban kialakult fejlett társadalmú és szellemi életet kitermelő közép-ázsiai államoknak a munkára vonatkozó nézeteiről. Bizonyára ezekben is — hasonlóan a keresztény gondolkodáshoz — a munkáról mint tevékenységről, a különböző munkaterületen kifejtett tevékenység rangsorolásáról lehet szó, arról, hogy milyen munka számít előkelőbbnek, illetve melyek az istennek vagy isteneknek inkább vagy kevésbé tetsző munkafajták. Nem valószínű azonban, hogy kapcsolatba hozták volna a munkát az emberré válás folyamatával és azzal a ténnyel, hogy a munka az emberi lét nélkülözhetetlen és meghatározó fontosságú tartozéka.

A polgáriasodás hajnalán az ember és a munka mint két alapfogalom különböző indoklással ugyan, de közelebb kerül, kapcsolódik egymáshoz, de még jó ideig várat magára a munka szerepének megsejtése az emberré válás folyamatában.

Így a reformáció, amely a kialakulóban levő polgárság és részben a jobbágyság hűbérellenes társadalmi törekvéseit fejezi ki már, elveti a siralom völgyeként felfogott evilági valóságot, amelyben az ember arca verejtékében kénytelen az eredendő bűn vezekléseként mindennapi kenyeréért megdolgozni. Hadd utaljunk itt Engelsre, aki kifejti, hogy olyan társadalmi helyzetben, amelyben a vallás mint intézményesített szervezet és a gondolkodásmódot uraló tényező meghatározza az emberek gondolatvilágát, a társadalmi megmozdulások is szükségszerűen vallási köntösben jelentkeznek: a tömegeket mozgósító megmozdulásokban is látszólag hitigazságokért küzdenek és ragadnak fegyvert. Jelentkezik a mértékletes fogyasztás, takarékosság és szorgalom kultusza mellett — egy új élet-

felfogás, nevezetesen: azért dolgozzunk és iparkodjunk, hogy már evilági életünkben saját magunk számára és utódaink iránti kötelezettségként megteremtsük hétköznapi életünk boldogságát és utódaink számára is a földi boldogság anyagi alapjait. Természetesen, a reformáció különböző vidékeken el nem hanyagolható különbségekkel jelentkezik, és másként értelmezik az evilági életben megnyilvánuló gazdagságra és jólét előmozdítására vonatkozó magatartást mint az isten és emberek előtti kötelezettséget. Erre a vallásfelfogásra hívja fel a figyelmet 1886-ban közölt hosszabb tanulmányában Engels, aki annak ellenére, hogy gazdag tőkés családban élt, már saját gyermek- és ifjúkori környezetében kénytelen volt eltűrni a pietista református konzervatív életfelfogás nyűgét. A tanulmányban többek között felvázolja a németországi lutheránus mozgalom átfogó társadalmi forrongásának rétegeződését és szembeállítja a polgári forradalmi törekvések fokozatos letörését számos ország kálvinizmusának polgáriasulási hatásával. Ezt így fejti ki: „... Ettől kezdve Németország három évszázadra eltűnik a történelembe önállóan beavatkozó országok sorából. De a német Luther mellett ott volt a francia Calvin; igazi francia élességgel előtérbe állította a reformáció polgári jellegét, republikanizálta és demokratizálta az egyházat. Míg a lutheri reformáció Németországban elposványosodott és tönkretette Németországot, a kálvini reformáció a genfi, a hollandiai, a skóciai republikánusoknak zászlóul szolgált, felszabadította Hollandiát Spanyolország és a német birodalom uralma alól és ideológiai jelmeze lett a polgári forradalom második felvonásának, amely Angliában játszódott le. Itt a kálvinizmus az akkori polgárság érdekeinek igazi vallási palástként szolgált...”[4]

Átfogó tanulmányában Radomir Lukić hangsúlyozza,[5] hogy Kálvin tanításában a munka jelentősége kitartó tevékenységgé és a legszigorúbb erkölcsi elvvé magasztosul. Ezt azzal indokolja, hogy az, aki „isten választottja” lesz, az hite szilárdságának és munkája eredményességének alapján ismerhető fel. A hivatás teljes tudást és odaadást igényel, valamint az üzleti erkölcs tiszteletben tartását. Ez mindenki számára hasonlóan lényeges etikai-vallási követelmény, olyan, mint a szűkebb értelemben vett vallási előírások betartása és gyakorlása.

Tekintettel arra, hogy a protestáns értelmezés a munkát már nem tekinti vezeklésnek, hanem a megváltás egyik eszközének, Danilo Ž. Marković okkal hangsúlyozza,[6] hogy a munka iránti igenlő protestáns viszonyulást „a keletkező új tőkés gazdálkodási mód feltételezte” és nem fordítva, vagyis, nem a protestantizmus tette lehetővé a tőkés viszonyok kialakulását, ahogyan azt több társadalomtudós tudni vélte, köztük Max Weber is *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában és átfogó, kétkötetes művében, melyet halála után tanítványai rendeztek sajtó alá a gazdaság és társadalom tárgyköréből megtartott előadásai közül válogatva. Megjegyzendő, hogy Weber terjedelmes értekezéseiben[7] foglalkozik a munkának a termelési módban és a gazdálkodásban betöltött szerepével és megbecsülésével, de érdeklődésén kívül esik

a munka szerepe az emberré válás folyamatában, noha Engels erre vonatkozó tömör tanulmánya már 1896-ban megjelent.[8]

A munka emberformáló szerepe — ami marxista megfogalmazásban az ember által kifejtett tevékenység, végső fokon az ember önmagát teremtő lényként való felfogását is jelenti — mint sejtés és bátortalan utalás a XVIII. században jelentkezik. Jelen van a gazdaságtan angliai megalapítóinak munkáiban, igaz elembertelenedett formában, mint amilyen már maga a korai tőkés kizsákmányolás egész rendszere is volt. Ezek a tanulmányok azonban mindenképp elismerik a munka értékformáló és értékteremtő voltát és megfogalmazzák a munkaérték-elméletet. Ezt az elembertelenedett megközelítést, mint látni fogjuk, Marx 1844-ből származó, csaknem egy teljes évszázadig hozzáférhetetlen kéziratában (elsősorban második kéziratában és egy évvel korábbi párizsi kivonatfüzeteinek jegyzeteiben) átfogó bírálatnak veti alá.[9] Ezt megelőzően már Jean-Jaques Rousseau természetfelfogásában is kifejezésre jut az ember és a természet szoros kapcsolata és hangsúlyozza a munka fontosságát ebben a kapcsolatban, ami már sejteti a munkára vonatkozó alapvető marxista felfedezést az emberré válás folyamatának szempontjából. A legutóbbi időkben megjelent magyar nyelvű szövegek közül Bori Imre — más témával foglalkozó tanulmánykötete — jól érzékelteti ezt a J. J. Rousseau által képviselt világképet.[10] A korai szocialista utópisták, de a korai tőkés társadalmi bíráló klasszikusnak számító utópisták nézeteiben is találkozunk — elvétve ugyan — a munka kultusza mellett általános emberi mivoltának hangsúlyozásával.

Ennek az alapvető gondolat- illetve megismerési folyamatnak — nyilvánvalóan az elődök hatására — filozófiai szintű megfogalmazásával Georg Wilhelm Friedrich Hegelnél találkozott, aki immár rámutat a munka emberformáló szerepére, természetesen a maga idealista alapfelfogásából kiindulva: kabinetszerűen és ezért a valóság hiányos ismeretében. A hegeli megfogalmazás szerint ahhoz, hogy a tudat mint alacsonyabb szintű létezés, az öntudatba mint magasabb fokú létbe változzon át, szükséges a tevékenység, az emberi munka. Vagyis a tudat fedi az emberi létet, az öntudat viszont elengedhetetlenül a munka által jön létre (felfogása szerint a szellemi munkát helyezi történelmileg is minden emberi tevékenység élére); az emberi tevékenység, az emberi munka eredményezi az önmegvalósítást.

Ezzel a felfogással kapcsolatban, amely már kimondottan és nem csak megsejtve — még ha idealista burokban is — kifejti az embernek önmaga által, pontosabban: munkája által való kialakulását, Marx már 1844-ben megállapítja a következőket is: „A nagyság a hegeli „*Phänomenologie*"-*ban* és végeredményében — a negativitás dialektikájában mint a mozgató és létrehozó elvben — tehát először is az, hogy Hegel az ember önlétrehozását folyamatként fogja fel, a tárgyiasulást tárgytalanításként, külsővé-idegenné válásként és a külsővé-idegenné válás megszüntetéseként; hogy tehát a *munka* lényegét felfogja és a tárgyi embert, az igazi, mert valóságos embert *saját munkája* eredményeként fogalmilag

megragadja. Az ember *valóságos*, tevékeny viszonyulása önmagához mint nembeli lényhez, vagyis a maga tevékenykedése mint valóságos nembeli lényé, azaz emberi lényé csak azáltal lehetséges, hogy valóban előteremti magából összes *nembeli erőit*..."[11] De Marx ez alkalommal is mindjárt hozzáfűzi — ami összhangban van az emberről és munkájáról szóló felfogással — a következő figyelmeztetést: „ami megint csak az emberek összműködése által, csak a történelem eredményeként lehetséges".

2. *A munka marxista értelmezése az ember nembeli lényege szempontjából*

A munka szerepe az emberi fejlődés során és magában az emberré válás folyamatában Marx előtt először nyilván filozófiai szinten merült fel, nevezetesen Hegel munkássága kapcsán. Marxra nyilván erőteljes benyomást tettek Hegel idevágó nézetei, ugyanakkor Marx önálló módszerének kidolgozása és alkalmazása kezdetén, a rá jellemző kritikai megközelítéssel — megbecsülve Hegel nézetének értékét —, találóan bírálja azt, ami nem helytálló.

Amikor Marx 1844-ben műhelymunkaként írt szövegében Hegelről megállapítja, hogy „a modern nemzetgazdaságtan álláspontján áll" — ez elismerés is, de egyúttal bírálat is. Nevezetesen, Hegel azon kevesek közé tartozott, akik a kontinensen a XVIII. és XIX. század fordulóján nem csak olvasták, hanem — mint haladó elméleti előretörést — méltányolták is azokat a munkaérték-elméletet létrehozó és a munkamegosztással kapcsolatos nézeteket és elemzéseket, amelyeket Anglia jeles nemzetgazdászai képviseltek a XVIII. század második felében. Ez a Hegelre vonatkozó megállapítás azért lényeges, mert ne feledjük, hogy a nagy francia polgári forradalom vezető személyiségei még a fiziokrata nézeteket vallják. Ugyanakkor megállapítása miszerint Hegel „a modern nemzetgazdaságtan álláspontján áll" bírálat is, mert ez az álláspont a tőkés társadalom magántulajdonát és a munkaerőnek mint árunak az osztálykizsákmányolását — a bérmunkás kizsákmányolását — indokolja meg és örök állapotként tárgyalja.

Marx *A gazdasági-filozófiai kéziratok*ban a következőket írja: „... Hegel a modern nemzetgazdaságtan álláspontján áll. *A munkát* úgy ragadja meg, mint az ember *lényegét*, magát igazoló lényegét; a munkának csak pozitív oldalát látja, a negatívat nem. A munka *az ember magáértlevése* a *külsővé-idegenné váláson* belül, vagyis *külsővé-idegenné vált* emberként. Az a munka, amelyet Hegel egyedül ismer és elismer, az *elvont szellemi munka*. Ami tehát egyáltalában a filozófia *lényegét* alkotja,..."[12]

Megjegyzendő azonban, hogy bár Hegel a szellemi munkát hangsúlyozottan előtérbe helyezi, mégis — különösen későbbi munkáiban (így a *Reálfilozófiában*, 1805—1806) — igen kiterjedt értelmezést kap a munka alapfogalma, igaz megint csak a vallás létrejötte és a művészi alkotás kapcsán.[13] Mégis Hegel egész alkotását vizsgálva Danilo Ž. Mar-

ković a következő végkövetkeztetést vonja le: „Hegel szerint a munka, a tevékenység általában — mind a magában a valóságban rejtve maradó objektív lehetőségek, mind pedig az ember önkifejezését és önmegvalósulását képező szubjektív lehetőségek alapján — valójában nem más, mint maga a termelés."[14]

A munka marxista, illetve még Marx általi meghatározását gyakran mint „az ember tudatos és célratörő tevékenységét" emlegetik. Bizonyos, hogy ez a meghatározás megfelel Marx munkára vonatkozó nézeteinek kiindulásaként, de ilyen egyszerűen azért Marx mégsem definiált. Ennek a meghatározásnak alapja fellelhető az 1867-ben megjelent a tőke I. kötete harmadik szakaszának kezdő témájában, amelynek címe: „1. Munkafolyamat." Fejtegetései során Marx többek között rámutat: „A munka mindenekelőtt olyan folyamat, amely ember és természet között megy végbe, amelyben az ember saját tettével közvetíti, szabályozza és ellenőrzi a természettel való anyagcserét. A természeti anyaggal az ember maga is mint természeti hatalom lép szembe. ... Itt nem a munka első, állatian ösztönszerű formáival van dolgunk. ... Mi a munkát olyan formájában tételezzük fel, amely kizárólag az ember sajátja. ... A munkafolyamat egyszerű mozzanatai: a célszerű tevékenység, vagyis maga a munka, a munka tárgya és a munka eszköze."[15]

Mivel azonban Marx *A tőke* mind a négy kötetének megalkotását valójában még Párizsban kezdte meg, nem érdektelen, hogy sokkal előbbi a munkára és a munka szerepére vonatkozó megfogalmazása, amelyben hangsúlyozza, hogy az ember „tudatos élettevékenysége által nembeli lény". Lejegyzései a következőket is tartalmazzák: „Az állat közvetlenül egy az élettevékenységével. Nem különbözteti meg magát tőle. Ő maga az. Az ember magát az élettevékenységét teszi akarása és tudata tárgyává. Tudatos élettevékenysége van. Ez nem olyan meghatározottság, amellyel közvetlenül egybefolyik. A tudatos élettevékenység különbözteti meg az embert közvetlenül az állati élettevékenységtől. Éppen csak ezáltal nembeli lény az ember. Vagyis éppen csak azért tudatos lény, azaz azért tárgy számára a saját élete, mert nembeli lény. Tevékenysége csak ezért szabad tevékenység. Az elidegenült munka akként fordítja meg ezt a viszonyt, hogy az ember, éppen mert tudatos lény, élettevékenységét, *lényegét* csak eszközzé teszi *exisztenciája* számára."[16]

A *Nyersfogalmazvány* (Grundrisse) kéziratában, amely 1857—1858-ból ered (nyomtatásban eredeti, német nyelven már a második világháború kezdetén, 1939—41-ben megjelenik Moszkvában)[17] és amelyet *A tőke* I. kötetének első teljes — főleg filozófiai jellegű — vázlatának tekintenek, Marx egyes kérdéseket (többek között a szabadidő jövőbeli jelentőségét, a tudománynak és az alkotó szellemi munkának termelőerővé válását. stb.) részletesebben tárgyal mint *A tőke* I. kötetének végleges szövegében. Témánkhoz kapcsolódik az, amit Marx az embernek (vagyis „a szubjektumnak") a munka által való „önmegvalósulásáról" és egyidejű „tárgyiasulásáról" mond Adam Smith nézeteit bírálva: „Or-

cád verítékével dolgozz! — ez volt Jehova átka, amelyet útravalóul adott Ádámnak. És így átoknak tekinti A. Smiht a munkát... Azt azonban nem sejti, hogy az akadályoknak a leküzdése magánvalóan a szabadság munkálkodása, és a külső célok a pusztán külső természeti szükségszerűség látszatát levetve maradnak meg, és csak maga az egyén tűzi ki őket mint a szubjektum önmegvalósítása, tárgyiasulása, mint reális szabadság, amelynek akciója éppen a munka —, mindezt A. Smiht nem sejti."[18]

Marx már munkásságának első éveiben, így az 1844-ből származó fejtegetéseiben is — tehát már akkor, amikor még csak saját szemléleti és kutatási módszerének kimunkálásán dolgozik — rámutat az ember és a munka szoros kapcsolatára. Hangsúlyozza, hogy az ember öntevékeny lény, olyan, amely tudatosan és akarata szerint aktívan viszonyul az őt környező valósághoz és mint ember, mint sajátos nembeli lény, munkája által képes az önmegvalósítására. De ez a munka, kevéssé kifejezetten vagy meghatározhatóan, de mindig társadalmi jellegű, ami az ember általános lényegét nem csak jellemzi, hanem szükségszerűen meg is határozza. Az emberi szabadság történelmileg és társadalmilag adott szakaszában ez abban nyilvánul meg — és az önmagát emberré teremtő embert mint nembeli lényt éppen az különbözteti meg az élővilág többi fejlett képviselőitől —, hogy saját tetszőleges mértéke szerint képes termelni, képes a természetet saját létfenntartása érdekében birtokba venni és nem kényszerül ezt a természet iránti tevőleges viszonyulását közvetlenül saját testi adottságainak korlátai közé szorítani. (Eközben — igaz hosszabb idő-léptékben mérve a környező valóság is hat az emberre és társadalmára.) Ez annak köszönhető, hogy szellemi képességeinek fokozatos kifejlődése és testi adottságai már az ősidők óta lehetővé teszik, hogy a természet meghódításának folyamatában saját tevékenységét meghatványozza a termelőeszközök, a szerszámok igénybevételével és a céltudatos termelő ténykedés segítségével. Így válik meghatározott értelemben és mértékben már az ősember számára is, mint tevékeny lény számára, a természet saját művévé és a természet mint saját valósága jelentkezik, mert az ember természeti adottságai alapján még legkezdetlegesebb fejlettségi fokán sem függ olyan közvetlen mértékben környezetétől, mint az állatok fejlettségük legfejlettebb fokán. Ezért az ember „nembeli lényegét" elsősorban alkotó, tevőleges és célra vezető tudatos tevékenysége jellemzi, amelynek során a munka, a munkaeszközök és előteremtésüknek valamint használatuknak ismerete meghatározó fontosságú.

Ezt a gondolatmenetet Marx *A tőke* I. könyvében újra megismétli, most inkább szociológiai megfogalmazásában, de úgy, hogy kiemeli azokat a neves szerzőket, akik már vagy egy évszázaddal előbb utaltak az ember, a mukája és munkaeszköze közötti meghatározó és szoros kapcsolatra. Így a Munkafolyamat és értékesítési folyamat című fejezet (5. fejezet, III. szakasz) lábjegyzetében A. R. J. Baron de l'Aulne Turgot francia államférfi és közgazdász 1766-ban megjelent könyvére, míg ma-

gában a szövegben Benjamin Franklin észak-amerikai politikusnak, természettudósnak és közgazdásznak a közismert mondására hivatkozik:

„... Az emberiség történetének kezdetén a megmunkált kő, fa, csont és kagyló mellett a szelídített, tehát munkával már megváltoztatott, tenyésztett állat mint munkaeszköz játssza a főszerepet. A munkaeszközök használata és megteremtése — habár kezdetleges formájában már bizonyos állatfajtáknak is sajátja — mégis a specifikus emberi munka jellemzője, s Franklin ezért úgy határozza meg az embert mint „toolmaking animalt", mint szerszámkészítő állatot. A munkaeszközök maradványai ugyanolyan fontosak letűnt gazdasági társadalomalakulatok megítélése szempontjából, mint a csontmaradványok felépítése kihalt állatfajok szervezetének megismerése szempontjából."[19]

3. *A társadalmi struktúra és a munkamegosztás*

Nem kétséges, hogy a hosszan tartó őstársadalomban is létrejött bizonyos fokú munkamegosztás, annak ellenére, hogy az akkori szűkös létfenntartási körülmények megkövetelték az akkori társadalmi közösségek minden tagjától, hogy egyenlő mértékben vegyen részt az adódó tevékenységben. Az akkori munkamegosztást általában természetes munkamegosztásként emlegeti a szakirodalom, ami kézenfekvő. A társadalmi közösség legapraja még képtelen volt egyenértékűen részt venni a gyűjtő tevékenységben, majd a vadászatban és halászatban, amit az ősember közössége jónéhány százezer éven át űzött mint megélhetést biztosító termelési módot. Az ősközösség női tagjait a terhesség előrehaladott állapota és a csecsemőgondozás is korlátozta a közös munkában. Az őstársadalom legidősebb tagjainak (az átlagéletkor a mainak a felét tette ki), mint a legtapasztaltabbaknak még külön feladatai is adódtak. A termelő tevékenység majd csak a nemzetségi és a törzsi társadalom idején, amelynek kialakulása mindössze néhány tízezer évre tehető, hozza létre a társadalmi munkamegosztást. Az első a három alapvető társadalmi munkamegosztás közül a mezőgazdaság kiválása az általános közös termelő tevékenységből, amit a mindennapi megélhetésért és fennmaradásért való küzdelemnek is nevezhetünk, és amelyben a természetes munkamegosztásból eredő némi eltérésektől eltekintve mindeddig, vagyis az első társadalmi munkamegosztás megjelenéséig az ősember társadalmi közösségének minden tagja részt vett.

A mezőgazdaság a terepi és éghajlati lehetőségektől függően honosodik meg, de általában előbb az állattartás alakul ki. Valamikor harmincötezer-ötvenezer évvel ezelőtt az őstörténet új szakasza kezdődött el, amely során Európa, Nyugat-Ázsia és Mediterrán-Afrika fejlett emberi közösségei képviselték a fejlődés fő vonalát.[20] A földművelés sok évezredes fejlődése után a vadászattal párhuzamosan jelentkezik. Így kialakul az állattartás mellett a mezőgazdálkodás másik lényeges ágazata: a földművelés. Az eddigi kutatások eredményei alapján időszámításunk előtt

több mint tízezer évvel alakul ki a földművelés a Termékeny Félhold vidékén (Levantétól Kelet-Anatólián keresztül az észak-iráni és nyugat-iráni Zagorszk-hegyvonulatig). Majd későbben a vele szomszédos övezetekben (Fönícia, az Égei- és Fekete-tenger partvidékei) további teret hódít ez a termelési mód a fémmegmunkálással kibővítve. Majdnem a földműveléssel egyidőben kiválik az agyagedénykészítés is mint külön szakosított tevékenység.[21]

A mezőgazdaságon belül a földművelés az ősközösség női tagjainak szakavatottságaként alakul ki, akik különben is jobban kötődtek a település helyéhez, míg az állattartás (elsőként a kecske és a juh tenyésztése alakul ki) inkább a vadászatban jártas férfiak foglalatosságává válik.

Ez a legősibb társadalmi munkamegosztás minőségi változást jelent az előbbi, az emberiség messze leghosszabb időtartamát kitöltő, csak természetes munkamegosztáson alapuló munkához képest. Az előző időszakban a munka — amely az emberré válás folyamatának szintén lényeges és hosszan tartó fokozata volt — lényegében a létfenntartásért folytatott küzdelem része volt, amely főleg a nélkülözhetetlen táplálék megszerzésére irányult, valamint a megszerzéséhez szükséges eszközök elkészítésére, a megszerzett táplálék megóvására és a lehető legcélszerűbb elfogyasztására. Ezt az időszakot egy millió év nagyságrendjével mérjük. A mezőgazdasági termelést viszont százszor rövidebb nagyságrendű, tehát tízezer éves időtartammal. Az állattenyésztés és a földművelés már sokkal kifejezettebb módon követeli meg a célszerű termelői tevékenységet. Nemcsak bonyolultabb műveleteket kell közös erővel és az egymás közötti érintkezés és megértés alapján elvégezni, hanem ez a fajta munkavégzés többféle termelőeszköz előállítását is igényli. Ezen felül csírájában már a földművelés és az állattartás is megköveteli a készletgazdálkodást: a vetőmag megőrzését, az állatok törzsállományának megóvását — ami majd később, az őstársadalom legfejlettebb fokán, annak alkonyán, amikor kifejezettebb formában jön létre a termékfelesleg, az őstársadalom osztálytársadalommá való széthullásának egyik alapvető tényezőjévé válik.

Az első nagy társadalmi munkamegosztással létrejött mezőgazdálkodás a történelem folyamán — általában továbbra is a kis és sajátos közösségektől eltekintve —, alapvető és döntő fontosságú termelő tevékenység marad az osztálytársadalmakban is, úgyszólván napjainkig, amikor az ipari forradalom és az iparosodás sok esetben háttérbe szorítja a mezőgazdaságot a fejlettebb országok gazdasági szerkezetében. Ezért sok nyelvben, így a magyarban is, a mezőgazdasági termelésre a szóhasználat az „őstermelés" szakkifejezést is alkalmazza.

A második nagy társadalmi munkamegosztás a házi kézműiparnak mint szakosított termelésnek a kiválása az általános munkavégzésből. Ezeket a tárgyakat azelőtt is előállították, de ezúttal a használati tárgyakat és munkaeszközöket szakosított munkaként és tömegesen. A harmadik társadalmi munkamegosztás, amely még szintén az osztály nélküli őstársadalomban jelentkezik, létrehozza azoknak a csoportját, akik

már leválnak a közvetlen termelőmunka végzéséről és csak a termékek cseréjével, forgalmazásával foglalkoznak. Erre a helyzetre már alkalmazható Hegelnek a későbbi osztálytársadalmak munkamegosztását jellemző megállapítása, (amelyet a „Realphilosophie"-ban fejt ki), miszerint: „Mindenki sok ember szükségletét elégíti ki és az egyes ember számos különös szükségletének kielégítése sok más ember munkája."[22]

Az őstársadalomra — nagy általánosítással — az osztály nélküli munkamegosztás jellemző. Ez egyaránt vonatkozik az úgynevezett természetes munkamegosztásra, de egyben az őstársadalomban megvalósuló három nagy társadalmi munkamegosztásra is.

Az osztálytársadalom már olyan munkamegosztást hoz létre, amely az egyént állandóan egy meghatározott részmunkához köti — a rabszolgát a nyers erőszak eszközével, a bérmunkást és általában a munkafolyamatban részt vevőt a megosztott és tagolt munka logikája alapján —, méghozzá úgy, hogy az esetek nagy többségében elidegeníti őket minden más társadalmi szerepvállalási lehetőségtől. Ez az osztálytársadalomra jellemző munkamegosztás a munkát végző szemszögéből már mint kívülről ráerőszakolt, a részmunka végzésére való kötelezettség jelentkezik.

Az osztálytársadalom munkamegosztása az előző társadalmi helyzethez képest sokféle munkamegosztással gyarapodik. Így már az első osztálytársadalmi alakzatban szembetűnően jelentkezik a termelőt nyomorgató munka megosztása, vagyis a munkától elszakad a munkának szellemi és irányító tartalma: a munka az osztálytársadalomban fizikai és szellemi munkára szakad. De az osztálytársadalommal megkezdődik a falu-város ellentétének az elmélyülési folyamata is.

A legújabbkori tőkés társadalmi fejlődésben, és a jelenkorban általában a munka technikai felszereltségéből eredő munkamegosztás végsőkig részmunkákra bontja a termelőmunkát, de általában minden munkát. A tevékenység határozottan szűk területre korlátozódik, ami a dolgozók nagy többségét megakadályozza alkotó képességeinek és tehetségének kibontakozásában, amellyel nagyobb vagy kisebb mértékben minden ember rendelkezik. Ezek a részfunkciók már annyira tagoltak, hogy az alkotó ember számára rendszerint elvesztik értelmüket és logikájukat és szükségszerűen végrehajtandó ténykedést jelentenek, amit egy számára áttekinthetetlen nagy rendszer, a maga részmunkával számoló logikája szerint ráerőszakol.

Az osztálytársadalmak sokrétű munkamegosztása, amely nem csak a kizsákmányoltakra vonatkozik, sajátos módon kifejezi egyúttal az adott társadalom tagozódottságát is. Az osztálytagozódás alapján kifejezésre jutó munkamegosztás azonban az emberek szemszögéből kívülről reájuk nehezedő tehetetlenségi erő, amely konzerválja az adott társadalmi rétegeződést és gátat képez a társadalom haladó irányú változásának.

Ilyen értelemben összegezi Engels a múlt század társadalmi fejlődési szintjén az osztálytársadalomnak, nevezetesen a XIX. század második fele tőkés társadalmának következményeit, az Anti-Dühring III. részé-

ben (Szocializmus, Termelés): a marxi munkamegosztási folyamatot, amely történelmileg kétségtelenül szükségszerű de egyben történelmileg körülhatárolt és véges folyamat. „Minden társadalomban, amelyben a termelés fejlődése természet adta módon megy végbe — és a mai társadalom ide tartozik — nem a termelők uralkodnak a termelési eszközökön, hanem a termelési eszközök uralkodnak a termelőkön. ... Azáltal, hogy a munkát megosztják, megosztják az embert is. Az egyetlen egy tevékenység kiképzésének áldozatául esnek az összes többi testi és szellemi képességek. Az embernek ez a nyomorúsága ugyanabban a mértékben nő, mint a munkamegosztás, ... És nem csak a munkások, hanem a munkásokat közvetlenül vagy közvetve kizsákmányoló osztályok is a munka megosztása révén tevékenységük szerszámjának szolgájává válnak: ... Az utópisták már teljesen tisztában voltak a munka megosztásának hatásaival, egyrészt a mukásnak, másrészt magának annak a munkatevékenységnek elsatnyulásával ..."[23]

A munka megosztottságának ténye kétségtelenül kifejezi jelenkorunk társadalmainak azt a jellegzetességét, hogy magukon viselik osztályjegyüket még abban az esetben is, ha nem osztálykizsákmányoló társadalmakról van szó. Függetlenül az adott társadalmi erők irányvételétől, a dolgozók nagy tömegének társadalmi elvárásaitól és az adott társadalom tényleges fejlődési irányától, a munka megosztottsága, vagyis a munkamegosztás jelenkorunkban is a társadalmi rétegeződésnek és a társadalmi osztályokra való tagozódásának jelentős és kiküszöbölhetetlen tényezője. Ez nemcsak a fejlett kapitalizmus országaira érvényes, hanem még inkább a gyarmati rabságuktól nemrég megszabadultakéra, de azoknak a haladó országoknak a társadalmi viszonyaira is, amelyek megdöntötték a kapitalista viszonyok dominanciáját és megkezdték a szocialista társadalmi viszonyok kialakítását.

A huszadik század második felében a korszerű termelési mód ugrásszerű és felgyorsult technológiai térhódításának vagyunk tanúi a fejlett tőkés és fejlettebb gazdaságú szocialista országokban. Valójában a korszerű műszaki felszereltség sürgeti az ipari termelés valamikori embercsonkító egyoldalúságának felszámolását. A szocialista társadalmi körülmények közepette — ahol a termelés innovációja világviszonylatban még nincs az élvonalban — a szocializmus megkerülhetetlen humanista céljai és a szocialista viszonyokban bennefoglalt emberközpontú törekvések lehetővé teszik (minden megtorpanás és időleges társadalmi eltorzulás ellenére) a munka műszaki megosztottságából eredő társadalmi válaszfalak fokozatos lebontását. Ez nyilván hosszadalmas folyamat, amely majd csak az osztály nélküli társadalmi viszonyok létrehozásával érhet véget sikeresen. Abban a távoli jövő társadalomban — amely egészében bármilyen ma létező országnál gazdagabb lesz, mert a maiaknál sokkal fejlettebb termelőeszközökkel rendelkezik majd és ennek megfelelően sokkal magasabb szintű termelési folyamatokat valósít meg — a dolgozók magasfokú jóléte abban is megnyilvánul majd, hogy sokkal több szabadidővel rendelkeznek, ami nem

mellékes körülmény. E leendő társadalom dolgozói nem csak deklaráltan, de valójában is az új társadalom új típusú emberei lesznek, más, emberibb társadalmi igényeket és törekvéseket képviselve az osztálynélküli — ma még részleteiben nehezen elképzelhető — kommunista társadalmi közösség tagjaiként.

De addig nem csak és nem is elsősorban a távoli jövő felé szegezzük tekintetünket, noha erről soha sem feledkezhetünk meg, hanem a jelen és a közeljövő problémáit kell megoldanunk, többek között a munka megosztottságából eredő nyílt kérdéseket. A realitás talaján maradva ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban — amelyek az egész jelenkori világ égető kérdései közé tartoznak — szükséges leszögezni, hogy ha nem is a világ termelésének nagyobb része, de a foglalkoztatott emberiség többsége a világon a termelőeszközök mai és közeljövőbeni mércéje szerint még kezdetleges szintű eszközökkel kénytelen termelni. Ezek hétköznapi életében a munka megosztottságából eredő társadalmi rétegződés következményei gyakran igen kegyetlen durvaságukban vannak jelen. Másrészt a XX. század derekától kezdve már a tőkés társadalom fejlett termelőeszközökkel rendelkező országaiban is épp a rendelkezésükre álló fejlett és egyben több holtmunkát tartalmazó termelőeszközök nyújtotta lehetőségek jobb kiaknázása érdekében — ami végeredményben a nagyobb profit előállításának folyamatára vezethető le (ami nem csak az adott társadalom dolgozóinak fokozottabb kizsákmányolását, hanem a világpiac által nemzetközi méretekben egész országok sajátos kizsákmányolását is jelenti) — kényszerítő elemi erővel jelentkezik az igény az üzemszervezésnek és a termelés irányítási módjának fejlettebb, korszerűbb megoldásai iránt. Ez viszont szükségszerűen — egyáltalában nem emberszeretetből, hanem gazdasági okokból és a nagyobb profitra való törekvéstől vezérelve — oda vezetett, hogy követelménnyé váljon az ember felé való fordulás. Szükség lett figyelembe venni a bérmunkás és alkalmazott egyéniségét, ember számba venni, sarkallni alkotó és kezdeményező képességét — mégha az látszatmegoldásként, manipulatív eszközök révén is valósul meg. Ez az emberközpontú megközelítési mód a jelenlegi, történelmileg szemlélve korai szocialista társadalmakban kedvezőbb körülmények között valósulhat meg. A szocialista önigazgatási termelőviszonyok kialakulása révén például — ez Edvard Kardelj egyik megfogalmazásának lényege — már azáltal, hogy a közvetlen termelő egyben (Jugoszláviában a törvénnyel szabályozott lényeges esetekben kötelezően) igazgat is munkaszervezetében, kétségtelenül szellemi-igazgatási munkát is végez, és ezáltal kezd megszűnni a fizikai és szellemi munka kettéosztottsága (ami annyira jellemző az osztálytársadalmak munkamegosztására és jelen van az osztályjegyekkel bíró szocialista társadalmakban is). Mindez azonban csak akkor következik be, ha valóban önigazgatási viszonyok és tevékenység jön létre.

Más szocialista államok is igyekeznek felszámolni akár tudatosan, akár a termelés fejlesztésének követelményei alapján — a termelőmunkát végzők és általában a dolgozók végrehajtói szerepét. Helyette a jelen kö-

vetelményeit, még inkább pedig a jövő szükségleteit szem előtt tartva, öntevékeny és kezdeményező dolgozókra jellemző helyzetet kívánnak kialakítani. Ez a folyamat a jutalmazás, vezetés és néhol a termelési viszonyok bizonyos elemeinek hatása révén érvényesül. Sok szocialista országban, különösen azokban, amelyekben a jövő távlatai és követelményei már áthatották a dolgozók széles tömegeit és sikerült háttérbe szorítani a gazdasági és más munkát irányítók értetlenségét és konzervatív-bürokratikus ellenszegülését — ott az újítási és ésszerűsítési erőfeszítések valóságos mozgalommá terebélyesedtek. Mindez a munka megosztottságának a műszaki felszereltségéből eredő tényét képtelen kiküszöbölni (mert hisz a munka a közvetlen munkakörnyezetben, üzemekben ízekre szakad akár az iparban, nagyáruházakban, postán, bankházakban, akár másutt), de a társadalmi viszonyok szintjén és a szakmai-anyagi megbecsülés szintjén a nagy rendszerek névtelen és elszemélytelenedett részmunkáját végzők sorából mindinkább kifejezésre jutnak az alkotó, szellemi képességüket fejlesztő és kifejező egyének.

A munkamegosztás feloldása a távoli jövőben meg fog valósulni. A szocializmus, különösen a korai szocializmus erre képtelen, mert nem adottak a lehetőségek a munka megosztottságának felszámolására technikai, emberi és társadalmi követelmények kielégítésére. Mégsem kétséges, hogy ez a folyamat a szocializmusban különböző intenzitással bár, de megkezdődik a társadalmilag szervezett munka különféle területein. Sőt már meg is kezdődött, annak ellenére, hogy különféle tárgyi és alanyi indítékoktól vezérelt ellenállásba ütközött. Ez a folyamat majd csak a jövendő osztály nélküli társadalomban teljesedik ki, amelyben létrejönnek az összes szükséges adottságok.

4. *A munka elidegenültsége*

A munka mint az ember tudatos önalkotó nembeli lényéhez tartozó tevékenység nem csak az ember önkifejezését, tudatos lénnyé válását szolgálja, amit Marx kifogásol is Hegelnél, aki a valóságos adottságoktól elvontakoztatva csak „a munka pozitív oldalát látja".[24] Ezt a Hegelre vonatkozó határozott megállapítást Lukács a következő módon — enyhébben — jellemzi: „A munka nemcsak emberré teszi az embert, nemcsak létrehozza a társadalmat a maga áttekinthetetlen sokféleségében és egységes rendszerességében, hanem az ember világát egyszersmind az ember számára »külsővé-vált«, »elidegenedett« világgá teszi."[25] Ez összhangban van a már idézett, Hegelt magasra értékelő Marx-megállapítással, amely szerint: „Hegel az ember önlétrehozását folyamatként fogja fel, a tárgyiasulást tárgytalanításként, külsővé-idegenné válásként és a külsővé-idegenné válás megszüntetéseként; hogy tehát a *munka* lényegét felfogja és a tárgyi embert, az igazi, mert valóságos embert *saját munkája* eredményeként fogalmilag megragadja."

Míg a „külsővé-idegenné válás" Hegel gondolatvilágában az emberi létezés szempontjából csak egy felszínes eldologiasodási folyamat, amely

az elvont fogalmi fejlődésnek törvényszerű megjelenése, ugyanakkor Marx a maga materialista álláspontjából kiindulva újabb, elmélyültebb felismerésre jut. Számára az emberi munka elidegenültsége azért olyan mélyreható folyamat, mert a munkát az emberré válásnak és az emberi létnek lényeges tényezőjének fogja fel. Ezért az elidegenült munka szerencsétlenné teszi az embert, akármennyire is elkerülhetetlen az osztálytársadalmakban és az osztályjegyeket magán viselő társadalmi helyzetekben. Az először teljes terjedelmében 1932-ben, Berlinben (MEGA, I. rész 3. kötet) a moszkvai Marx-Engels Intézet kiadásában megjelentetett és *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* címmel jelölt mű első kézirattöredékében (*Az elidegenült munka* címet a kiadó tudományos intézet adta) Marx a munka négyféle elidegenülési formáját fogalmazza meg. Erre a négyféle elidegenedésre vonatkozóan szerintünk Gajo Petrović indokoltan állapítja meg, hogy „a négy meghatározás helyett Marx hármat vagy ötöt is felhozhatott volna; a szám önmagában nem lényeges."[26] Miután Marx az elidegenült munka általa meghatározott első két jelentkezési módozatát részletezi, a következőket összegezi:

„A gyakorlati emberi tevékenységnek, a munkának elidegenülési aktusát két tekintetben vettük szemügyre. 1. A munkának *a munka termékéhez* mint idegen és fölötte hatalommal bíró tárgyhoz való viszonya. Ez a viszony egyúttal az érzéki külvilághoz, a természeti tárgyhoz mint idegen, vele ellenségesen szemben álló világhoz való viszony. 2. A munkásnak *a termelés aktusához* való viszonya *a munkán belül.* Ez a viszony a munkásnak saját tevékenységéhez mint valami idegen, nem hozzá tartozóhoz való viszonya..."[27] Ezután a munka következő további két elidegenedési módozatára utal:

„Az elidegenült munka tehát:

3. *az ember nembeli lényét,* mind a természetet, mind szellemi nembeli képességét, neki *idegen,* lényeggé, *egyéni egzisztenciájának eszközévé* teszi. Elidegeníti az embertől a saját testét, a rajta kívüli természetet, valamint szellemi lényegét, *emberi* lényegét.

4. *az embernek az embertől való elidegenülése* egyik közvetlen következménye annak, hogy az ember elidegenült munkája termékétől, élettevékenységétől, nembeli lényétől..."[28]

(Megjegyezhető mellesleg, hogy a Marx munkásságának első évtizedében használatos kifejezési mód a mai olvasó számára némi nehézséget jelenthet. A magyar nyelvű fordításokat olvasó némileg szerencsésebb helyzetben van, mert a fordítók közérthetőbbek: például „az emberi lét" fogalmát és „az ember nembeli lénye" fogalmát sokkal általánosabb értelmezésben ültetik át magyar nyelvre, mint ahogyan az árnyaltabban az eredeti német szövegben előfordul.)[29]

Talán kézenfekvőbb és kevesebb szellemi erőfeszítést igényel az emberre, az emberré válás és a munka kapcsolatára vonatkozó következő állítása: „Éppen ezért csak a tárgyi világ megmunkálásában bizonyul az ember valóban *nembeli lénynek.* Ez a termelés az ő dolgozva-tevékeny nembeli élete. Általa jelenik meg a természet az *ő* műveként és az ő

valóságaként. A munka tárgya ezért az *ember nembeli életének tárgyiasulása:* amikor magát nem csak — mint a tudatban — intellektuálisan, hanem dolgozva-tevékenyen, valóban megkettőzi és ennélfogva önmagát egy általa teremtett világban szemléli. Amikor ezért az elidegenült munka elszakítja az embertől termelésének tárgyát, akkor nembeli életét, valóságos nembeli tárgyiságát szakítja el tőle, és az állattal szembeni előnyét azzá a hátránnyá változtatja át, hogy szervetlen testét, a természetet, elvonják tőle. Éppígy, amikor az elidegenült munka az öntevékenységet, a szabad tevékenységet eszközzé fokozza le, az ember nembeli életét fizikai egzisztenciájának teszi. A tudat, amellyel az ember neméről bír, az elidegenülés által tehát akként változik át, hogy a nembeli élet a számára eszközzé válik."[30]

Jelenkorunk gondolkodási módjára, így bölcseletére is jellemző, hogy „függetlenül irányzataitól és kiinduló elvi meggondolásaitól, mind behatóbban tárgyalja az antropológiai és axeológiai kérdéseket, vagyis az emberre vonatkozó kérdéseket, különösen az ember társadalmi gyakorlatának kérdéseit, méghozzá nemcsak azokat a kérdéseket, amelyek erre a gyakorlatra mint érzéki-anyagi természetű tevékenységre vonatkoznak, hanem magának a tárgyalt társadalmi tevékenységnek célszerűségére, értékére és értelmére, illetve a meghatározott társadalmi tevékenység formáinak (mind gazdasági-technikai, mind társadalmi-politikai) értelmetlenségére vonatkozóakat is. Ezen a kérdéskörön belül tárgyalják az emberi élet értelméről és értelmetlenségéről már régesrég fölmerült kérdést. ... El kell ismerni — B. Šešić szerint — a tényt, hogy az egzisztencializmus filozófusai, különösképpen M. Heidegger és J. P. Sartre, érdemeket szereztek azáltal, hogy a lét ontológiájának kérdése mellett hangsúlyozták a létezés értelmére vonatkozó kérdés jelentőségét, illetve az utóbbi elsőbbségét".[31]

Nyilvánvaló, hogy Šešićnek a könyv írásakor — amelynek előszavát 1974 decemberében fejezte be — nem lehetett alkalma Lukács 1976-ban megjelent *Ontológiáját* ismerni, mert csak így helyezhette a létezés filozófiáját az emberi lét ontológiája „mellé", illetve „elé".

De nem is olyan lényeges hajszálpontosan megállapítani az emberi lét lényegére vonatkozó megközelítési módok fontossági sorrendjét. Marx egyébként is azon a nézeten volt már munkássága kezdetén — és nincs rá bizonyíték, hogy ettől később elállt volna —, hogy „az ember... mind a társadalmi létezés szemléleteként és valóságos élvezeteként, mind pedig az emberi életmegnyilvánulás totalitásaként létezik", illetve: „Az ember a maga mindenoldalú lényegét mindenoldalúan sajátítja el, tehát totális ember."[32]

Azt, hogy mennyire lényegtelen az igazság szempontjából hangsúlyozottan szétválasztani a munka (vagy az 1861—62-ben Marx által használt: „a munkaképesség, Arbeitsvermögen alkalmazását a termelés folyamatában"[33]) szerepét az emberré válás folyamatában, ezt bizonyíthatja Veljko Rus és Vladimir Arzenšek megállapítása is, amelyben a következőket mondják: „... tudjuk, hogy Engels filozófiájában az ontológiai

problematika van túlsúlyban, magát Marxot elsősorban az antropológia foglalkoztatja."[34]

Az előbbi Marx-idézetek éppen ellenkezőleg arra utalnak, hogy a munkát ontológiai szempontból közelítette meg (Lukács György hivatkozásai is *A társadalmi lét ontológiájáról* című művében már a témájánál fogva is határozottan ebbe az irányba mutatnak), ami nem zárja ki az antropológiai megközelítés fontosságát. Jelent is meg antropológiai tárgyú szöveggyűjtemény Marx írásaiból, szerkesztője, Lawrence Krader pedig külön tanulmányt[35] írt erről a témakörről számba véve Engels munkásságát és nézeteit is. De elég ha csak Marx és Engels őstörténeti kutatásaira gondolunk, amelyeknek kéziratos eredményei nem maradhattak fenn maradéktalanul,[36] amire fellelhető utalások vannak. Ezekben a kutatásokban kiterjedtebb tevékenységet fejtett ki Engels, különösen élete két záró évtizedében.[37] Ezért véleményünk szerint végletes és nem meggyőző személyes álláspont az, amelyet például Gajo Petrović képvisel, amikor többek között Krader középutas álláspontját bírálva Marx és Engels viszonyát illetően kifejti: „A marxizmus »hagyományos«, dogmatikus felfogása szerint Marxnak és Engelsnek mindenben azonos felfogása volt, s ezért az egyik bármely álláspontja a másikéval is azonosítható; teljesen indokolatlan bármilyen nézetbeli különbség feltételezése, kivéve talán a tehetséget (illetve a lángeszűséget) illetően, vagy a stílusbeli, kifejezésbeli különbséget..."[38] Ezért kifogásolja a Krader könyvének bevezetőjében tett megállapítást, miszerint: „A Marxról szóló hagiográfia manapság odáig megy, hogy Engelst háttérbe taszítja, egyesek meg azon szomorkodnak vagy sajnálkoznak, hogy nevét valaha is emlegették..."[39]

Természetesen az ilyen nézetek nem csak végleteket jelölnek, hanem aprólékos elemzést is követelnek, mert nem érdektelenek és jelentéktelenek —, de alapvető fejtegetésünk szempontjából nem perdöntőek.

Szerintünk lényegesebb a V. Rus és V. Arzenšek szerzőpáros megállapítása,[40] amely szerint Marx az „önelidegenülés" szakkifejezést azért alkalmazza, hogy még inkább nyomatékosítsa a munka elidegenülését, mert ennek kapcsán válik a munkás egyéni élete és termelőtevékenysége tőle független, vele szemben álló idegen tevékenységgé, mely mint idegen hatalmi erő ellene irányul. Az önelidegenülés Marx számára ezenfelül még mást is jelent, jelenti az ember elszakadását is nembeli lététől. Ez azért olyan fájó és embertelen körülmény, mert az alkotás, a munka az önmagát teremtő ember lényének tartozéka, történelmileg szemlélve bármilyen hosszú időn keresztül is áll fenn ez a kettősség és társadalmilag-történelmileg bármennyire is szükségszerűen feltételezett. Erről a meghasonulásról írja Marx 1844-ben: „A külsővé-idegenné vált munka két alkotó részre oldódott fel előttünk, amelyek egymást kölcsönösen feltételezik, illetve amelyek csak egy és ugyanazon viszonynak különböző kifejeződései. Az *elsajátítás elidegenülésként, külsővé-idegenné válásként, a külsővé-idegenné válás* pedig, *elsajátításként*, az *elidegenülés* az igazi *meghonosodásként* jelenik meg."[41]

Az elidegenült munka Marx szerint a következő három egymással szo-

rosan összefüggő társadalmi tényező alapján jön létre: a bérmunka, a kizsákmányoló magántulajdon és a munkamegosztás alapján. Ezeknek a tényezőknek egyik alapvető elembertelenítő következménye az embernek mint a termelés alanyi tényezőjének nembeli lényében való meghonosulása, tekintettel arra a szoros kapcsolatra, amely a munka és az emberi lét között fejlődéstörténetileg — az emberré válás folyamatában és társadalmi léte alapján — kialakult. Erről Marx a következőket írja: „Azáltal, hogy az elidegenült munka az embertől 1. elidegeníti a természetet, 2. önmagát, saját tevékeny funkcióját, élettevékenységét, s ezáltal elidegeníti az embertől a *nemet: a nembeli életet* az egyéni élet eszközévé teszi... Merthogy először is az ember számára a *munka*, az *élettevékenység, a termelő élet* maga csak *eszközként* jelenik meg egy szükséglet, a fizikai egzisztencia fenntartására. A termelő élet viszont nembeli élet, az életet létrehozó élet. Az élettevékenység fajtájában rejlik egy egész species (fajta) jellege, nembeli jellege, márpedig a szabad, tudatos tevékenység az ember nembeli jellege. Maga az élet (Leben) csak *eszközként, létfenntartásként (Lebensmittel)* nyilvánul meg."[42]

Az önelidegenülés (illetve az elidegenült munka, Marx kifejezését használva) tárgyalása és létezésének feltárása teret hódít napjainkban a polgári társadalom szociológiájának jelentős részében. Külön kérdés viszont az elidegenültség kimutatása empirikus felmérési módszerekkel, mert a társadalmi viszonyok és helyzetek számszerű érzékeltetése szinte íratlan törvény ahhoz, hogy szociológiai tényeknek, adatoknak tekinthessék. Ezért a számszerűsítés a polgári szociológiában előszeretettel alkalmazott tárgyalási módszer, ellentétben a megfigyeléssel és más elemző szociológiai kutatási módszerekkel.

A jelenkori polgári szociológusok és társadalomtudósok, akik nem szegülnek szembe Marx tanításával (Erich Fromm, Charles Wright Mills, David Riesman, Melvin Seeman), igyekeztek az elidegenültséget rendszerint a kérdezettek kijelentése és érzékelése alapján tárgyalni. Így — V. Rus és V. Arzenšek bemutatása alapján Melvin Seeman az elidegenültséget a társadalmi viszonyok és magatartás meghatározó jellegű változójaként tárgyalja elsősorban a szociális struktúra és a sajátos viselkedés kiváltása szempontjából. Ezeknek a kapcsolatát Seeman a következőképpen ábrázolja:

(A)	(B)	(C)
A korszerű társadalom strukturális fejlődési irányzatai	Az elidegenedettség formái	A viselkedés alapján jelentkező következmények
1	2	3
1. A családtól az elszemélytelenedés felé	1. A tehetetlenség	1. Politikai passzivitás
2. A társadalmi élet hagyományos formáitól a rideg racionális formák felé	2. Értelmetlenség	2. Szabálytalan („vad") sztrájkok

1	2	3
3. A homogenitástól a heterogenitás felé	3. A társadalmi normáktól való eltérés (anómia)	3. Tömegmozgalmak
4. A stabilitástól a mobilitás felé	4. Kulturális elidegenülés	4. Etnikai előítéletek
5. Mind nagyobb és komplexebb szervezetek kialakulása	5. Önelidegenülés	5. Mentális rendellenességek jelentkezése
	6. Társadalmi elszigeteltség	6. A földtulajdonos és általában a tulajdonos fizikai és térbeli eltávolodása tulajdonától (abszentizmus)
		7. Az értesültség alacsony foka
		8. Öngyilkosság

A szerző szerint ez a táblázatszerű csoportosítás úgy értelmezendő, hogy az egyik oszlop valamelyik tényezője (pl. az A oszlop) többféle elidegenedési formához vezethet (a B oszlopban felsoroltakhoz). A Seeman által 1959-ben megszerkesztett táblázat jellegzetessége egyúttal az, hogy nem engedhető meg tényezőinek egyszerű vízszintes összeolvasása és közvetlen kapcsolatba hozása (így a „tehetetlenség" nem kapcsolódik szükségszerűen az „elszemélytelenedéshez"). Szerinte lényeges, hogy a fellelhető 5—6 elidegenedési forma kifejezésre jutása alapján az általa korszerűnek minősített társadalmak öt alapvető fejlődési irányzatot mutatnak fel. A fejlett tőkés országokban a kutatók zöme újabb leginkább a Seeman által felsorolt elidegenedési formákból indul ki.[43] Ezzel szemben a marxista szerzők sokkal több elidegenülési megnyilatkozást tartanak számon, s ezek közül a meghatározó fontosságúakat aszerint határozzák meg, hogy mi az adott esetben a kutatás tárgya és a vizsgálódás célja.

Megállapítható, hogy noha a fejlett tőkés országok szociológiájában szemmel láthatóan jelen van az elidegenedés kutatása, és teret hódított megnyilatkozási formáinak feltárása, mégis az elidegenülés tárgyalását csak leletfeltáróan, számos részletjelenséget leíró módon végzik, kellő, lényegre mutató és elemző törekvés nélkül. Így, látszatra igen részletekbe menőek ezek a kutatások, valójában mégis megkerülik az ember elidegenültségének és az elidegenült munka lényegének tárgyalását, noha felölelik a fejlett tőkés társadalmak patológiájának számos jelenségét.

(Folytatása a következő számban.)

Jegyzetek

[1] Lukács György: A munka. Magyar Filozófiai Szemle, 1972/1. 1. o. (L. Gy.: A társadalmi lét ontológiájáról. II. kötet, Szisztematikus fejezetek. Magvető Kiadó, 1976. 11. o.)

[2] Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. III. kötet, Prolegomena. Magvető Kiadó, Budapest, 1976. 283. o.

[3] Uo. 13—14. o. (az idézett folyóirat 1972/1. sz. 2—3. o.)

[4] Karl Marx és Friedrich Engels Művei. 21. kötet, 1883—1889 (Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970. 291. o.

[5] Lukić, dr Radomir: Istorija političkih i pravnih teorija. „Naučna knjiga", Beograd, 1973. 305. o.

[6] Marković, dr Danilo Ž.: Sociologija rada. Hatodik, átdolgozott kiadás, „Savremena administracija", Beograd, 1981. 105. o.

[7] Magyar nyelven a leglényegesebb részletet közli: Max Weber: Gazdaság és társadalom. Szemelvények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 301—334. o. — A jugoszláv olvasó számára hozzáférhetőbb a szerző szociológiai főművének számító kétkötetes kiadványa: Maks Weber: Privreda i društvo, tom I i II. „Prosveta", Beograd, 1976. Előszó: dr. Radomir D. Lukić (VII—XI. o.); Weber idevágó fejtegetései az I. kötet 436—511. o. Figyelemre méltó egy korábbi kiadvány is: Mihajlo Đurić: Sociologija Maksa Vebera. Matica Hrvatska, Zagreb, 1964. Đurić átfogó tanulmánya (7—174) mellett a kötet Weber írásaiból is közöl terjedelmesebb részleteket Weber idevágó fejtegetései (IV. Protestanska etika i duh kapitalizma) 272—302. o.

[8] A munka része a majom emberré válásában. (*A természet dialektikája* egyik be nem fejezett fejezete) először a „Neue Zeit"-ben jelent meg 1896. II. kötet, 545—554. o. (MEM. 20. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 449—459. és 734. o.)

[9] Marx, Karl: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Második, változatlan kiadás, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970. 56—61., 62—78. és 126—155. o.

[10] Bori Imre: A magyar irodalom irányai. I. Kezdetek. A folytatás. Szimbolizmus I., Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1985. 53—55. o.

[11] Marx, Karl: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. (Harmadik kézirat. A hegeli dialektika és egyáltalában a hegeli filozófia kritikája), idézett kiadás 104—105. o.

[12] Uo. 105. o.

[13] Zaječarović, dr Gligorije: Dijalektika nemačke klasične filozofije. Kulturni centar, Novi Sad, 1971. 259—260. o.

[14] Marković, dr Danilo Ž.: Sociologija rada. Idézett kiadás 108. o.

[15] MEM, 23. kötet, A tőke. I. könyv (Karl Marx: A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Első kötet, I. könyv, A tőke termelési folyamata). Harmadik szakasz: Az abszolút értéktöbblet termelése. — Ötödik fejezet: Munkafolyamat és értékesítési folyamat, 1. Munkafolyamat. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 168—169. o.

[16] Marx, Karl: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. (Első kézirat: Az elidegenült munka), idézett kiadás, 50. o.

[17] A moszkvai német, kétkötetes kiadványt 1953-ban, majd 1974-ben a Dietz Verlag Berlin hasonmás kiadásban jelentette meg. Magyar nyelven a

budapesti Kossuth Könyvkiadó 1972-ben. Szerbhorvát nyelven a teljes szöveg 1979-ben jelent meg a belgrádi Prosveta Könyvkiadó gondozásában (ezt megelőzően 1974-ben „Temelji slobode" címen indokoltan bírált válogatás jelent meg Max ezen kéziratai ból).

[18] Marx, Karl: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. (Nyersfogalmazvány), 1857—1858, Második rész (A tőkéről szóló fejezet, folytatás), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. 85. és 86. o.

[19] MEM, 23. kötet, A tőke. I. könyv. Idézett kiadás, 170. o.

[20] Clark, Grahame: A világ őstörténete. (Első angol kiadása: 1969), Gondolat, Budapest, 1975. 74. o.

[21] Uo. 108—109. o. Makkai László: A kőszerszámtól a gépig. Az embergéptől a gépemberig. Munka, termelés, gazdálkodás. (A szerkesztőbizottság elnöke: Köpeczi Béla) című kiadványban, Minerva Kiadó, Budapest, 1974. 21., 26. és 32. o.; Comfort, Alex: Čovek. „Vuk Karadžić", Beograd, 1985. (első angol kiadása: 1977), 22., 26. és 31. o.

[22] Idézve Lukács György: A fiatal Hegel. A dialektika és az ökonómia összefüggéséről című könyve szerint. Kossuth Könyvkiadó — Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 336. o.

[23] MEM, 20. kötet, Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása. A természet dialektikája. (III. Szocializmus/III. Termelés), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 287—288. o.

[24] Marx, Karl: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. idézett kiadás, 105. o.

[25] Lukács György: A fiatal Hegel. idézett kiadás 341. o.

[26] Gajo Petrović: Marxovo shvaćanje čovjeka. in Humanizam i socijalizam. Zbornik radova, Prva knjiga, Naprijed, Zagreb, 1963. 45. o.

[27] Karl Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. idézett kiadás 48. o.

[28] Uo. 51. o.

[29] A szerbhorvát fordítók igyekeznek a köznyelvben ritkán használatos szakkifejezéssel tükrözni a német nyelven kevésbé nehézkes árnyalati különbségeket „a lét", „a létezés", „a lényeg" és „a lény" között. Nem beszélve az idegen kifejezést könnyebben eltűrő szerbhorvát nyelvről, amelyen az ember mint „nembeli lény" „generičko biće" alakban jelentkezik. Ezért nem is hökkentem meg, amikor egy „generičko biće" kifejezéssel bőven telitűzdelt szöveg kapcsán egyik szociológus kollégám kifakadt, hogy „már torkig vagyok ezekkel a „generički-degenerički" embert emlegető hazai szövegekkel!"

[30] Karl Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Idézett kiadás, 50—51. o.

[31] Bogdan Šešić: Čovek, smisao i besmisao. Dijalektika smisla i besmisla. „Rad", Beograd, 1977. 7. o.

[32] Karl Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. idézett kiadás 71. o.

[33] MEM, 47. kötet, 1861—1863, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. VIII. o.

[34] Veljko Rus i Vladimir Arzenšek: Rad kao sudbina i kao sloboda. Podjela i alijenacija rada. Sveučilišna naklada „Liber", Zagreb, 1984. 276. o.

[35] Lawrece Krader: Etnologija i antropologija u Marxa. Pogovor: Gajo Petrović, Stvarnost, Zagreb, 1980 körül jelent meg szerbhorvát kiadásban (Krader könyvének első közlése: német nyelven, München, 1973).

[36] Ágh Attila: Az őstörténet aktualitása. A marxista őstörténet-elmélet fejlődéséhez. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 114. o.

[37] Uo. 209—308. o.

[38] Gajo Petrović: Pogovor, Kraderova interpretacija Marxa — megjelent L. Krader idézett könyvének utószavaként, 308. o.

39 Krader idézett könyve, Bevezető, 10. o.
40 Veljko Rus i Vladimir Arzenšek: Rad kao sudbina i kao sloboda. Idézett kiadás 280—282. o.
41 Karl Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Első kézirat (Az elidegenült munka), idézett kiadás 55. o.
42 Uo. 49—50. o.
43 Veljko Rus i Vladimir Arzenšek: Rad kao sudbina i kao sloboda. Idézett kiadás 360—362. o.

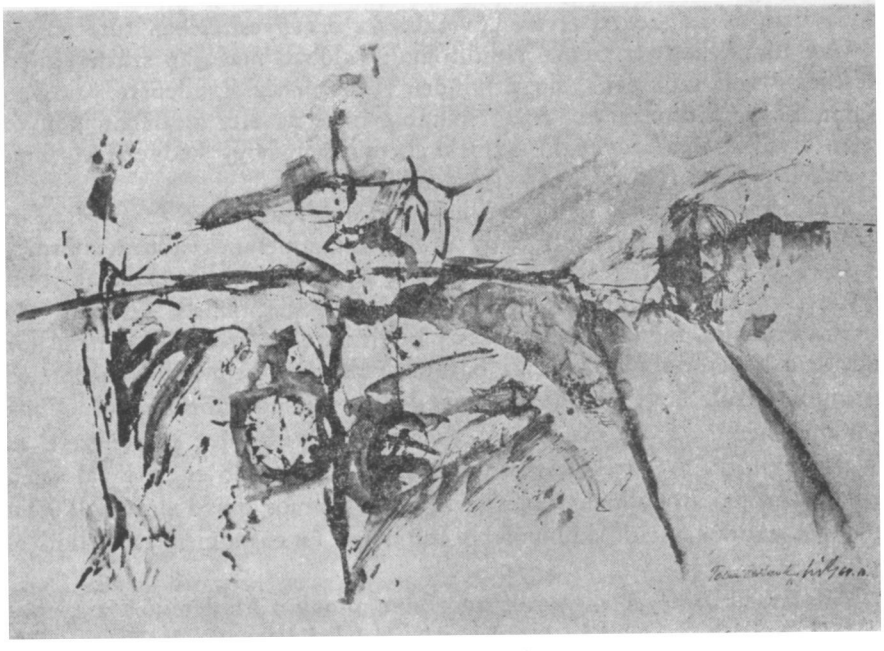

Őszi szélben (1969)

Original scientific paper

Miroslav Radonjić

A STERIJA JÁTÉKOK, AVAGY JOSIP VIDMAR ÉS SERKENTŐ LELKESEDÉSE

Már régen megállapították, és okkal, hogy Josip Vidmar mindent, amit csak alkotott, az intellektuális szigor és kritika szellemében tette. Nem emlékszem azonban, hogy valaha bárki is említést tett volna serkentő lelkesedéséről. Arról a valamiről, ami abban a pillanatban támad, amikor a konkrét eleven életből kipattant eszme uralma alá hajtja a szenvedélyeket, és mindaddig tart, amíg az eszme formát nem ölt, amíg fejlődik, átalakulásokon megy át, és amíg egyáltalán fönnáll. Ám Vidmarnak ezt a kilencven esztendejét mindenestül kitöltötte ez a lelkesedés. S talán a leghevesebb és legkitartóbb lelkesedése a Sterija Játékok megalapozásában és az eredeti elvek következetes érvényesítésében fűtötte.

Úgy tűnik, hogy a szemle elindítóinak valóban magasan szárnyaló lelkesedésre volt szükségük, hogy minden reális nehézség ellenére valóságos kalandba bocsátkozzanak. Annál inkább, mert az élet általában könyörtelen a túlságosan szárnyaló eszmékkel, mintsem hogy kedvező körülményekkel segítené felröppenésüket és lendületüket.

Már-már jámbornak volt nevezhető az alapítóknak az az ártatlan ötlete, hogy egy viszonylag kicsiny országban, amelynek a drámatermése is szerény, évenkénti fesztivált hozzanak létre, hogy bemutassanak mintegy tíz olyan valamirevaló mai drámai szöveget, amely színpadi előadásra érdemes, módot ad a művészi kifejezésre, és eredményei nem hozzák ki a béketűrésből a színház barátait. Eközben nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy színházi ténykedésünk számos körülményének akkor még nem volt, de ma sincs definiált és művészetileg elkötelezett, kifejezett világa. A Játékok megalapításáig, sőt később is, a jóval jelentősebb európai irodalmak többsége kivetett számos olyan drámaalkotást, amelyet azután az idő különösebb föltételek és engedmények nélkül elfogadott.

Vidmar, aki mélyen meg volt győződve annak a küldetésnek a jelentőségéről, amelyet a színház minden nép kultúrájában és általában szellemi életében betölt, a mai szemmel távoli múltnak tűnő 1955 őszén őszinte

igyekezettel támogatta a jugoszláv színházi szemle megalapításának ötletét, és készséggel tett eleget az újvidéki művelődési szakemberek fölkérésének — őket Ivo Andrić javaslata sarkallta erre —, hogy álljon a Sterija Játékok élére. Azt is mondhatnánk, hogy ebben a Játékok létrejöttére, majd fejlődésére és gyarapodására nézve döntő fontosságú eseményben kell keresni a Játékok sorsszerű egybefonódását Josip Vidmar személyével, munkásságával és tekintélyével.

Vidmar, aki a színházzal való foglalatoskodása kezdetétől fogva a hazai drámatermés valódi értékeinek ösztönzése és érvényre juttatása mellett kötelezte el magát, a Sterija Játékok eredeti elveiben azonnal fölismerte a lehetőségét annak, hogy felújítsák ezt a némileg elhanyagolt irodalmi műnemet egy olyan pillanatban, amikor társadalmunk fejlődésében, annak is legérzékenyebb pontjain éppen hogy csak megindultak bizonyos folyamatok. Ezért talán nem is kell ismételten visszanyúlni Eli Finci találó megállapításához, és elismételni, hogy a nagy görög dráma klasszikus kora óta a Sterija Játékokon történt meg először, hogy csak kizárólag hazai szerzők mai darabjait vitték színre. A legfontosabb az volt, hogy a jugoszláv színház világának és alkotóinak legalább átmenetileg sikerült az alapkérdésekben közös nevezőre jutniuk, színházi világunk valódi és elsődleges céljainak vállalásában jelentős egységre téve szert, mélységes tudatában annak, hogy igazi színházi művészet csak jelentős hazai drámairodalomból fejlődhet ki, illetve logikusan következik, hogy csak a jelentős nemzeti drámairodalom és e drámairodalom színre állításának szerencsés kapcsolatából születhet meg a nemzeti színház.

Vidmár szilárdan hitt egy ilyen minden romlottságtól mentes szemlében, gyakran hangoztatva, hogy eredeti drámatermésünk — hála a Játékoknak — új, gazdagabb életet kezdett élni, számtalan új távlatot nyitva és meggyorsítva a további fejlődést. „A Sterija Játékok — írta — a maga mivoltában valóban egészen rendkívüli és a művelt népek történelmében egyedülálló példája az olyanféle célszerűen és átgondoltan megszervezett munkának, amely elő kívánja mozdítani és fejleszteni a művelődési élet egész szektorát, amely magába foglalja a drámairodalom művelésétől a drámai művek színpadi megjelenítéséig az alkotómunka egészét, s mely élénken és intenzíven fejlesztheti népeink ízlését és terjesztheti műveltségét."

Josip Vidmar kis híján három teljes évtizede a Sterija Játékok nesztora.

Az adatok tanúsága szerint a Játékok elnökévé Újvidék Városi Tanácsa 1956. március 29-i határozatával nevezték ki. A bizottság első, alakuló ülését 1956. április 12-én tartotta meg. Elnökletével az utolsó ülést Újvidék város képviselő-testületének dísztermében 1983. június 2-án nyitotta meg, és azzal a kérelemmel zárta, hogy huszonhét év és huszonnyolc szemle után mentsék föl tiszte alól. Ma a főbizottság tagja.

A száraz tények természetesen nem vallhatnak arról, hogy milyen méltóságteljesen és egyenes jellemű egyéniség volt, teljesítménye, szorgalma és eredményei alapján vitathatatlan jelentőségű elnökösködésének egészét

mint szőtte át számtalan kötelezettség, amelyeket vagy ő tűzött maga elé, vagy mások róttak rá.

Noha harminc év nem nagy idő egy olyan intézmény életében, amelynek tevékenységét olyan maradandó címszavak fémjelzik, mint az irodalom (még ha csak egyik műfaja is) és a színház — a Sterija Játékok sokak várakozása ellenére határkővé és rendkívüli fontosságú, megkerülhetetlen instrumentummá vált. Nélküle nem érthetnénk meg színházi jelenünket, és még kevésbé lennénk képesek definiálni. A szemlének nagy része volt abban, hogy az egymásra utalt irodalom és színpad tekintélyt szerzett, ápolásra és megértésre méltó jogot vívott ki magának azzal, hogy következetes volt abban a meggyőződésben, hogy színházunk útjának és sorsának alakulásától függetlenül a szemlének nemcsak joga, hanem kötelessége is az újrakezdés, hogy ne hagyja magát rálökni egy túlhaladott pillanat mérlegére.

Tény, hogy egy olyan korban született meg, amelyben a rosszhiszeműség, a tehetetlenség uralkodott el, a színháznak pedig a drámai szövegekkel szemben fenntartásai voltak. Mert ne feledjük, ez még mindig az a kor volt, amelyben az elismert értékek mögé rejtőztek, az a kor, amely nem szerette a művészeti kockázatot. Ez utóbbinak úgymond dialektikus szükségszerűségét éppen Vidmar pártfogolta, mondván: „társadalmunk nem lehet szocialista, sem önigazgatású, ha az ember nem fejlődik olyanná, amilyent minden valódi művészet kínál számunkra", beleértve a drámai művészetet is. Egyszóval a Játékok logikus módon fakadt egyrészt az uralkodó helyzettel szemben tanúsított ellenállásból és bele nem nyugvásból, másrészt abból a törekvésből, hogy megteremtsük saját irodalmi-színpadi azonosságunkat, és olyan értékrendszert hozzunk létre, amely a jövő számára megbízhatóan meg fog határozni bennünket. A Játékok egyben elősegítette színházi kultúránk beérését, és olyan ismeretekkel, tapasztalatokkal gazdagított bennünket, amelyek kötelezik, de nem korlátozzák a szabad művészi alkotást. A mindvégig a jugoszláv színház sorsában osztozó, annak mértékén felül soha semmit sem igénylő Játékok nemcsak az efféle színház létezésének ténye, hanem művészetének öröme is.

Josip Vidmar serkentő lelkesedése ezáltal és így vált — valósággá. Igaz nem csekély engedmények árán, amelyeket a Sterija Játékok elnöke tudatosan tett Josip Vidmarnak, a kifinomult ízlésű kritikusnak és éles tollú polemikusnak, a precízen körvonalazott és meghatározott esztétikai-etikai posztulátumainak.

Meg kell vallanom, hogy — legalábbis a művelődésnek ezen a területén — nem ismerek még egy ilyen erőteljes egyéniséget, aki ilyen hosszú időn át és ekkora bölcsességgel, határozottsággal és következetességgel vezetett volna egy, a mozgalom legjobb minőségi jegyeit magán viselő intézményt számos akadályon, útvesztőn, megpróbáltatáson és tévelygésen keresztül, de ugyanígy nem ismerek még egy alkotót, aki ugyanakkor ezekben és az ezekhez hasonló pillanatokban — ahogy azt Jože Javoršek pontosan megfigyelte — ilyen mértékű valóságos személyi drámát

élt volna át. „Josip Vidmarnak mint a színházi fesztivál elnökének amellett kellett kiállnia, ami a fesztiválon történik, mint színikritikus viszont szinte egyáltalán nem — vagy csak elvétve — értett egyet azzal, amit a Játékok színpadán látott. Melyik szerepet helyezze előtérbe? Az elnökét, akinek — mint minden jó házigazdának — dicsérnie kell mindent, amit fölajánlanak neki, ilyen vagy olyan okból gondoskodással és szeretettel kell öveznie; vagy a kritikusét, aki éles szemmel figyelt száz meg száz előadást, kifinomult füllel hallgatott száz meg száz színészt, széles műveltséggel értékelt száz meg száz szöveget?"

S noha Vidmar sohasem beszélt magáról mint a Játékok elnökéről, egy kissé régi és talán ezért elfeledett nyilatkozatával mégis hozzásegít bennünket, hogy legalább valamelyest kiderítsük, hogyan is tekintett ő mindarra, ami modern színházunkkal történt, és aminek, természetesen, szükségképpen tükröződnie kellett a Játékokon is: „A színházi történések során olyan pillanatok is bekövetkeznek, amikor érezni kezded, hogy mindenen a puszta rutin, a súlyos és vak tehetetlenség és ennek a tehetetlenségnek különböző eszközökkel való leplezése és takargatása lesz úrrá. Ha ilyesmit veszek észre színházban, akkor kellemetlen, sőt visszataszító érzés kerít hatalmába. S ez színházban gyakran megesik velem."

Persze ezek a gondolatok azokból a szigorú, de azért nem keresztülvihetetlen követelményekből is fakadtak, amelyeket Vidmar a drámaírók elé tűzött. Némiképp joggal is várta el, hogy világosan beszéljenek az emberről, amilyen valójában az őt körülvevő élet. A színházi homunculusok intellektuális sorvadásai, a mértéktelen és értelmetlen elmekonstrukciók mindig is szánalmat és szégyent ébresztettek benne az olyannyira egyöntetű merészség megnyilvánulása miatt, ugyanakkor megerősítették őt abban a nézetében, hogy nagy előadás csak nagy szövegből születhetik, s hogy nagy színészi alakításhoz is csak igazán nagy irodalom nyújthat alapot. Azt a meggyőződését, hogy a színház csak jelentős drámairodalmon fejlődhet, kitartóan és sűrűn hangoztatta: „Az olyan kristálytiszta drámák mellett vagyok, amelyekben az életünk mindenestül érthető és tudatunkban helyet kaptak elemei, az olyanok mellett, amelyek megráznak vagy megrendítenek vagy elragadtatnak bennünket, de mindig megörvendeztetnek. Tagadok és elutasítok mindent, ami csak utánzata a szellem műhelyéből kikerülő valódi kristályoknak. A szellem ugyanúgy alkot, amit a természet... Ugyanakkor azt is vallom, hogy kritikus figyelemmel is kell öveznünk a színházi alkotótevékenységet, ezt pedig — az abszolút színház nehezen érthető jelszava ellenében — csak a drámaművészet szolgálataként vagyok hajlandó értelmezni és helyeselni; mert ez a szolgálat adta az emberiségnek Aiszkhüloszt, Szophoklészt, Calderónt, Lope de Vegát, Shakespeare-t és utódaikat, az abszolút színháznak ilyen neveit viszont nem ismerem; ilyenek nincsenek, és nem is lehetnek."

A színház értelmét a mély érzelmek kiváltságában és ösztönzésében látva — amelyek csak sűrített töltésükben ölthetnek értékes művészi alakot —, az egyéniséget mellőző modern drámairodalmat sápatagnak, egyhangúnak, érthetetlennek és unalmasnak minősítette, jelképeiről és allegó-

riáiról pedig azt állapította meg, hogy a színház számára teljesen alkalmatlan eljárások. Noha a munka által fölszabadított embernek, az új és nagy győzelmekre kész önigazgatónak a személyiségében világosan fölismerte a nagy drámai művek keletkezésének lehetőségét is, mind a kritikus, mind az elnök Vidmar arra a meggyőződésre jutott, hogy korunk szerzői még nem képesek megalkotni ezt a szöveget. Az okait pedig úgy magyarázta, hogy az a személyiség, amely tevékenyen kiveszi részét az olyan sorsfordító események alakításából (vagy átengedi magát ezek viharainak), amilyenekkel a mi általános népi forradalmunk is szolgált — kicsit elveszettnek érzi magát, és az én-tudattól elözönlött individuumnak ebből az érzéséből nehezen születnek meg a föltételei egy olyan irodalom létrejöttének, amely a történések összességét, tehát az életet is úgy fogja megjeleníteni, mint az egyén művét.

Másrészt sohasem tudott megbékélni a rendezők önkényével, a kicsikart önállóságra való „joguk"-kal, a szövegben való dölyfös garázdálkodásukkal, azzal, hogy az írót a divatos mesterkéltség nevében „kivégezzék" és a művet kiszakítsák azokból a történelmi körülményekből, amelyekben keletkezett vagy amelyekről szól.

Egyre inkább az a meggyőződésem, hogy annak az ideológiai sémának a pártfogolása, amely szerint az agresszivitás és az erőszak szerves része az előadásnak és a színpadi nyelvnek, s amely szerint az elmében fölállított tervnek lehet alávetni a színész és a drámai kollektíva színpadi létezését, mindig is azt eredményezte és azt fogja eredményezni, hogy az egyetemes színház végtelen gazdagsága technikai-technológiai egyoldalúságra, egysíkú színházi technológiára, egyarcúságra fog leszűkülni, olyasvalamire, ami az embertől és az élettől idegen, és értelmetlenségében a színházat is megtagadja.

Ennek a színháznak a szószólói ellen, eszmei korteskedésüket és a hamis értékek glorifikálásának törekvéseit ostorozva Vidmár elszántan kelt ki a főbizottság, a művészeti tanács és az értékelő bizottság 1981. június 13-i együttes ülésén, mert úgy vélte, hogy éppen mint a Sterija Játékok elnökének mélységes erkölcsi joga van ezt tenni. Az eszmeiségétől megfosztott művészetről terjedő gyanús elméletek becsempészését, a színház legfőbb szerepének mellőzését, a színház magába fordulását, a széles társadalmi rétegektől való elszigetelődését, tehát azt a színházat, amely veszíteni kezdte jelentőségét — az ember, a társadalom, a kor előtt —, Vidmár kulturális terrorizmusnak nevezte. Mindannyiunknak még élénken élnek az emlékezetében azok a viharok, amelyeket ez a föllépés kavart a mi nem túlságosan tágas térségeink fölött. De ha mára már, négy teljes év után, valamelyest alább is hagytak ezek a viharok, nem szabad azzal áltatni magunkat, hogy végleg meg is szűntek.

Cselekedetének helyességébe vetett mélységes hitével Vidmar a Sterija Játékok eredeti elveit védelmezve még egyszer következetesen hű maradt önmagához. Így kellett tennie. Egyébként nagyon jól tudta, hogy a heves igyekezet ellenére bekövetkezett válság nem szüntethet meg egy nemes intézményt, amelynek programja művészileg, kulturális és társadalmi

szempontból többszörösen gyümölcsöző, szélesebb jelentőségű és általános érdekű. Éppen ezért is javasolta, hogy alakuljon egy teljesen új tanácsadó bizottság, amely föl lesz ruházva minden joggal és kötelezettséggel, és a köztársaságok és a tartományok művelődési önigazgatási érdekközösségeinek arányos küldötti képviseleti rendszerében teatrológiai és színházi kritikai gondolkodásunk képviselői alkotják. A bizottság alapfeladatául a Játékok szelektorainak jelölését tűzte ki, valamint azt, hogy mielőtt a szelektorok repertoárjavaslatai elfogadásra és véglegesítésre a főbizottság elé kerülnének, ez a fórum vitassa meg, értékelje és igazolja őket. A bizottság ezeken kívül tárgyalt volna még a Sterija Játékok nyilvános és kis vitafórumára vagy a kritikusok kerekasztalának munkájára vonatkozó valamennyire is jelentős összes kérdésről.

A szemle legfelsőbb önigazgatási szerveinek sokoldalú támogatását elnyerve még 1981 végén megalakult a programbizottság. A theatrum novum legszélsőségesebb szószólói Vidmarnak ezt a gesztusát úgy jellemezték, mint az „önigazgatási cenzúra" bevezetését. Nem sokat törődve a kívülről jövő, gyakran vaklármát csapó megjegyzésekkel, az elmúlt évek során kiderült, hogy a programbizottság megalakulása minden tekintetben indokolt volt, akár azt nézzük, hogy a Játékok programját színműirodalmunk valóban értékes teljesítményeire irányította, akár azt, hogy nyilvánvaló diszharmóniában volt a pillanatnyi, gyakran teljesen üres és divathajhász mesterkéltséggel.

A Játékok egész sor vita, kifogás és tagadás közepette Vidmar vezetése alatt ismét csak okkal és joggal megőrizte a folytonosság bölcsességét és állandóságát. A Játékok mércéi egyébként mindig is a humanista eszme és az esztétikai irányvétel oldalán álltak, amely olyannyira jellemző jegye társadalmunknak.

Vidmar, akit gondba ejtett „napjaink általános intellektuális és erkölcsi zűrzavara, amilyenre még nem volt példa a történelemben", a jugoszláv dráma napja alkalmából mondott üzenetében „felelősséggel és szilárd hittel, felelősséggel elsősorban hazai jugoszláv valóságunk színe előtt", így fogalmazta meg mélységesen átérzett mementóját: „Könnyű tanácsokat osztogatni, bármennyire ésszerűnek tűnnek is. Könnyű azt mondani: tegyetek eleget küldetéseteknek szellemmel és ízléssel. Mindannyian tudjuk azonban, hogy mi történik ma az ízléssel, amely minden máshoz hasonlóan alá van ásva, tudjuk mi mindent jelent a »szellem«, amelybe civilizációnk annyi minden üreset, esztelenséget, sőt értelmetlenséget és embertelenséget is beleértett, csakhogy segítsen megmenteni a süllyedő világot, a világot, amelyből keletkezett, és amely menthetetlen. Mi marad hát nekünk, színházi embereknek, elsősorban is nekünk, jugoszláv színházi embereknek hátra? A zűrzavar és az esztelen keresése? Nem. Mélyebbre kell hatolnunk dolgaink lényegébe. Valamilyen módon mindannyian tudatában vagyunk a színház nagy igazságának, különösen a színészségének: minden művészet között ez a kettő a legközvetlenebb és legszuggesztívebb az ember erkölcsi élménye tekintetében. A színház története ezt az ilyenfajta ténykedés számos rendkívüli példájával igazolja, a

színházi gondolkodóknak pedig még a legszkeptikusabbjai is elismerték és hangsúlyozták ezt a csodálatos erejét. Mi lehetne egyáltalán a színház működésében magasztosabb és fontosabb? Ez az ereje kétségtelenül a legértékesebb, amit nyújthat nekünk, és ezért biztosak lehetünk abban, hogy ebben a csodálatos jelentőségében kell látnunk értelmét, keresésünk és eligazodásunk legfőbb útmutatóját a mostani tanácstalanságok tömkelegében.

A mi tisztünk az, hogy kövessük ennek az erőnek az irányát, ez pedig annyit jelent, hogy ápolnunk kell azokat a törekvéseket, amelyek lehetővé teszik, hogy létezzen és gyarapodjon, és elkerülnünk mindent, ami akadály, hamisítvány, mindent, ami nem szolgálja a színház javát. Az irányára nyugodtan rábízhatjuk magunkat, csak tisztáznunk kell az olyan fogalmakat, mint szellem és ízlés, és rendkívüli erejének hála a színház ismét azzá válhat, ami mindenkori fénykorában volt, a *Antigoné*, a *Hamlet* és a többi csúcsteljesítmény idején: a század, a társadalom, tehát életünk legemelkedettebb és legtragikusabb erkölcsi ellentéteinek és összeütközéseinek színháza — életünké, amelyben minden apróceprő és jelentéktelen esemény mellett olyan teljesítmények is megszületnek és formát kapnak, amelyek egykor egy valóságos és harmonikus emberi közösség alapkövévé lesznek."

Ha Vidmarnak ezt az üzenetét egybevetjük azzal a korábbival, amelyet a Sterija Játékok által a jugoszláv dráma napjainak bevezetésére tett javaslatra Josip Broz Tito küldött, számos lényegbevágó érintkezési pontot fedhetünk föl. „A színháznak — írta Tito — minden ízében a haladó társadalmi tudatért és a dolgozó ember iránti humánus viszonyért kell küzdenie, építő jellegűen bírálva a fejlődés kerékkötőit. Ezt pedig csak úgy viheti véghez, ha hű tükre lesz a társadalmunkban történteknek, és eltéphetetlen szálak kötik az önigazgatáshoz és a társult munkához, amelyeknek szerves része.

A színház mindig is nemes és alkotó közvetítő volt a művészet és a nép, a nép és a művészet között, és ma is annak kell lennie."

Szellemi gondolkodásunk e két vezető személyiségének a színház és a drámairodalom szerepéről vallott eme nézetei — bizton állítható — híven tükrözték és fejezték ki forradalmi tudatát annak az egyedülálló küldetésnek, amelynek a színház eleget kell hogy tegyen egy társadalom, e társadalom nemzetei és nemzetiségei egyetemes és kulturális fejlődésének történelmileg olyannyira jelentős körülményei között, de nem kevésbé bizonyosak lehetünk abban is, hogy ezek a — bár látszólag elfogadott — nézetek szöges ellentétben álltak a modern irányzatok képviselőinek nem éppen tiszta elmélkedéseivel, akiket mellesleg nemigen jellemzett a tolerancia iránti érzék. De hogy Vidmarnak a korunk színházának és drámájának humanista küldetésébe vetett tapasztalati meggyőződése mennyire helytálló volt, arról legjobban tanúskodik az a nyilatkozat, amelyet nemrégiben a Játékok harcos lerombolásának egyik tegnapi vezére tett, miszerint „a színháznak vissza kell térnie a klasszikus drámaszöveghez, a klasszikus értékekhez"! A pálfordulás több mint szembetűnő.

Vidmart az a történelmi felelősség, amelynek az elnöki poszt magára vállalásával alávetette magát, hozzásegítette ahhoz, hogy — noha ő csupán első az egyenlők között — olykor előbb, gyorsabban és jobban megértse azokat a megpróbáltatásokat, amelyekkel a Sterija Játékoknak szembe kellett néznie. Ő — taktikusan és bölcsen — személyes méltóságával és tekintélyével építgette és védelmezte a Játékok méltóságát és tekintélyét. Akkor is, amikor elhangzott a javaslat, hogy a Játékok változzon át kétévenkénti rendezvénnyé, akkor is, amikor egyesek amellett kardoskodtak, hogy változzon át egyszerűen csak a legjobb előadások szemlévé, függetlenül attól, hogy a forrásszöveg írója hazai vagy külföldi szerző, a mű maga ma, tegnap vagy több mint kétezer évvel ezelőtt keletkezett-e, de akkor is, amikor a fölajzott nemzeti egoizmusok azzal fenyegettek, hogy veszélybe sodorják a jugoszláv forradalom és együvé tartozás alapjait. Hat teljes hónappal a történelmi jelentőségű 21. ülés előtt 1971. június 12-én a Politikának adott interjújában kijelentette: „Számomra a Játékok jelentős kísérletét jelenti annak, hogy a kultúrában megvalósítsuk azt, amit eddig a politika kísérelt megvalósítani a népeink testvériségéről és egységéről vallott eszméjével. A nemzetek közötti kapcsolatokban a kultúra egyrészt a legérzékenyebb, másrészt meg — ahogy a Sterija Játékok példája is mutatta — módfelett alkalmas tényezője annak, hogy valami közöset hozzunk létre minden olyan különbség ellenére, amely a dolgok természetéből fakadóan népeink között fennáll. Úgy gondolom, hogy az annál jelentősebb, mert mindezt éppen a kultúrában sikerült elérni, amely az emberi szóhoz, az egymástól eltérő nyelvekhez kötődik." Majd tovább: „... jugoszláv marad-e a Játékok vagy sem? — Hiszem és remélem, hogy az fog maradni. Úgy gondolom, hogy ez minden népünknek érdeke, és érdeke annak a kultúrának amely a nemzeti fejlődés sérelme nélkül épül tudatunkban, azzal a ténnyel kapcsolatban, hogy egyugyanazon államban élünk, hogy ez az állam szocialista, hogy benne a nehézségeket sajátos, a mi közösségünkre jellemző módon oldjuk meg, ezeket a megoldásokat pedig esetleg a művelt világ egésze hasznosíthatja. A Sterija Játékoknak jugoszlávnak kell maradnia, vagy pedig megszűnik! Én magam mélységesen sajnálnám, ha kiiktatódna kulturális közegünkből és tudatunkból."

A Játékok megmaradt. Minden más művészethez hasonlóan időnként ez is hanyatlásnak indul, majd ismét föllendül. De Vidmar serkentő lelkesedése ki tudja hanyadszor újfent meggyőz bennünket arról, hogy a szemle jugoszláv maradt, és az is lesz.

Nem vagyok bizonyos abban, hogy Vidmar valaha is olvasta Sterijának azt a régen írott verssorát, hogy „az embernek első az emberség", de azt tudom, hogy ő maga teljes mivoltában megfelel eme esztétikai-etikai axiómának. Ennek a ténynek hála ez a két fáradhatatlan építő, akiket évszázadok kötnek össze, odaadóan szolgálja ugyanazt: a színházművészetet és azt az embert, aki itt él ezen a tájon.

Ma éppenséggel célszerűtlennek is tűnhet, hogy Vidmar annyi gonddal őrködött a Sterija Játékok nyilvános és kisvitafórumán a témák megköze-

lítésének és földolgozásának szigorúsága és komolysága fölött; hogy ragaszkodott ahhoz, hogy a kritikusok ne csak egyszerűen körülüljék a kerekasztalt, hanem magasabb szintre is jussunk; amilyen figyelemmel és átgondoltan vette tervbe a nemzeti színházi kultúrák vagy a jelentős drámaírók évfordulóinak szentelt kiállításokat; ahogy a Színházi Dokumentációs Központ intézményes működése érdekében ügyködött. De ami a kellően éber szemű krónikás figyelmét semmiképp sem kerülheti el, az Vidmarnak az az erősen óhajtott törekvése, hogy a Játékok jelen legyen a világban. Népének példájából okulva tudta, hogy Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek műveltsége nem nyújthat magáról megfelelő képet, ha gondolkodásunk és tudásunk nem tör ki ebből a térből, és nem jut el mások tudatába. Ezért a háromévenkénti tárlatok, a „Fénykép a színházművészetben", a „Díszlet- és jelmeztervezés" és „A színházi könyv és folyóirat" csak kezdeti lépések voltak. A szemlét be kellett iktatni a színház teoretikusainak és gondolkodóinak naptárába és határidőnaplójába. S ő ezt is megtette. A francia kormány vendégeként először 1968-ban, majd 1974-ben Párizsban tartózkodva egyetértésre jutott az UNESCO, az ITI, az AICTE képviselőivel, de a művelődési, a színházi és a közélet számos szaktekintélyével is, és megnyerte támogatásukat ahhoz, hogy megrendezzük a színikritikusok, a teatrológusok és a művelődésszociológusok első, majd ezt követően háromévenkénti szimpóziumjellegű tanácskozását. Újvidéken, természetesen. Ott, ahol a mai jugoszláv színház forrongva tesz bizonyságot létezéséről, vagy pedig teljesítményei megsemmisítik, elbuktatják. Európa, Ázsia, a két Amerika és Afrika országainak képviselői előtt serkentő lelkesedésének ezt a gondolatát igazolva látva, Vidmar ezt mondta: „Üdvözlöm Önöket annak az ősi és jól ismert eszmének a nevében, mely szerint éppen a művészet az az erő, amely a népeket és az országokat egyetlen szellemi egységbe foghatja össze."

Méltatlan lenne Josip Vidmar személyéhez, ha azt állítanánk, hogy mindennek, ami a Sterija Játékok körül történt, Vidmar volt a kezdeményezője. De igazságtalanok lennénk akkor is, ha megfeledkeznénk a következőkről. A szemle alapszabályába már 1956-ban bele volt foglalva, hogy külön kiadásban meg kell jelentetni azt a drámaszöveget, amelyet a jugoszláv színházi szemlén a legjobbnak nyilvánítanak. A Játékok alapszabálya erről nem rendelkezett, de Vidmar 1965-ben őszintén támogatta a „Dramaturgiai írások" című sorozat beindítását, amely a jugoszláv színházi közvélemény számára, de nemcsak ennek, hozzáférhetővé tette színházi teoretikusaink tanulmányait, cikkeit és esszéit. A Játékok okmányai nem tartalmaztak olyan tervet, hogy egy egyetemes jugoszláv színházi folyóiratot kellene indítani, amely a modern színház kérdéseivel foglalkozik, de emellett felöleli a színházi élet minden egyéb témáját a színháztörténettől kezdve a különböző alkotó kísérletek esszéisztikus földolgozásáig. Ezt az ötletet, amely az 1964. évi Sterija Játékok kistribünjén a jugoszláv színházi szakemberek találkozója keretében fogant meg, Vidmar lelkesen támogatta, és Josip Kulundžićot tartotta leg-

méltóbbnak a szerkesztői posztra. A SCENA első száma így 1965 áprilisában éppen a Játékok tizedik évfordulójára jelent meg.

Végül nem szabad figyelmen kívül hagyni a következőket sem. Vidmar indokainak, de egyben számos jugoszláv színházi szakember kívánságának is eleget téve Josip Broz Tito köztársasági elnök három ízben látogatott el a jugoszláv színházi szemlére, 1977-től haláláig pedig védnöke is volt. Tito ugyanis abban a sterijai szellemben, amely segített érvényre juttatni a sokszínű jugoszláv irodalmi-színpadi előadásmódot, és egyenrangú fejlődésre serkentette összes nemzetünk és nemzetiségünk színházi kultúráját, voltaképpen szocialista forradalmunk testvériséget és egységet hirdető alapelvének következetes megvalósulását látta. Tito volt a szerzője az első Üzenetnek is, amelyet 1977-ben a jugoszláv dráma akkor bevezetett napja alkalmából adtak ki.

Josip Broz Tito sok évvel előbb, 1970-ben, fennállása és működése tizenötödik évfordulója alkalmából külön rendelettel aranykoszorús Testvériség—egység Érdemrenddel tüntette ki a Sterija Játékokat „a művelődési életben betöltött jelentős szerepéért és a testvériség—egységnek népeink között való terjesztéséhez nyújtott kivételes hozzájárulásáért". Mindössze két évvel ezután, 1972-ben a Sterija Játékok és a jugoszláv színházi szemle a legmagasabb kitüntetésben, AVNOJ-díjban részesült „általános érdekű különleges társadalmi elismeréseként a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság színművészeti fejlesztéséért".

Azt gondolhatnánk, hogy ez volt mindennek a netovábbja. De mégsem.

Vidmar Tito elvtárssal és hazánk vezetőivel, különösen Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány és Újvidék város társadalmi-politikai dolgozóival való számos találkozója alkalmával a Játékok első napjától, 1956-tól kezdve évről évre kitartóan és nyomós okkal hangoztatta, hogy drámairodalmunk és színházunk csúcsteljesítményeinek bemutatása nem folyhat az egykori szokol-otthon szűkös és e célra alkalmatlan termeiben, amelyeket a körülmények kényszere folytán a Szerb Nemzeti Színház használ, és amelyek otthont adnak a jugoszláv színházi szemlének. Ma már kétségtelen, hogy mind Titónak az az 1970-ben tett kijelentése, hogy több mint százéves fönnállás után a Szerb Nemzeti Színháznak végre saját épületet kell kapnia, mind a Tartományi Képviselőháznak és Újvidék város képviselő-testületének az irányú készsége, hogy épüljön egy olyan színházépület, amely „tartósan fogja szolgálni a művészetet, és hozzájárul a legnemesebb emberi törekvések valóra váltásához", teljes egészében egybevágott Josip Vidmar fáradozásaival.

Igaz ugyan, hogy Vidmar nem lehetett jelen, amikor 1975. április 11-én lehelyezték a Szerb Nemzeti Színház épületének alapkövét, sem pedig amikor 1981. március 28-án a színházat megnyitották. De a jugoszláv színházi szemle huszonötödik évfordulója alkalmából a következőket nyilatkozta: „Szeretnék valamit mondani arról is, amivel eddig minden beszédemet befejeztem a Sterija Játékokon: a színház épületéről, amelyben ezt a mai évfordulónkat ünnepeljük. Huszonöt éven át az előadá-

sainк, de az újvidéki Szerb Nemzeti Színház előadásai is egy olyan teremben és egy olyan színpadon zajlottak, amelyek egyáltalán nem feleltek meg a színház, különösen a modern színház követelményeinek. Ebben az épületben, amely nagy anyagi áldozatok árán épült föl, szemlénknek végre lehetősége nyílik mindenféle, még a legbonyolultabb előadás kivitelezésére is. A szükséges anyagi áldozatokat Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány és fővárosa, Újvidék vállalta magára. Mai ünnepünkön a színházi és a drámaművészet, de általában a művészet nevében is köszönetet kell mondanunk nekik. Az az odaadás, amiről ezzel a rendkívüli cselekedetével e tartomány vezetősége és lakossága tanúbizonyságot tett, büszkén tölt el bennünket, s örülünk, hogy a Sterija Játékoknak Újvidék, ez a fényes múltú város ad otthont. Intézményünknek egyik legfőbb törekvése pedig az a kívánság volt és marad, hogy Újvidék és Vajdaság éppoly büszke legyen a Sterija Játékokra és küldetésére, mint amilyen büszkék mi vagyunk rá ma, amikor huszonötödik évfordulónkat ebben a nagy és tágas új otthonunkban ünnepeljük."

A Sterija Játékok elnökének serkentő lelkesedését elismerve és értékelve, jóval a Szerb Nemzeti Színház és a jugoszláv színház alapkő-letételéről hozott döntés előtt az újvidéki községi képviselő-testület mindhárom tanácsának küldöttei 1970. június 1-jén külön törvényrendelkezéssel Josip Vidmart a város díszpolgárává nyilvánították. Az oklevelet és a város aranykulcsát átnyújtó akkori elnök, Dušan Ilijević mérnök ezt mondta: „Mától kezdve, mint eddig is, városunk kapuja, de mindenekelőtt a szívünk nyitva áll Ön előtt."

Újvidéknek — 1944. október 23-i fölszabadulása óta — egyetlen díszpolgára, a jelképes városkaput nyitó egyetlen aranykulcs tulajdonosa, amikor 1983-ban lelkiismerete szavára hallgatva leköszönt szemleelnöki tisztéről, ezeket mondta: „Én nem fogom elfedni a Sterija Játékok sorsát, mert ez alatt a huszonnyolc év alatt a Sterija Játékok eszméje és lényege részévé vált az életemnek, és úgy hiszem, hogy nem is tudok elszakadni tőle. Megpróbálom majd — ha távolból is — figyelemmel kísérni, s néha tanácsokkal is ellátni a Sterija Játékok eszméjének folytatóit. Mert ne feledjük: ma a színház nálunk is, a világban is mély válságban van. Mindannyiunknak a feladata ezért, hogy valóban támogassuk is azt a színházat, amely a mi új társadalmunk erkölcsrendjére épült."

Josip Vidmar, aki most a Sterija Játékok főbizottságának tagja, de még mindig első az egyenlők között, továbbra is eljár a jugoszláv színházi szemlére. Eljár Újvidékre, „amelyet annyira megszeretett, hogy benne — rögtön Ljubljana után — úgy érzi magát, mintha otthon lenne". Eljár, hogy serkentő lelkesedésével tárja ki a már-már feledés homályába merült képzelet ajtaját, hozzásegítve az Embert, hogy az istenek kezéből elragadja a tüzet.

Friedrich Schiller ehhez még hozzátenné: „Ki kora embereinek eleget adott, az örökre szóló életet élt." És igaza lenne.

Túri Gábor fordítása

Rezime

Pozorje ili podsticajni zanos Josipa Vidmara

Autor se u ovom tekstu osvrće na Sterijino pozorje i značajan doprinos Josipa Vidmara njegovom utemeljenju i razvoju sve do današnjih dana. U tom kontekstu Radonjić posebno ukazuje na Vidmarov pregalački entuzijazam, na tu stvaralačku energiju koja je vazda zračila iz ovog doajena naše literature i teatrologije, na njegov podsticajni zanos. Vidmar je na čelu Pozorja bio od 1956. do 1983. godine, kada je, na sopstvenu molbu, razrešen dužnost predsednika Igara. Međutim, on još i danas, kao član Glavnog odbora, svojim velikim iskustvom i podsticajnim zanosom doprinosi delovanju ove jugoslovenske kulturne institucije, koja, po njegovim rečima, „predstavlja značajan pokušaj da se u kulturi ostvari ono što je pokušavala da ostvari politika sa svojom idejom o bratstvu i jedinstvu naših naroda".

(P. Vukov)

Resummee

Schauplatz und entzückender Anreiz von Josip Vidmar

Der Verfasser weist in diesem Texte, auf den Schauplatz von Sterija hin, und auf den Beitrag von Josip Vidmar auf die Gründung und Entwicklung bis zu den heutigen Tagen. In diesem Kontext unterstreicht Radonjić besonders das eifrige Enthusiasmus von Vidmar, auf die schaffende Energie, die schon immer um diesen Doyen unserer Literatur und Theatrologie gestrahlt hat, auf seinen entzückenden Anreiz. Vidmar war der Führer des Schauplatzes von 1956 bis 1983 als er auf eigenen Wunsch vom Presidium der Spiele entbunden ist. Dagegen beeinflusst er auch jetzt als Mitglied des obersten Rates der Spiele, mit seiner grossen Erfahrung und entzückenden Anreiz, di Leistung dieser jugoslawischen kulturellen Institution, die laut seinen Worten „wichtigen Versuch in der Kultur zu erzielen, vorstellt, dass die Politik mit der Idee der Bruderschaft und Einigkeit unserer Völker zu erreichen versucht hat".

(P. Vukov)

Original scientific paper

Tolnai Ottó

SZILÁGYI GÁBOR

Kezdetben volt a rajz — ez Szilágyi esetében egyáltalán nem közhely, állapíthattam meg nemrégi műteremlátogatásom alkalmával.

Apropó: műterem. Az írók mindig szerették a festők műtermeit, a kétkezi munka meghitt műhelyeit látták bennük.

Csáth *Szabadka „szépségeiről"* írva 1910-ben még mint Milinovics Deák utca sarki házát mutatja imaginárius angol barátjának, Lore Lawrence-nek: „Szilárd architektúra, előkelő és könnyed tagozottság. Jól lendülő íves ablakok és egy kecses torony, amelyet egy kariatida tart. Egyetlen hibát sem találni!
A lord bólintott."

Most Rudics-saroknak nevezik. Nézek ki az ablakon, balról a városházát látom, szemben Dévavári ablakait, de látni vélem a kanyarodó villamost is. Mások meg Milkó-házról beszélnek, ha ez a sarok szóba kerül. Dr. Milkó Aurél, Izidor fia élt, dolgozott itt (felesége, Milkó Cora zongoraművésznő még ma is itt él). Milkó Izidor is minden bizonnyal felköltözött ide a Zrinyi-térről, de hogy mikor, rövid helytörténeti szimatolódzásom alatt nem sikerült megállapítanom. Mindenesetre legjobb tanítványa, Kosztolányi még földszintről beszél.

„Ő volt a második író, akit életemben láttam... Elmentem háza előtt, belestem ablakain."

Épp műtermem volt az egykori orvosi rendelő, magyarázza a festő, itt, ebben az Atlasz tartotta beüvegezett hajóban volt felállítva a röntgen, gyakran jártam ide, ugyanis gyerekkoromban valami flekk volt a tüdőmön. Míg a röntgenről, röntgenezésről mesél, egy opálos kép lecsupaszított vázára pillantok: Szilágyi a táj röntgenfelvételét készíti el.

Az egyik kis belépő a fotós műhelye. Szilágyi sokáig szinte professzionálisan foglalkozott fotózással, olyannyira, hogy egyesek le is akarták beszélni a festésről. Most festőtársairól (Vinkler, Sáfrány, Hangya) és hát a művésztelepek hétköznapjairól készített anyag tűnik a legérdekesebbnek, mindenféleképpen ki kellene állítani. Noha a fotós műhelyében vagyunk, a falon függő régi festmény számomra még mindig a ház múlt-

jára utal. Nem Milkó-anyag, mondja: a pacséri születésű Szilágyi Sámuel önarcképe. A 48-as szabadságharc hadnagya volt, de egy nő miatt összekardozott parancsnokával, halálosan megsebezte és a szegedi Csillag börtönbe került, életfogytiglan. Ott készítette önarcképét, faragta a gyönyörű tölgyfa rámát...

Kezdetben volt a rajz — igen, erről a nagy rajztömbök átlapozásakor egyértelműen meggyőződhettem. Konjovićnál és Mauritsnál tapasztaltam a rajz ilyen tömérdek felhalmozódását, a papírbányák feltáratlan, feneketlennek tűnő rétegeit. Az elmúlt időszak a grafika korszaka volt, újságaink, folyóirataink is kevésbé igénylik ezt az anyagot, mint egykor B. Szabó és Sáfrány hőskorában, rajzkiállításokat se nagyon rendezünk, különösen nem rendezünk átfogó, egész rajzópuszokat bemutató, átértékelő tárlatokat. No de, szerencsére, ez a korszak véget ért, újra a spontaneitás, tehát újra a rajz korszaka következik.

Szilágyi, akárha mi sem történt volna, teljes lendülettel rajzolt, rajzol ma is, tehát bevezető mondatunkat valamiképpen jelenidőbe kellene tenni, annál is inkább, mert műteremlátogatásom igazi élménye, meglepetése éppen ez volt, a rajz intenzív jelenléte, minőségi szintje, abszolút korszerűsége, de úgy tenni jelenidőbe, hogy semmiféleképpen sem az egyes képek előkészítő vázlataira, hanem önálló tevékenységre, önálló alkotásokra gondoljunk.

Lapozzuk a rajzokat. Meglepődve kell konstatálnom, már a kezdetekben is milyen sok a jó munka, a ma is érvényes eredmény.

A valóban jelentékeny rajzolóknál egyetlen vonalról van szó — szinte a papír első, gyerekkori megérintésétől. Ezt egy alaposabb elemzéssel nem lenne nehéz kimutatni. Természetesen aztán a korszakok, hatások, divatok különböző terhelésekkel látják el ezt a vonalat, különböző hangszerekre feszíttetnek, de a dallam, mondom, mindig felismerhető, a legnagyobb elkanyarodásokban, kalandokban, kísérletekben is visszatérő.

Lapozzuk tehát a rajzokat. Olykor megállunk, elkalandozunk.

A negyvenes évek végén Szilágyi B. Szabónál tanult művészettörténetet (XIX. és XX. század) a főiskolán. Magam is lévén B. Szabó tanítvány nem csoda, hogy felőle faggatom. Meséli, egy ideig nála is lakott, együtt jártak Tekijára festeni.

Gyakran beszélünk B. Szabóról, az irodalom tanáráról, de még csak meg sem említjük, hogy művészettörténetet is tanult (Zágrábban, Budapesten), hogy művészettörténetet is tanított, pedig az e téren végzett kutatások sokban megkönnyítenék grafikusi munkásságának értelmezését is. B. Szabó 46-tól dolgozott a főiskolán a magyar tanszék vezető tanáraként, de közben egy rövidebb ideig művészettörténetet is előadott — mégpedig olyan diákoknak, mint Sáfrány, Szilágyi, Vera Zarić. A Figurális rajztanfolyam valamint a belgrádi és zágrábi akadémia tanárainak (Dobrović, Milutinović, Ljubo Babić stb.) művészeti életünkben betöltött szerepét részben már megvilágítottuk, de B. Szabó hasonló jellegű tevékenységének még mindig nem szenteltünk kellő figyelmet. Az,

hogy a rajz Sáfránynál, Szilágyinál, később Dobónál, Mauritsnál, Bírónál olyan fontos, olyan magas, nyugodtan mondhatjuk, európai színvonalú, abban nagy szerepe volt B. Szabó tüneményes példájának is. Ő volt ugyanis az első művész mifelénk, aki tevékenységét kizárólag a rajzra összpontosította, akinél először önállósul a vonal, lesz anyaggá a tus, lesz a rajz az előkészületi skicctől független, önálló, modern, szigorú szerkezetű forma. Hogy B. Szabó mindent tudott a rajzról, a fekete-fehér művészetről, arról még mi, irodalmárok is meggyőződhettünk, áhítatos rajzfelmutatási szeánszain. Ha minket ilyen türelemmel, körültekintően vezetett be a vonal, a rajz titkaiba, akkor nem nehéz feltételezni, milyen sokat jelentettek ezek a szeánszok képzőművész tanítványainak. Dürer, Rembrandt, Van Gogh valamint Picasso és Matisse vonalaitól, vonalkázásától indult, majd a legnagyobb magyar rajzolóktól tanulja meg, hogyan is élheti ezzel a tudással saját világát, sorsát. Derkovitsra, Szalayra, Vajdára gondolok. Vajda egyik legjobb ismerője, egyik első felfedezője a háború után. B. Szabó korszerűsége, absztrakciója tehát nem csak a modern jugoszláv és a nyugati művészet hatására fejlődik, az eredendő nagy élmény: Vajda...

Szilágyi meglepően érett rajzokat készít B. Szabó közelében. Széles sötét sávokat húroz fel pattanásig feszülő vékony vonalakkal. Vagy lágy lírai, szilágyis hullámzást kontúroz. A vonalszerkezet törvényszerűségeit tanulja meg B. Szabótól, a szerkezet fontosságát. Ezt igazán majd festészetében kamatoztatja.

A következő fontos momentum, amiről beszélgetünk, amiről fényképeket is mutatva mesél: Párizs.

57-ben utazik Vinklerrel Bécsbe, majd Párizsba, ahol három hétig maradnak. Szép, izgalmas fotóanyag tanúskodik erről az útról, nem ártana egyszer külön írást szentelni neki.

Robbanásszerű felszabadulás B. Szabó komorsága, hideg északi intellektualizmusa alól. Párizsi rajzain hajszálvékonnyá finomul a vonal, feloldódik pattanó feszültsége, érzelmes hangokat is megszólaltatni képes húrrá lágyul. Vázlatai örömmel, boldogsággal telítődnek, pezsegni, lobogni kezdenek. Itt, útitársa, Vinkler érzékeny rajzművészetével, hol melankólikus, hol ideges rokokójával párhuzamos.

Halállal eljegyzett mestere és barátja között találja tehát meg, ismeri fel saját vidámabb világát.

Érdekes megfigyelni, már a kezdetektől mennyire kedveli a felfutó, a váratlanul felfutó, felegyenesedő vonalat, az öröm, a boldogság, az eufória felkiáltójeleit. Szilágyinál minden a hullámzó vízszintesre merőleges vonal zászlóvá lesz, lobogtat valami bogot.

Egykor külön írásban elemeztem Vinkler előző, 52-es párizsi útján készült Híd a Szajnán című kitűnő festményét, pontosabban a híd alatt elsuhanó hajó francia zászlaját, trikolórját. A komor képen a francia zászló — egyáltalán a francia zászló a festészetben: a szabadság, a de-

Önarckép (1972)

mokrácia jelképe. Elég megemlíteni Monet A fellobogózott rue Motorueil és Van Gogh Július 14-e című festményét: a szabadság, a demokrácia — szabad, boldog, önfeledt festészet nagy-nagy ünnepei ezek a képek.

Szilágyi nem rajzol, nem fest annyi zászlót, mint az imresszionisták, de ahogy mondottam, nála minden függőleges vonal, minden magányos kóró, minden fű-, nád- vagy kukoricaszál zászlóvá magasodik, ha más nem, egy kis felhőrongy akad fenn rajtuk, s csapkod boldogan vagy éppen vészjóslóan. Igen, az alföld horizontálisára elég egy hajszálvékony függőlegest ejteni, hogy hangunk máris megemelkedjen, patetikussá legyen, hogy az egekkel legyen máris dolgunk. Szilágyi ezt már legkorábbi rajzain is úgy teszi, hogy egyszerre csinál jel- és tájfestészetet. Nézzük meg például a nyomtatásban is megjelent Pacséri völgy című, 50-es rajzát. Ne feledjük, 50 még nagyon korai dátum a jugoszláv és a vajdasági művészetben. A horizontra merőleges két vékony pózna már itt is egyértelműen jelszerű, noha maga a rajz előterében a fákkal, parasztkocsival realisztikus.

Egyik központi motívuma, jele ez a függőleges, noha legtöbbször hanyagul, a keleti mesterekre emlékeztető könnyedséggel dobja fel. Hanyagságot, könnyedséget mondtam és a spontaneitásra való állandó készségre gondoltam. De gondolhattam volna arra is, hogy ezek a vonalak azért ilyen lebegőek, dallamosak, mert állandóan ki vannak téve a sík szellőinek, szeleinek, forgószeleinek, viharainak, ezért széljelző funkciójuk tán még fontosabb, mint az, hogy olykor zászlóra is emlékeztetnek. 61-es Napnyugta a Begán című rajzán a pózna végét egy vízszintes, karéjszerű vonalkával érinti: hold és szélkakas is egyben.

A B. Szabó-i feszes szerkezet és a könnyed keleti gesztus. De itt már a harmadik állomásról, a művésztelepek időszakáról beszélgetünk.

Itt is két mester közelségét kell jelezni. A motívumot rendületlenül üldöző, hajszoló, maximális nyitottsággal, teátrális gesztusokkal fogadó, meghódító Konjovićét és a motívumokat minimális, abszolút tiszta jellé pároló Tabaković. Konjović főleg Zentán és Topolyán dolgozik, Tabaković pedig Écskán.

Van Tabakovićnak egy 58-as festménye, ami mellesleg rám is nagy hatást gyakorolt — Écskán készült, Holdfény a címe: kék vászon, közepén nagy, fehér kör (hold) és lenn, egészen a kép alján alig felszúró kis, vékony, szintén fehér horog, villa, félkereszt. Egyáltalán nem véletlen, hogy éppen Tabaković, a jugoszláv festészet nagy intellektusa festi meg az egyik legszebb alföldi képet, nem, hisz Aradon született, Pesten tanult...

Szilágyi nagy szorgalommal, alázattal dolgozik mind a három művésztelepen. És szinte észrevétlenül találja meg végső terrénumát, tisztítja le motívumait. A sík, a tükröződő folyó és a szaggatott dombhát, valamint a felszúró póznák, fák, kórók, állatmegfigyelő tornyok.

B. Szabó már 62-ben felismeri, értelmezi Szilágyi rendkívüli rajztehetségét, grafikusi opuszát. A fenn érintett pedagógiai munka egyfajta folytatását látom a kritikus odafigyelésében. Először is azt veszi észre,

hogy Szilágyiban a rajz szabadította fel az alkotóművészt. Megsejti vidámabb alkatát is, noha annak meghaladását sürgeti.

„Itt ismert önmagára és fellelte a korszerű művészi viszonyulás egyéni és sajátos formáit, s a rajz nőtette benne azokat az emberi és művészi tulajdonságokat, amelyek állandó megnyilatkozásra, vallomásra késztetik és kényszerítik: a fegyelmezett rajzoló ma és holnap bátran és eredményesen kísérletezhet új anyagokkal is.

Ugyanakkor a rajzok vallanak átalakulásáról: a korai rajzban, a tussal készültekben, van még valami a zabolázatlan, fegyelmezetlen felfedező örömből: a természet szuggerálja a legösszetettebb arabeszkek folytatását és rendszerezését: a reális formák áttörten és mégis kompozíciós értékként érvényesülnek: a fekete foltok elrendezésében még nincs nyoma annak a fegyelmező, rendszerező hajlamosságnak, amely annyira jellegzetes az 1962-ben keletkezett rajzaira, ezekre a kisméretű, de feszültséget, mozgást, az anyagszerűséget, elomló, bársonyos feketék és hideg ezüstszürkék izgalmas párharcát és megbékélését kifejező darabjaira . . ."

Hogy mégse csak a mester tanítványhoz való érzelmes viszonyulásáról, saját programjának felismeréséről van szó, azt az egyik legjobb jugoszláv kritikus, Trifunović lelkesedése is bizonyítja. Szövege ugyanabban a 62-es topolyai katalógusban látott napvilágot, ahol B. Szabóé.

„Szilágyi Gábor rajzait az idén a bácstopolyai művésztelepen láttam először. Kellemesen meglepett e tömörré sűrített vajdasági tájképek melegsége, közvetlensége és költői ihletettsége. Talán azért nőttek annyira a szívemhez, mert ebben az utóbbi esztendőben rendkívül sokat foglalkoztat a reális képzettársítások szűkítésének, redukciójának lehetősége. Valószínűleg éppen ebben, a tárgyi érzékelés transzformálásának lehetőségében rejlik a mai művészet sajátos módszertana, amely hozzásegít ahhoz, hogy a természetben felfedezzük, meglássuk a lényeges elemeket, törvényszerűségeit, ősiségét. Mert képzettársítások útján átalakítani a világot, számomra nem jelent egyebet, mint magát a művészi alkotás folyamatát — ez maga a teremtés ténye. Szilágyi rajzaiban pedig éppen ez az asszociatív módszer érvényesül, amely megragadja szemlélőjük képzeletét, és különös, nemes költészetet nyújt neki . . ."

Míg B. Szabó és Trifunović sorait olvastam, közvetlenségük, hihetetlen lelkesedésük láttán elszégyelltem magam, pedig hát én is tudok mindenért lelkesedni. Ám sajnos, az ilyen magasszintű és lelkes odafigyelés, nagyvonalú előlegezés hirtelen megszűnik. És ez a különben egész művészeti életünkre jellemző űr minden bizonnyal Szilágyi munkásságán is tükröződik valamiféleképpen. Ha másban nem, hát abban, hogy kikerülte a divatos irányzatok (absztrakció, enformel) végleteit. Képzeljük csak el, ha végig ilyen értő szemek kísérik, értelmezik, bírálják!

Igaz, a rajz akkorára már lényegében be is töltötte előkészítő, felszabadító szerepét. A festészet lép előtérbe a 60-as és 70-es években, a festészet emeli magasabb szintre a rajzok addig felvetette problematikát, konfliktusokat, az eufóriát és a megdermedt eufóriát, mint ahogy az

egyik zászlós kép címe is mondja. A két diszciplína aztán mintha szétválna, önállósulna. A tónusos, opálos festészet szigorú szerkezetet, mint a sárkány nádvázat rejt, valahogy úgy, ahogy B. Szabó is elképzelte, megsejtette. A rajz pedig teljesen felszabadul, fel olyannyira, hogy a 80-as évek nagy lapjai egy teljesen új, szuverén grafikusról tanúskodnak. Igen, a rajzművész, akire B. Szabó és Trifunović fogadott valójában most teljesedett ki. Ezeket az új lapokat kevesen látták, kevesen ismerik, ezért válogattam a Létünk számára szinte kizárólag ebből az anyagból.

A korai festmények geometrizmusa kétségtelen a rajzokból következik, noha ez a világ jóval merevebb, szigorúbb, mint a rajzok próteuszi világa. Ez lényegében egész munkásságára érvényes. Csak egy-két momentuma van festészetének, amikor annak is a szabad, expresszivitás, a csapongó líra a lényege. A festmények más értékek hordozói.

Noha tényleg mindig a rajz adja a lökést, a rajz szabadítja fel, mégis a festészetben hosszú utat kell megtennie a 60-as évek átütő, eredeti jeleiig, a 70-es évek letisztult csúcsáig, a 80-as évek szintéziséig. Igaz, a félelmetes töltésű új rajzok tömege most is minden pillanatban robbanásszerű lökést adhat festészetének, ami utolsó nagyformátumú vásznain immár levonta az elmúlt évtizedek tanulságait, mindent betakarított, mindent kiegyensúlyozott, standardizált.

Az 50-es évek geometrizmusa a kor levegőjében volt (ezt festőnk is szereti hangsúlyozni), a Párizsi iskola (Picasso, vagy Manessier és Bissière) ugyanúgy sugározta, mint ahogy Milutinović, Tabaković és B. Szabó például.

Kitűnő alap volt ez a művésztelepek kötetlen, szabad műhelyeiben történő lázas munkához. A művésztelep csak annyiban különbözött más kísérleti laboratóriumoktól, hogy végig a természet közelségében maradt, a táj mint olyan végig éreztette irritáló, kihívó, csábító hatását. Akkor ez, számomra is, egy árnyalatnyi lépéshátránynak tűnt. Emlékszem, Trifunović (nem sokkal Szilágyiról írt, idézett sorai után) egyenkint próbálta meggyőzni festőinket egy radikálisabb absztrakció, enformel szükségességéről. Akik direkt követték, fontos technológiai, formai tapasztalatok és rövid sikerek után gyorsan kiürültek, váltani kényszerültek, míg a lassabban haladó művésztelepiek több dolgot abszorbeálhattak, szervesebben, egyenletesebben fejlődhettek. Trifunović például Bajić ingminta-absztrakcióját állította mintaképül. Bajić festészetét nem tudtam elfogadni, ám annál inkább lelkesedtem Mića Popović kátrányfelületeiért, vörös pléh hordóiért, de igaz, ugyanannyira vagy még jobban lelkesedtem a figurációért, fantasztikumért, tehát Benesért (aki Dado évfolyamtársa volt az akadémián), Faragó lidérclepte világáért, Mauritsért.

Éppen műteremlátogatásom alkalmával került elő egy rakás 67-ben és 68-ban készült művésztelepi festmény. Gyorsan szétrakja őket, és együtt tűnődünk felettük.

A 60-as évek elején én is látogattam a zentai és a topolyai művész-

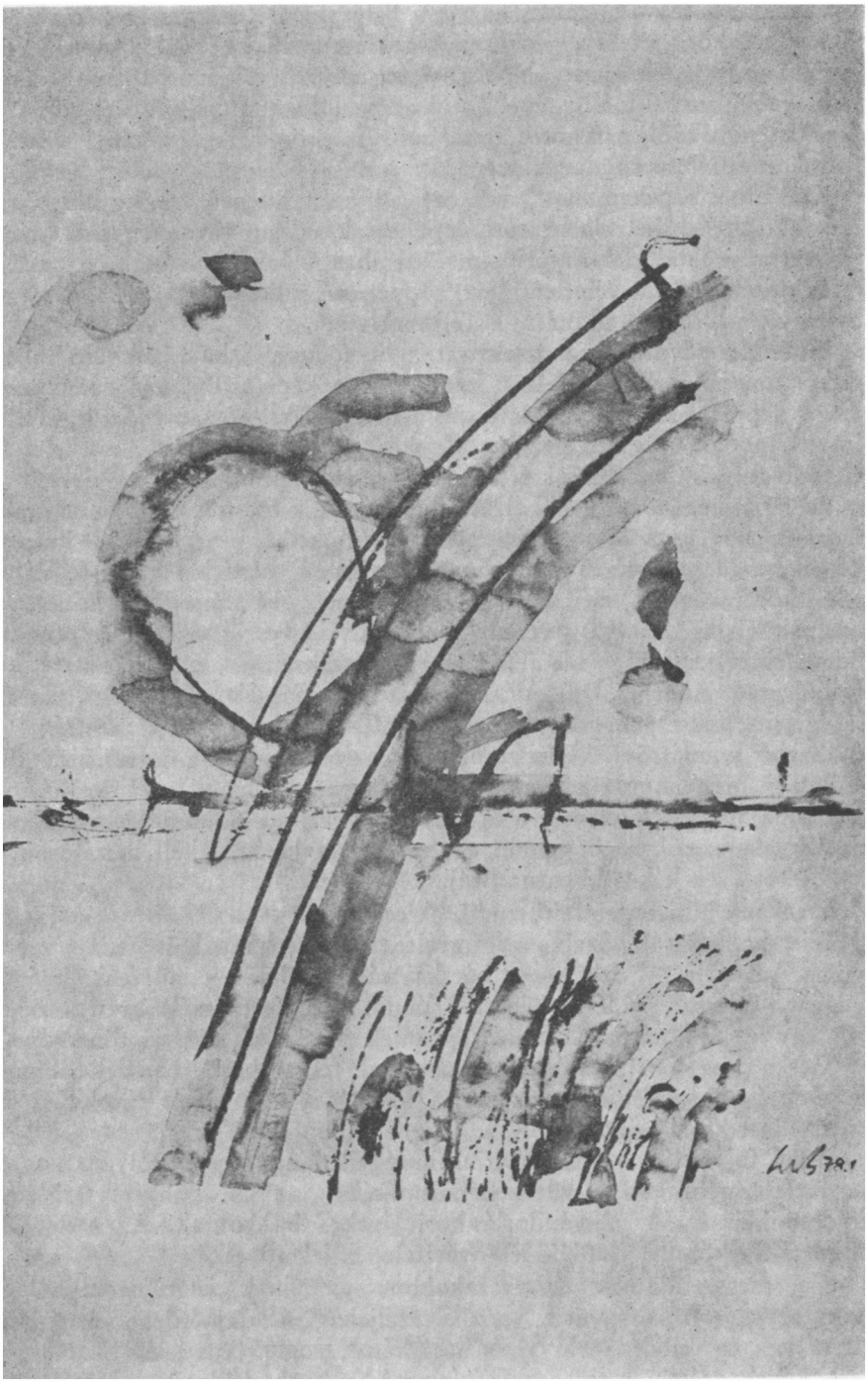

Napnyugta (1978)

telepet, nincs kizárva tehát, akkor a helyszínen is láttam ezeket a munkákat. Akkor, mondja, vázlatnak tekintette őket, vázlatosaknak, túl szabadon festetteknek legalábbis. Most, ebben a pillanatban, nagy megdöbbenésünkre, aktuális képek, amin egyedül a festőiség, a szabad, friss festőiség uralkodik; bármely fiatal művész örömmel vállalhatná a barna foltok vadprémszerű mozgalmasságát.

Ezeken a képeken most, két évtized után, szépen megfigyelhetők a művésztelepi műhely laboratóriummal, csak az épp aktuális trend receptjei szerint működő laboratóriummal szembeni előnyei.

Egyáltalán nem véletlen, hogy éppen a következő évben készül el Szilágyi tán legjobb alkotása: a Téli motívum.

Előveszi, elővarázsolja a vásznat a függönnyel takart polcról. Emlékszik, mondja, mennyire lelkesedtem ezért a képért. Én nem emlékszem, ám a képpel való újbóli találkozás teljesen felvillanyoz. Először is arra int, állandóan újra kell nézni a képeket, újra kell vizsgálni, értékelni az életműveket, különben csak fejből, előítéletekből írunk.

Friss olajkép, ahol a síkból, a téli fehér ég előtt felemelkedő felismerhetetlen növénycsontvázak szuperiórikus jelekké magasodnak. Ezen a képen hozza meg végső eredményét a rajzok tömérdek semmis felkiáltójele, kórólobogója, szélkakasa. Ünnepi lobogók vagy vesztett csaták megperzselt zászlai. A sívó sík emlékművei. Feszültsége az expresszív durva sötét rajzosság és a fehér-kék olajfesték finom, gyengéd esztétikumából ered. Akárha B. Protić festette volna meg Zoran Petrović tüskéssé égett gépszörnyeit, vagy mondjuk, Mihelić kurentjeit. De Sáfrány és B. Szabó szamártövisei korszerűbb transzformációjának is tekinthetjük.

Egyik maximuma festészetünknek, bármely jugoszláv válogatásban megállná helyét, modernitásunk egyik autentikus dokumentuma. E radikálisnak mondható kép után egyfajta visszalépésről kell beszélni.

A 70-es évek kék-zöld-barna lírája következik.

A vékony horizontra feltüremlik Telecska.

Telecska, mint B. Szabó megfigyelte, már Pechánnak is kedves motívuma. „Képein — írja — a bácskai tájat látjuk — művészi élményvilágát Telecska vidéke jelenti. Tónusokban fest, széles ecsetkezeléssel, egy-egy alkotásban hangulati elemek megörökítésére is törekedve."

Bácska löszfennsíkjának vízmosásokkal feldarabolt, meredek pereme kereszt és hosszmetszetet, izgalmas idő- és térdimenziót, geológiát és történelmet kínál egyszerre.

„1958 folyamán — olvashatjuk az egyik kiadvány Topolyára vonatkozó fejezetében — a város déli határában az ún. Bánkert területén földmunkák során népvándorlás-kori sírokra bukkantak. Az esetet az akkortájt a közelben működő Művésztelepen jelentették."

Jelei megszelídülnek, az évszakokhoz igazodnak, ismét leredukálódnak: egy-egy fa, faegyüttes, pózna, széljelző, a talaj érdekes foltjai, a tiszta kék ég felhőrongyaival és a sárkány geometrikus jelével.

A képek drámai momentuma vízmosásba, szakadékba koncentrálódik,

akárha két zöld mozdony ütközne össze. A vízmosásokról, hasadékokról mint a táj nagy női nemiszervéről külön kellene értekezni.

Idővel festőnk még erről a pozícióról is visszalép, egy-egy csónak, parasztkocsi erejéig egészen a realitásig. Szép példa erre utolsó korszakának egyik nagy, reprezentatív, nemrég Nišben kiállított vászna, amin jól megfigyelhetők a már említett serény betakarítás munkálatai is. Barnák uralkodnak. Tanyarom sejlik. Ám látni, azért volt éppen egy ilyen tájra, színtérre szüksége, hogy megragadhassa eredeti, új, tán szélkakasainál is izgalmasabb motívumát: a fólialepedőt, a nejlonrongyot. És így, a nagy fólialepedővel már egészen más képről van szó. Egy lépés hátra, két lépés előre.

A szelíd tájra rácsapja a szél ezt az állandóan mozgó, csörgő anyagot. Szinte ráragasztja a képre, becsomagolja az évszakot, tartósítja, Christo-i ambalage-t csinálva belőle.

A sík Veronika-kendője.

Bonyolult absztrakt forma, a szabályos, szintén üvegszerűen áttetsző sárkány párja, ellenpontja. Szeretném ha ez a motívum, a fólialepedő mind nagyobb szerepet kapna Szilágyi művészetében, az sem zavarna, ha az egész képet, az egész rajzos, dramatikus sebet hordó tájat ezen a gyűrött fólialepedőn átlátnánk. Noha a táj elszennyeződéséről tanúskodik, számomra a sárkánnyal, felhőronggyal, a jéggel, hóval, ködd el valami tiszta líraiság hordozója. Gondoljunk például Tartaglia celofánjára, arra, hogyan uralkodott el vásznain a fehér, hogyan csomagolta be mediterrán motívumát is ebbe a fehérségbe, hogyan zárta valami sárkányformára emlékeztető kristályba.

Szilágyi huzamosabb kötődése az évszakokhoz idővel mind fontosabb magatartássá lett. Nem csodálkoznék, ha egy ökológiai mozgalom felfedezné üde, hűs, harsogó zöld képeit és egyik ősét kezdené tisztelni benne.

60-tól akrillal fest és így még jobban lehűtheti világát. Az akrilban a fenti fehérségek izgalmas, párás hideg anyagát találja meg. Opálját az opálbányász.

Szilágyi festészetének eljegesedéséről, akár jégkorszakáról is beszélhetnénk.

Számomra ezt a korszakot egy 81-es vászon érzékelteti a legjobban, minden bizonnyal anekdotikus-literáris dimenziója miatt, noha azonnal hozzá kell tenni, hogy ez a dimenzió, az „általános érvényűvé vált kékségben" (Jović), fagyban jóval visszafogottabb, mint így szavakban feloldva.

A festőt látjuk. Előtte fehér vászon. A jellegzetes franciasapka egyfajta önarckép-jelleget kölcsönöz a képnek. Felemelt keze a képíró szerzetesek alázatos szorgalmát idézi, de Tartaglia felemeltkarú, figyelmeztető jellé stilizált önarcképét is felidézheti akár. A festőt látjuk tehát egy befagyott tó közepén.

Nincs kizárva éppen a művészek egykori kedves motívuma, az elárasztott Betyárvölgy fölött vagyunk.

Fehér Ferenc így ír erről az új tóról egyik művésztelepi naplójegyzetében:

„Sétálunk inkább egyet, de szuroksötét van odakint, s azt sem tudom, hol kezdődik a tó; én még a régi Betyárvölgyre emlékszem, a kis hídra a Krivaj kanyargása fölött, de azóta itt mindent elöntött a víz, új tó keletkezett. A sétára csak másnap reggel kerül sor; B. Karcsival indulunk útnak, mellettünk koronafák, glédicsek meseerdője, jobbra a telecskai dombok szárazon maradt szigetei. Ott suhog a víz alatt az a másik víz, a hajdan álmokat keltő, bolond kis Krivaj . . ."

Eredeti ötlet a festőt kitenni a jégre, jégmezőre.

A kép anekdotikus dimenziója egy lehetséges, az újfiguráció deformációjával szembeni tiszta, szelíd figurációra utal. Érdekes lenne végigjárni ezt az utat is, ki tudja, mikor jön ismét divatba egy festészet, ami a figuráció fantasztikumi és expresszionista kalandja után éppen azt a tiszta minimumot akarja felmutatni, ami még tán megőrződött.

A festővel szemben két magányos fa. A csupasz ágak között fennakadva: sárkány. A sárkányról is külön kellene beszélni, ugyanis Szilágyi és nemzedéke össz geometrikus tapasztalatát koncentrálja magába, de egyben a gyerekkor emlékeit is megcsillantja.

Csak ködös kékség, a felhő, a hó gesztusos, száraz ecsettel felvitt fehérsége, opálja.

Itt különös jelentéssel bír a festő előtt látható fehér vászon. Egy üres fehér vászon az általános fagyban, jégkorszakban. „És fokozott hidegség veszi körül a szívet", írja Ács József Szilágyi festészetének téliességéről.

A hóról írt szép esszéjében Isidora Sekulić szubsztanciánkat szünetnek nevezi, szünetnek a mindenségben, a határtalansággal, az első impulzussal, az elnemkötelezettséggel, a párton kívüli szabadsággal azonosítja. Majd észreveszi az első csapást taposó embert, a parasztokat, és a mozgás, a haladás első programjáról (prvi program kretanja) beszél . . .

Olykor e képet (a kép nálam levő fotóját) nézve ijedten arra gondolok, mi lesz, ha a képíró bár a képen (valahogy úgy, mint Ljubo Ivančić Önarcképén azt a „famózus fekete vonalat") nem találja meg a mozgás, a haladás első programját — a partig bár, nem találja meg, és jön a tavasz?!

Jó lenne egy egész ciklusát látni ennek a motívumnak.

Valahogy úgy képzelem, festőnk ma tényleg e fehér vászontól indul. A fehér vászontól a fólialepedőtől, a jégtől.

Egy lehetséges festői robbanás előtti pillanatban ülünk tehát a műterem csendjében, máris hallani vélve a végtelen, fehér jégmező rianását. A nagy rajzok szeizmográftűje legalábbis valami hasonlót jelez.

És akkor most végre valóban jelenidőbe tehetjük indító mondatunkat a rajzról.

Rezime

Gabor Silađi

Autor, kao dobar poznavalac umetničkog stvaralaštva *Gabora Silađija*, daje prikaz razvoja ove talentovane ličnosti. Njegov umetnički razvoj prati počev od studentskih godina pa sve do danas.

Silađi je prve umetničke savete i inspiracije dobio od Đerđa B. Saboa, profesora Više pedagoške škole u Novom Sadu. Njegovom opredeljenju za grafiku takođe je doprineo B. Sabo. Već prve Silađijeve grafike su nagovestile rađanje pravog umetnika. Posleratne teške materijalne prilike nisu mu omogućile inostrane studije. Silađijeva velika ljubav prema umetnosti odvela ga je ipak u Beč i Pariz. Te posete su puno značile za mladog umetnika, ali se ipak najviše razvijao u umetničkim kolonijama B. Topole, Sente i Ečke. Tu se susreće sa najvećim ličnostima posleratnog panonskog slikarstva. Njegove grafike iz tog doba su vrlo optimističkog tona i predstavljaju bački odnosno banatski pejsaž. Geometrizam u njegovim delima najverovatnije potiče od uticaja francuskih slikara i prati ga kroz ceo umetnički život. Silađi je u svom radu veoma fleksibilan. Pored grafike bavi se i slikanjem. Neke slike su mu tmurnijeg tona ali ipak sa puno lirike. Po autoru ovog prikaza dela Silađija su autentični dokumenti modernog slikarstva sadašnjeg vremena.

Resummee

Gábor Szilágyi

Als guter Kenner des künstlerischen Werkes von Gabor Szilágyi, beleuchtet der Verfasser die Entwicklung dieser talentierter Persönlichkeit. Er begleitet seine künstlerische Entwicklung vom Anfang seiner Studentenjahre bis heute.

Die ersten künstlerischen Ratschläge und Inspirationen, bekam er vom Professor der Hoheren Pädagogenschule in Novi Sad György B. Szabó. B. Szabó steuert bei auch seinem Entschluss, sich der Grafik zu widmen. Schon die erste grafische Arbeiten von Szilagyi, zeigen die Geburt eines richtigen Künstlers dar. Die schweren materiellen Nachkriegsbedingungen ermöglichten ihm keine Auslandsstudien. Die grosse Liebe zur Kunst führten Szilagyi doch nach Wien und Paris. Diese Besuche waren wichtig für den jungen Künstler, doch hat er sich aber am meisten in den Künstlerkolonien in Bačka Topola, Senta und Ečka, entwickelt. Da trifft er sich mit den grössten Persönlichkeiten pannonischer Bilderkunst nach dem Kriege. Seine Grafiken aus dieser Zeit sind sehr optimistisch getönt und tragen den bačkaer und banater Gegend vor. Das Geometrismus in seinem Werken stammt wahrscheinlich vom Einfluss der französischen Bildhauer ab und begleitet ihn in seinem ganzen künstlersichen Leben. Szilagyi ist in seinem Schaffen sehr flexibil. Neben der Grafik befasst er sich auch mit Malerei. Etliche Bilder sind trüberischen Tones, aber doch voll mit Lyrik. Laut dem Verfasser dieser Anschrift, sind die Werke von Szilágyi autentische Dokumente der modernen Malerei, der jetztigen Zeit.

Bálint István

A VÁLTOZÁS KONGRESSZUSA MOSZKVÁBAN

Már most történelminek mondják a Szovjetunió Kommunista Pártjának február 25-én kezdődött 27. kongresszusát. A pontosan 30 évvel ezelőtt lezajlott — történelmi szimbólumként a mostani azon a napon kezdődött, amikor az akkori zárult —, 20. kongresszussal vetik össze. Akkor a sztálini korszak végére tettek pontot Hruscsov nevezetes beszámolójával, amelyben a személyi kultusz káros következményeire mutatott rá, most pedig a szocialista építőmunka új korszakát nyitották meg, hogy az októberi forradalom után született nemzedék illúziókat és túlzásokat levetkőzve nekigyürkőzzön a gyorsabb fejlődést szavatoló reális feladatoknak. A hosszabb távra való felkészülést jelezte már az is, hogy korszakos jelentőségű pártprogramot fogadtak el, és kidolgozták az ország 2000-ig szóló fejlődésének irányvonalát. De a változásról tanúskodott a kongresszus előtt és ideje alatt lezajlott nemzedékcsere a szovjet állam és párt élén, sőt még az az új hang is, amelyen a múltról, az új problémákról és a feladatokról szóltak.

Az előkészületek

Annak idején már szóltunk arról, hogy a szovjet gazdaságirányítás reformját társadalmi problémák érlelték meg. Ezzel a reformmal már Brezsnyev megpróbálkozott, de a régi inerciája és bizonyos ellenállás meghiusította a sikert. A reform átfogó programját Andropov fogalmazta meg, csak nem volt ideje megvalósítani. A mostani főtitkár, Gorbacsov, tehát nem magával a reform elképzelésével hozott újat, hanem inkább azzal, hogy másként állt hozzá a megvalósításhoz. Magát a reformot is elmélyítette, de még többet változtatott az intézkedésekkel szembeni viszonyuláson, a káderek és az egész párt magatartásán.

Kiindulópontja az volt, hogy a gazdaság irányításának átszervezésében már megszülettek az első eredmények: az iparnak már kb. a fele dolgozik az új rendszer szerint, amelyet először néhány minisztérium-

ban vezettek be kísérletképpen, majd kiterjesztettek; már két éve alkalmazzák a dolgozói kollektívákról szóló új törvényt, amely növeli a vállalatok önállóságát, érvényt szerez a gazdasági kifizetődés elvének és növeli a helyi kezdeményezések szerepét stb.

De ezzel nem sok változott, hiszen a visszahúzó erők megmaradtak. Mint Gorbacsov a kongresszuson mondta „még nem mondhatjuk, hogy megszülettek azok az eredmények, amelyekre számítottunk". És a visszahúzó erők között hivatkozhatnak az objektív adottságokra, például arra, hogy a szovjet gyáraknak és gépeknek több mint a fele még a harmincas évek iparosításának korszakából származik, a munkások 40 százaléka még mindig fizikai munkát végez stb. Hasonlóképpen hivatkozhatnak a régi gyakorlat erős hatására, amivel kapcsolatban a kongresszusi előkészületek napjaiban a szovjet lapok sokat cikkeztek arról, hogy a szovjet vállalatok évente több ezer direktíva jellegű levelet kapnak. A gépipari minisztérium például egy év alatt 1849 hosszú levelet és 11 535 sürgős táviratot küldött meg vállalatainak, a könnyűipari minisztérium pedig 141 900 körlevelet és azokra 209 700 választ kapott.

Ebben a helyzetben Gorbacsovnak a siker érdekében három fronton is áttörést kellett végrehajtani már a kongresszusi előkészületek során: a káderek nemzedékcseréjének végrehajtásában, hogy minden posztra a legalkalmasabbak kerüljenek, ha kell még a régi tekintélyek — néhány politikai bizottsági tagot is beleértve — félreállítása árán is; a kritikai hang megteremtésében, hogy az ország előtt álló feladatok reális megközelítése a mindennapok részévé váljon a múlttal való szembenézés formájában is; a munkához való viszony megváltoztatásában. Csak ezután jöhetett a teendők programjának megfogalmazása és a program a pártkongresszus munkája során vált gyakorlati politikává és történt meg a pártmunka nyelvére való lefordítása, a párt előtt álló konkrét feladatok megfogalmazása. Ebben a sorrendben ismertetnénk magát a kongresszust is.

A nemzedékváltás. Valószínűleg sohasem lesznek teljes adataink arról, milyen nagyméretű — szinte tisztogatás jellegű — volt az a változás, amely Gorbacsov egy éve alatt az állami és párttisztségeknél bekövetkezett. A méretek érzékeltetésére elég emlékeztetünk arra, hogy Brezsnyev idején a 26. kongresszus minden változtatás nélkül újraválasztotta a párt politikai bizottságát, azóta viszont az akkori politikai bizottság tizennégy tagja közül hat meghalt, hármat „fölmentettek tisztségéből", s egyet nyugdíjaztak. Még meggyőzőbb képet kapunk ha felsoroljuk, hogy a minisztertanács 96 tagja közül 36-ot, a központi bizottság 24 osztályvezetője közül 11-et, a 157 körzeti pártelsőtitkárok közül 46-ot, és a 14 köztársasági elsőtitkár közül 4-et váltottak le, a két kongresszus között a központi bizottság 336 tagja közül 33 meghalt, 99-et nyugdíjaztak, 26-ot felmentettek tisztségéből, kicserélődött a köztársasági és tartományi pártvezetőségek fele stb. A kép érzékeltetésére még tegyük hozzá, hogy a sokat bírált üzbegisztáni pártban 13 körzeti

elsőtitkárt és kb. 300 pártvezetőségi tagot váltottak le és visszarendelték a köztársasági szovjet 200 köldöttét.

A kritikai hang. A bírálat nem ismeretlen a Szovjetunióban, sőt igen gyakoriak voltak a nagy kritikai kampányok. A sztálini csisztkákat mindig kísérte a különféle színezetű „ellenségek" bírálata. Hruscsov idején is kampány volt a „pártellenes csoport" vagy Brezsnyev idején a „revizionisták" ellen. Mindeddig azonban ez a kritika az egyedekkel való leszámolás — politikai, sőt fizikai megsemmisítésük — kísérő jelensége volt. Gorbacsov ennek helyébe állította a jelenségek bírálatát, a problémák feltárását, amivel vele jár egyrészt olyan dolgok felvetése, amelyek mindeddig tabu témát jelentettek a Szovjetunióban, másrészt egész a politikai bizottság tagjáig menő felelősségre vonás a hibákért, a mulasztásokért, nem pedig a párt legfőbb vezetőjével való ilyen vagy olyan szembeszegülés miatt. Az effajta kritikára maga Gorbacsov adott példát, amikor erélyesen bírálva egyes minisztériumokat olyan problémákat tett szóvá mint az, hogy évente 8 millió tonna benzint fogyasztanak el csak azért, mert nem gyártottak dízel olaj hajtotta teherautókat, a hőerőművek nem megfelelő berendezése miatt évente 20 millió tonna üzemanyaggal többet fogyasztanak stb. És ez a kritika a kongresszus előkészületeinek napjaiban kiterjedt olyan jelenségekre, amelyeket eddig csak a szovjetellenes propaganda emlegetett. Például a sorban állásra, hogy időnként hiánycikk a gyufa, a mosópor, a villanyégő, ugyanakkor télen az üzletek tele vannak nyári szandálokkal stb., vagy a vezetők kiváltságára ma különféle zárt körű üzletekre és egyebekre.

A munkához való új viszonyulás! A fegyelem — értve ez alatt a munkafegyelmet éppúgy, mint a határozatok következetes végrehajtását is — már Andropov reformtervében fontos helyet kapott. Gorbacsov azonban itt is áttörést hozott, hogy az elvi megállapítások teréről a gyakorlati megvalósításra lépjenek. Ezzel kapcsolatban elég csak megemlítenünk az alkoholizmus elleni harcot, amivel kapcsolatban meg kell jegyeznünk azt is, hogy nem egyszerűen a fegyelem megszilárdításáról, a zavaró körülmények, a munkát akadályozó tényezők kiküszöböléséről van szó, hanem az illúzióktól mentes reális szemlélet egy sajátos megnyilatkozásáról is: a szovjet ember nem utópiában élő fennkölt figura, mint egy felsőrendű társadalom terméke, hanem reális hétköznapi ember, akinek majd 70 évvel a szocialista társadalom diadala után éppolyan hibái lehetnek, mint akármelyik társadalom tagjának, például az alkohol rabja lehet és mivel a sajátos körülmények folytán ez a jelenség országos méretet öltött — a Szovjetunióban állítólag 40 millió ember hódol a mértéktelen alkoholfogyasztásnak — ezzel a veszéllyel a legerélyesebben, minden erő bevetésével fel kell venni a harcot. Ez épült bele a Gorbacsov által indított küzdelembe, amelynek során napi három órára, a 14 és 19 óra közötti időközre, szűkítették az alkohol árusítását, sőt teljesen beszüntették az árusítást a gyárak, az iskolák, az egyetemista otthonok környékén. Ezenkívül a 180 rubelos átlagfizetés körülményei között 100 rubellal büntetik azt a vezetőt, aki rögtön nem

jelenti be a munkára ittasan érkező dolgozót. Hasonló pénzbüntetéssel és a hajtási jogosítvány 1—3 évi bevonásával büntetik az ittas sofőröket, sőt 300 rubellal és a hajtási jogosítvány tartós bevonásával, emellett egy évig terjedő börtönnel vagy 40 naptól 3 évig terjedő javító munkával büntetik, ha legközelebb tetten érik. A szovjet lapok szerint ezzel az intézkedéssel a termelékenység növekedése folytán 6 milliárd rubelt takarítottak meg és a selejt, a meghibásodás átlag 15 százalékkal csökkent.

A program

Közismert, hogy a pártprogramok mindig korszakot jeleznek. Így az SZKP programot fogadott el 1903-ban, amikor meghirdette harcát az új társadalomért, 1919-ben, amikor ennek az új társadalomnak az építése megkezdődött és 1961-ben, amikor a sztálini rendszer lezárása után új korszak kezdődött. A mostani programot csak „újraszerkesztettnek" mondják, mert el akarják kerülni annak hangsúlyozását, hogy a Sztálin utáni új korszakban is valami radikálisan új születik. Ez azonban semmit sem változtat a tényeken. De új programot tett szükségessé már maga az a körülmény is, hogy az 1961. évi program — az akkori szubjektivisztikus és túlzó szemlélet hatására — azt sugallta, hogy a Szovjetunióban 1980-ban megkezdődik a kommunizmus, miután 1971-ig túlhaladják az amerikai termelést, 1981-ig az amerikai termelékenységnek a kétszeresét érik el, és így a Szovjetunióban, a kiépült kommunizmus országában, a szovjet polgár jobban él, mint az amerikai; ötórás munkanapja lesz és egész sor dolgot — például a lakást is — ingyen kap. Sőt, itt nem is csak irreális hozzáállásról van szó, hiszen a program tulajdonképpen a konkrétumokat illetően megvalósult: a Szovjetunió a legfontosabb termékek terén — az acél, a kőolaj, a vas, a szén, a cement stb. termelésében — ténylegesen maga mögött hagyta az USA-t. Márpedig 1961-ben ezek a termékek adták meg a gazdaság alapját és jelentették egy-egy ország gazdasági erejét. Csak éppen azt nem kalkulálták be, hogy az elmúlt 25 év alatt nagyot változott a világ — az USA fölényén semmit sem változtatott az, hogy az 1961-ben alapvetőnek tartott termékek terén a Szovjetunió megelőzte. Sőt a megindult új technológiai forradalom hatására, a fenti történelmi jelentőségű célok megvalósítása ellenére, számos ponton az USA mögötti lemaradás nem csökkent, hanem még növekedett is.

Ebben a helyzetben az új program kidolgozásával két feladatot kellett megoldani. Egyrészt reálisabban megfogalmazni a szovjet társadalom elé tűzött célokat, szakítva azzal az illúzióval is, hogy már holnap kommunizmus lesz, de azzal is, hogy egykettőre — méghozzá egyszerűen a tervben beütemezett mennyiségi növekedés segítségével — utolérik, sőt lehagyják a fejlett országokat. Másrészt olyan célokat kitűzni, amelyek lehetővé teszik a tényleges lemaradás behozását, a gazdasági fejlődés,

elsősorban a technológiai előrehaladás meggyorsítását. Az új program ezeknek a feladatoknak tesz eleget. Mint ismeretes, az SZKP Központi Bizottsága októberben közvitára bocsátotta ennek a programnak a tervezetét, e vita során a különféle üléseken, a tájékoztatási eszközökben és más formában nem kevesebb mint 6 millió vélemény hangzott el, hogy most a kongresszus a programot formálisan is elfogadja.

Az új program néhány ponton már a hozzáállás tekintetében is szakít az előző, 1961. évi programmal. Legelőször is reálisabban összegezi az előző korszak eredményeit. Leszögezi ugyan a kétségbevonhatatlan eredményt, hogy „az országban kialakult az egységes népgazdasági komplexum, lényegesen nőtt a népjólét, nagyszabású lakásépítési program valósult meg, megsokszorozódott a nép szellemi gazdagsága" stb., de ezzel véget is ér a szuperlativuszok sorozata. Ma már nyoma sincs a korábbi kritikátlan viszonynak, amely a szovjet társadalomban csak a jót, más társadalomban pedig csak a rosszat látta. Ehelyett rámutat az előző korszak hibáira, a sztálini korszak „személyi kultuszára", a hruscsovi korszak „szubjektivista, voluntarista hibáira" és a brezsnyevi korszakban jelentkező „nehézségekre és fogyatékosságokra". Ennek alapján reálisabban tűzi ki a célt. A hruscsovi program szerint már 1980-ban kiépített kommunizmus helyett előirányozza „a szocializmus tervszerű és minden oldalú tökéletesítését, a szovjet társadalom haladását a kommunizmus felé". És itt mellőzi az előző programra jellemző — a távlatterv elemeit átvevő — konkrét részletezést, mert „az SZKP-nak nem célja, hogy elmerüljön a teljes kommunizmus felvázolásának részleteiben".

A leglényegesebb változás azonban az, hogy a szovjet társadalom idealizálásával vagy akár még az egyszerű mennyiségi növekedéssel mindent megoldani vélő szemlélet ellenében is világosan látja, hogy „erőteljes fordulatra van szükség a termelés intenzívebbé tétele érdekében", ahhoz, hogy legalább ne fokozódjon a lemaradás a fejlettebb országokkal szemben, és csak utána próbálják csökkenteni ezt a lemaradást. Ezt a fordulatot a gazdasági fejlődés meggyorsításában és intenzívvé tételében elsősorban a technológiai fejlesztéstől várják, annak alapján, hogy „a Szovjetunió gazdaságát a világ legkorszerűbb és legerősebb gazdaságává változtassuk" és a fő cél: „meg kell valósítani a népgazdaság műszaki rekonstrukcióját és ennek alapján át kell alakítani a társadalom anyagi és műszaki bázisát", ami szintén elsősorban a technológia fejlesztését igényli. De már ez a korszerű gazdaság magában foglalja azt is, hogy „mindenképpen emelni kell a termékek műszaki színvonalán és javítani minőségén", meg azt is, hogy „hiánytalanul ki kell elégíteni a szovjet emberek igényeit".

Még lényegesebb, hogy a szovjet társadalom ilyen fejlődése nem jelenti az acél és a szén tonnáinak előállítását és nem is igényli e tonnák szakadatlan növelését. (Jellemző a kongresszuson elhangzott megjegyzés: a Szovjetunió ma több acélcsövet gyárt mint az USA, Japán, az NSZK és Franciaország együttvéve, de ez már nem eredmény, hanem borzalmas hiba, hiszen ezekben az országokban már rég az olcsóbb és

praktikusabb műanyagcsöveket használják.) Ehelyett a korszerűbb társadalom megteremtése jelenti: a) a termelési viszonyok szakadatlan javítását; b) az életszínvonal emelését; c) az állam további demokratizálását és d) a párt alkotó munkájának további növelését.

A termelési viszonyok javítása jelenti: 1) az elosztási viszonyok és az érdekeltség javítását, mert „a párt nagy jelentőséget tulajdonít az elosztási viszonyok tökéletesítésének, ami aktívan befolyásolja a társadalmi termelés fejlesztéséhez fűződő kollektív és személyi érdekeltség növekedését, az emberek életszínvonalát és életmódját"; 2) a kollektívák önállóságának fokozását, vagyis „az alapvető termelési láncszem — egyesülések és vállalatok — szerepének fokozását"; 3) az árképzés új rendszerét, amely az eddigi rendszer tökéletesítését jelenti, hogy „az árak pontosabban tükrözzék a társadalmilag szükséges ráfordítást valamint a termékek és szolgáltatások minőségét, hatékonyabban ösztönözzék a tudományos-műszaki haladást, az erőforrásokkal való takarékosságot, a termékek műszaki, gazdasági és használati tulajdonságainak javítását"; és 4) az irányítás tökéletesítését, mivel „az SZKP feladatul tűzi a népgazdaság irányítása szervezeti felépítésének tökéletesítését minden szinten, az irányítási apparátus csökkentését, felesleges láncszemeinek megszüntetését".

Az életszínvonal emelése jelenti: 1) az alapok növelését, mégpedig a nép szükségleteinek kielégítésére fordított források megkétszerezését a következő 15 évben; 2) a jobb minőségű termelést „a termékek minőségének javítását"; 3) a jobb ellátást, mivel „elsőrendű fontosságú feladatnak tekintjük a lakosság jó minőségű és széles választékú fogyasztási cikkek iránti növekvő igényének teljes kielégítését élelmiszerekkel, jó minőségű és tetszetős ruhákkal és lábbelivel, bútorral, kultúrcikkekkel, korszerű háztartási gépekkel"; és 4) egy csomó jóléti probléma, például a lakáskérdés megoldását, azzal, hogy 2000-ig minden egyes szovjet családnak legyen saját lakása vagy háza.

Az állam és a párt továbbfejlődése pedig jelenti egyrészt azt, hogy „a társadalom politikai rendszere fejlesztésének stratégiai vonala a szovjet demokrácia tökéletesítése, a nép szocialista önirányításának egyre teljesebb érvényesülése annak alapján, hogy a dolgozók, kollektíváik és szervezeteik napról napra aktívan és hatékonyan részt vesznek az állami és társadalmi élet kérdéseinek megoldásában", másrészt, hogy „a párt minden pártszervezet és dolgozó kollektíva tevékenységében fáradhatatlanul erősíteni fogja az alkotó szemléletet, a hozzáértést, a nagyfokú felelősséget és elvszerűséget, kialakítja az elért eredmények tárgyilagos és önkritikus értékelésének és annak képességét, hogy figyelmesen és tapintatosan bánjanak az emberekkel, figyeljenek igényeikre és vágyaikra".

A programon kívül a kongresszus még két nagy horderejű okmányt fogadott el, mindkettő a programfeladatok konkretizálását és feldolgozását célozza. Az egyik hosszú címe — A Szovjetunió gazdasági és társadalmi fejlesztésének irányai 1986—1990-re és a 2000-ig tartó időszakra — valójában a következő ötéves tervet és a 2000-ig terjedő távlattervet jelzi, a másik pedig a párt szervezeti szabályzatának módosítása. Tehát az egyik a programcélokat fordítja le a tervnek valamivel konkrétabb megfogalmazására, a másik pedig a párttagok kötelezettségét határozza meg és felelősségét szigorítja a feladatok teljesítése érdekében történő mozgósítás végett.

A távlati terv legelőször is előirányozza a nemzeti jövedelem növekedési dinamikájának állandó gyorsítását, mégpedig az előző ötéves terv 3,1 százalékával szemben már a következő ötéves terv idején 5 százalékra, bekalkulálva azt is, hogy a következő ötéves tervben a nemzeti jövedelem minden százalékos növekedése több mint 5 milliárd rubelt jelent az előző ötéves terv 2,8 milliárd rubeljével szemben, aminek végeredményeként a következő 15 évben a nemzeti jövedelemnek a növekedése több lesz, mint a szovjet hatalom egész eddigi időszakában megteremtett egész eddigi nemzeti jövedelem. A terv másik célja az állandóan növekvő és változó társadalmi szükségleteknek jobban megfelelő harmonikus termelési struktúra kiépítése, elsősorban annak alapján, hogy az eddigi extenzív növekedés helyett minden új eredmény mögött minőségileg új és hatékonyabb termelés álljon, minden növekedés a munkatermelékenység emelkedésének eredménye legyen. Végül a távlatterv harmadik célja az egész gazdasági és társadalmi tevékenységnek sokoldalú és következetes felélénkítése. Ezzel kapcsolatban olyan konkrét adatokat is megemlíthetünk mint azt, hogy megkétszerezik az ipari termelés mennyiségét, 2,3—2,5-szörösére emelik a munka termelékenységét, 1,6—1,8-szorosára az egy főre jutó reáljövedelmet, 1,8—1,9-szeresére a fogyasztási cikkek termelését stb.

Az SZKP szervezeti szabályzatának módosítása pedig a párttagság megszervezését tűzi célul a programban rögzített célok megvalósítására. Ennek érdekében előtérbe állítja azt a követelményt, hogy a párttagság összeegyezhetetlen minden passzivitással, minden párttag köteles a maga gyakorlatában érvényesíteni az SZKP fő irányvonalát és tartozik erre másokat mozgósítani. Ezzel összhangban egyrészt szigorítani kívánják a kommunista erkölcs normáinak betartását és a pártfegyelmet, hogy minden párttag — köztük a vezető beosztásúak is — fokozottabb mértékben legyenek felelősek pártszervezetük előtt, másrészt fokozni akarják a pártszervezetek aktivitását.

„A kialakult föltételek megkövetelik, hogy elméleti és politikai gondolatunkat ne a meglévő megszilárdítására összpontosítsuk, hanem utat és módot találjunk a szocialista gazdasági előrehaladás meggyorsítására, amihez kapcsolódik az élet különféle szféráinak minőségi módosulása. A társadalmi fejlődés kulcsfeladatainak fölmérhetetlenül mélyebb megközelítéséről van szó. Az SZKP-nak az újonnan szerkesztett programban kifejtett stratégiája abból áll, hogy változásra van szükség, fokozni kell a társadalom fejlődésének dinamikáját" — így fogalmazta meg Gorbacsov a kongresszus és a szovjet párt előtt álló feladatokat. A gazdaság megreformálásán, a program megfogalmazásán végzett egyéves munka, a kongresszus előkészületei és maga a kongresszus erre a feladatra akarta felkészíteni a szovjet pártot és az egész társadalmat. Már maga a kongresszus is arról tanúskodott, hogy mennyire megváltozott a szellemi, a politikai légkör, amiből már következtetni lehet a további munka irányára is. A kongresszus kilenc napos munkájából mindennek illusztrálására csak néhány elemet kívánunk kiemelni, elsősorban Gorbacsov beszámolója alapján.

Legelőször is a kongresszus munkája, főképp pedig a beszámoló alapján utalnunk kell a realitásra a helyzetet jellemző új magatartásra. Gorbacsov idézte Lenint: „a hamis szólam, a valótlan dicsekvés nem más, mint erkölcsi bukás, ez viszont biztosan politikai bukáshoz vezet", és ez nemcsak a kongresszus, hanem a megkezdett hatalmas munka mottója lehet. Ezért lép az önelégültség helyébe a kritika, mert mint Gorbacsov fogalmazott: „mindazt, amit tettünk és teszünk nem a múlt mércéi szerint kell értékelni, hanem az új feladatok méretéhez és összetettségéhez kell mérni". A kritikai hangra is Gorbacsov maga adott példát: „A közelmúlt alapján jól tudjuk: ahol elhallgat a kritika és az önkritika, ahol a reális helyzet pártelemzésének helyébe a sikerekről szóló mese lép, ott deformálódik az egész párttevékenység, kialakult az indokolatlan önelégültség légköre, olyan helyzet, amelyben minden megengedettnek vélnek, semmit sem büntetnek, ami a legsúlyosabb következményekkel jár." A problémák reálisabb szemlélete abból indul ki, hogy a rendszer önmagában nem old meg minden kérdést, még a lelkesedés sem elegendő, hanem szükség van a gazdaság műszaki megújulására, mert „a szociális szféra minőségi átalakulása lehetetlen a munkamódszer mély átalakítása nélkül, amiben alapvető szerepet kap a népgazdaság műszaki rekonstrukciója — a gépesítés, az automatizáció, a komputerizáció és a robotok bevezetése". De a megoldás előfeltétele az is, hogy a problémák kendőzése helyett nyíltan szembenéznek velük. Ezzel összhangban beszéltek arról, hogy mennyit kell tenni az életszínvonal javításáért, lehetségesek a nemzeti ellentétek a Szovjetunióban, vagy arról, nem igaz, hogy a Szovjetunióban munkaerőhiány van stb.

Mindennek tükrében nem meglepő, hogy a kongresszusi szónoki emelvényről olyan kijelentések is elhangzottak, amelyek azelőtt elképzelhe-

tetlenek voltak a Szovjetunióban. Gorbacsov kiadta a jelszót: „minden eltérés aközött, amit mondunk és amit teszünk, kárt okoz a pártpolitika tekintélyének, és semmiképpen sem tolerálható. A Komunista Párt a szavak és a tettek egységének pártja, erre gondolnia kell minden vezetőnek, minden kommunistának. A szovjet nép éppen a szavak és a tettek egysége alapján ítél munkánkról". De ennek érdekében változtatni kell a szavakon is, hogy kimondják azt, amiről eddig hallgattak. A vezetőség eddig minden bírálat felett állt, ehelyett kiemelik azt, hogy „a pártban nem lehet szervezet az ellenőrzésen kívül, egyetlen szervezet sem zárkózhat el a kritika elől, a pártban nincs és nem lehet olyan vezető, aki kivonhatja magát a pártfelelősség alól". A régi gyakorlat helyett azt ajánlják, hogy „a szocialista társadalomban, főképp a mai föltételek között az irányítás nem lehet a hivatásosak szűk körének kiváltsága" és „mindig szem előtt kell tartanunk, hogy egyetlenegy apparátus — bármilyen okosak is lennének a hozzátartozó emberek — semmit sem tud elérni az érdekeltek támogatása és a dolgozóknak az irányításban való részvétele nélkül". Sőt az örökös vezetők helyett már-már a rotáció gondolatát is felvetik: „nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy azok a dolgozók, akik sokáig vannak ugyanazon a poszton, gyakran elveszítik az új iránti érzéküket, a maguk teremtette utasításokkal elidegenítik maguktól az embereket és gyakran akadályozzák a választott szervek munkáját". És a nemzetközi munkásmozgalom vonatkozásában: „úgy véljük, hogy mozgalmunk sokrétűsége nem azonos a szétforgácsoltsággal, éppúgy, mint ahogy az egységnek semmi köze az egyöntetűséghez, a hierarchiához, az egyik pártnak a másik ügyeibe való beavatkozáshoz, ahhoz a törekvéshez, hogy valamelyik párt az igazság feletti monopóliumra tegyen szert". Így készült fel a szovjet párt az új feladatokra, amelyek teljesítése még így sem lesz könnyű, „vagyis ezek a tervek csak akkor válnak valósággá, ha minden szovjet ember minden erejét latba veti és hatékonyan dolgozik".

A kongresszus munkáján nagyon megérződött, hogy még kísért a régi gondolkodásmód, túlságosan siettek dicsérni a főtitkári beszámolót, mert „újító módon határozza meg a szocializmus sokoldalú tökéletesítésének stratégiáját és taktikáját". Túl korán történelmi jelentőségűnek nyilvánították, mint ahogy Rizskov miniszterelnök fogalmazott: „Eszmei tartalmának mélysége, elméleti gondolata, a felhalmozódott fogyatékosságok és nehézségek okainak kompromisszumot nem ismerő föltárása, az új feladatok kitűzésének realizmusa és merészsége alapot ad ahhoz, hogy az SZKP KB politikai referátumát nagy történelmi jelentőségű okmánynak tekintsük". De ennek ellenére a munka légkörére sokkal jellemzőbb volt, hogy a bírálatban — ami annak élességét és konkrétságát illeti — még Gorbacsovot is felülmúlva az érvek egész tömkelegével támasztották alá a változtatás, az új szükségességét. Konkrétan bírálták országos szinten a terv teljesítésében észlelt lemaradást, például azt, hogy a tervezettnél 35 millió tonna hengerelt anyaggal, 145 millió tonna szénnel, 50 millió tonna kőolajjal és 16 milliárd rubel értékű

közszükségleti cikkel kevesebbet termeltek, egy-egy kötársaságon vagy kollektíván belül pedig a káros jelenségeket pellengérezték ki.

Külön említést érdemel ebből a szempontból a másik beszámoló, Rizskov miniszterelnök referátuma, amely a Szovjetunió helyzetének súlyosságára mutatott rá: „a hetvenes években a gazdaság fejlődésében kiütköző kedvezőtlen irányzatokat nemcsak hogy nem törtük le, hanem azok a nyolcvanas évek elején még ki is éleződtek. Ez kihatással volt arra, hogy nem teljesültek a 11. ötéves terv feladatai. Az első két esztendőben tovább gyengült a növekedés üteme, romlottak a gazdálkodás minőségi mutatói, az ipari termelés növekedésének üteme 1982-ben 1,5-szer volt lassúbb a 10. ötéves terv átlagos üteménél." E súlyos helyzet okát abban látta, hogy „a gyakorlati tevékenységben nem vették idejekorán figyelembe a megváltozott gazdasági helyzetet, amely jórészt ahhoz kapcsolódik, hogy kimerült az extenzív növekedés lehetősége, nem mutattak megfelelő kitartást a tudományos-műszaki fejlődés vívmányainak alkalmazásában, a népgazdaságot és irányítását nem szervezték át a korszak igényeivel összhangban. Mindemellett sok vezető, mind a központban mind a helyi szinten, továbbra is elavult módszereket alkalmazott, alkalmatlannak bizonyult az új föltételek közötti munkára". Ez tette szükségessé a fordulatot: „a foganatosított egyedi intézkedések nem tudták megállítani a gazdálkodás negatív irányzatait, nem tudták elindítani a szakadatlan és dinamikus növekedés útján... Gyökeres fordulatra, mélyreható átszervezésre volt szükség és a párt kitartóan kereste az ország előtt álló feladatok átfogó megoldásának módját". Ezt hozta meg a KB tavaly áprilisban tartott plenáris ülése, amely „fordulatot hozott a párt életében", de méginkább ez vár a kongresszusra, amelynek „be kell indítania a szovjet társadalom élete minden részének gyökeres megváltoztatását".

A többi felszólaló még a miniszterelnökön is túltett annak hangsúlyozásában, hogy milyen mélyreható változásokra van szükség ahhoz, hogy ténylegesen meggyorsíthassák a társadalom fejlődését. Méginkább abban, hogy figyelmeztető jelzést adtak: két dolog is veszélyeztetheti a szükséges változást és a fejlődés felgyorsítását — a dogmatikus szemlélet és a bürokrácia. És óriási fordulat, sőt eredmény önmagában már az is, hogy ezekről az akadályokról így beszélni lehetett és így beszéltek.

A visszhang

Korai lenne még méltatni a kongresszus jelentőségét. Ehelyett befejezésül mindössze néhány villanást adnánk nemzetközi visszhangjából. Legjelentősebb változásként azt kell megemlítenünk, hogy ezúttal Kelet-Európában elmaradt az üres lelkendezés, Nyugaton pedig az egyoldalú és üres kárhoztatás. Az is jellemző, hogy még kommunistabarátsággal sem gyanúsítható tájékoztatási szerveknél is érezhető a moszkvai kongresszus jelentőségének elismerése. A fordulat erejét illetően Gorbacsovot

Sztálinnal vetik össze, abból a szempontból, hogy neki is új ipari forradalmat kell végrehajtania, és meg kell teremtenie hozzá a szükséges és megfelelő apparátust. A Hruscsovval való összevetésben az akkori változás méretének érzékeltetésére emlékeztetnek, arra, hogy Hruscsov ötmillió embert rehabilitált, de ugyanakkor hozzáteszik, hogy Gorbacsovnak több esélye van a reformok véghezvitelére, mint Hruscsovnak vagy Brezsnyevnek volt, mert támaszkodhat az időközben megerősödött „új harmadik osztályra" — a szakemberek, értelmiségiek stb. új rétegére —, amely más szemlélettel és más igényekkel a gorbacsovi reformok társadalmi hajtóerejét és támaszát adhatja.

A kép kikerekítésére hadd idézzünk nyugati forrásokból még néhány kételyt a kongresszus munkájával kapcsolatban. A Reuter hírügynökség már a beszámoló után azt jelentette Moszkvából, hogy „a beszámolónak a gazdaságra vonatkozó része jelentősen eltért a többi résztől, amely tartalmával és hangnemével egyaránt csalódást okozott". A Coirerra della Serra olasz lap pedig sietett megállapítani, hogy a kongresszuson is megoldatlanok maradtak az olyan kérdések, mint az, hogy mi dönthet az árucikkek minőségéről, amikor az árak továbbra is dekrétumon alapulnak, vagyis piac és konkurrencia nélkül alakulnak, s ennek alapján levonta a következtetést: Gorbacsov a rendszer javításáról, alkalmazkodásáról beszélt, nem pedig szerves revízióról, ugyanakkor bejelentette a szigort és a szankciókat. Még messzebb ment és még jellemzőbb e tekintetben a La Stampa című olasz lap véleménye, mely szerint a moszkvai kongresszus nem adott egyértelmű választ tíz olyan alapvető dilemmára, amelytől a továbbfejlődés függ. Ez a tíz dilemma a lap szerint: 1. a tőke az állam központi kasszájában akkumulálódik-e, hogy onnan bürokratikusan osszák szét, vagy pedig részben ott marad abban a vállalatban, amely ezt a tőkét létrehozta; 2. a vállalatok önállósága a pénzeszközök autonómiáján és a többi vállalattal való autonóm szerződéskötésen alapszik-e, vagy pedig továbbra is megmarad a minisztériumok kötelező közvetítése; 3. a terv legfőbb mutatószáma továbbra is a bruttó termék marad-e, vagy pedig a korszerű közgazdászok követelménye szerint a vállalatot rubelban kifejezett végső bevételének alapján értékelik-e; 4. a piacot elismerik-e a vállalati önállóság életerős és természetes környezetének, vagy pedig abban továbbra is a szocialista gazdaság ellentmondását látják! 5. az árképzésről a piaci törvényszerűségek vagy a minisztériumok döntenek-e; 6. a munkás a hatalom birtokosaként kap-e jogot a vállalatok irányítására, vagy pedig az állam alkalmazottaként vesz részt ebben az irányításban; 7. a vezetőséget az állam nevezi-e ki vagy a munkások választják; 8. a párt megmarad-e az állam fölött, vagy pedig szerepe az ideológiai és politikai vezetésre korlátozódik; 9. a kormány szerepe örök időkre szól-e vagy pedig csak két választási időszakra korlátozódik, mint ahogy már Hruscsov be akarta vezetni; 10. az SZKP elismeri-e a gazdasági és szociális csoportok és a különféle nemzeti köztársaságok érdekeinek pluralizmusát, mint ahogy

már Andropov megtette, vagy pedig a Szovjetunió egysége és monolitsága érdekében továbbra is elfojtják ezeket az érdekeket.

De legtalálóbb a mindig mértéktartó és figyelemreméltó Le Monde című francia napilap véleménye, amelyet — bizonyos fenntartással — akár e fejtegetés összegezésének is választhatnánk: „Gorbacsov kétségtelenül csak terveinek egy részét fedte föl, de határozottan megígérte, hogy a szovjet lakosság szükségletét az eddiginél jobban kielégítik. Az e tekintetben létrejövő eredmények alapján majd hamarosan megállapítható lesz, hogy a polgártársai körében most élvezett bizalom megerősödik-e vagy meginog."

1986. március

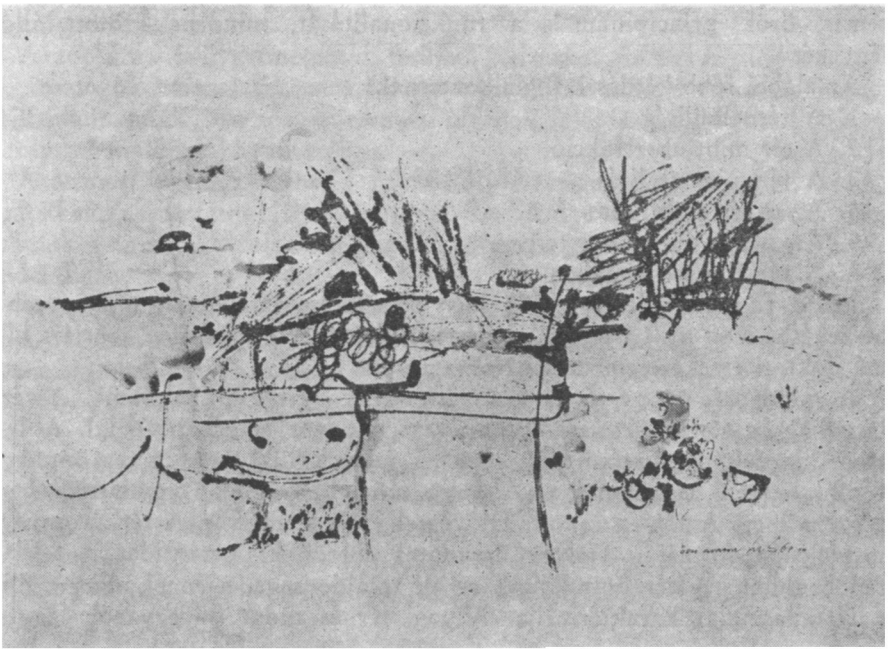

Őszi avaron (1967)

Vankó Gergely

A TÉR DIALEKTIKÁJA

ÁZSIAI ÚTITANULMÁNY — 1985. SZEPTEMBER—OKTÓBER

Bevezetés

A legmélyebb emberi bölcsesség:
az emberi kapcsolatok
titkainak a tudása.
(Delhi-Dubai, az Arab-tenger fölött, 1985 októbere)

Az utóbbi időben egyre inkább foglalkoztat *térszféraelméletem.* — Távoli utazásaim, idegen kultúrák „első kézből" történő megismerése, napról napra rétegeződteti bennem a térnek mint „mindenható", egyetemes, örök princípiumnak a funkcionalitását, mindenek fölött álló lényegét.

Az alábbi főbb kérdések foglalkoztatnak:

1. A térnélküliség
2. A tér mint absztrakció
3. A tér mint realitás
4. Az egyén stabil tere
5. Az egyén dinamikus tere
6. A tér a művészetekben

Hadd foglaljam itt össze röviden térszféra-definíciómat, melyet többé-kevésbé még az 1978-ban készített, A középdeterminizmus teóriája című doktori értekezésemben megszövegeztem:

A mindenség alapvető eleme a tér — az egység princípiuma. A tér látszólag maga az üresség, éppen ezért mindent magában foglal. A létezés alapfeltétele, semmi sem létezhet rajta kívül. Ezért a tér öntudatunk alapvető tulajdonsága. A teret, amelyben élünk, öntudatunk határozza meg. A tér és az öntudat végtelensége identikus. A tér az anyag megjelenési formája. Amikor öntudatra ébredünk, a tértudat is felébred bennünk. A tér öntudatunk egyik tulajdonsága, s ennek dimenzióit a tértapasztalás karakterizálja. Anyag, tér és tudat — egyazon lényegiség.

Voltaképpen Indiába indulok ezen a napsütéses szeptemberi napon,

mivel azonban eddig sohasem oda jutottam, ahová szándékoztam volt, egyszerűen Ázsiát képzelem magam elé: annyira ismerős, s oly idegen mégis. — Ki tudja, hogy Indiában, ebben a feszült légkörű országban miként fogadják a külföldieket? — Majd elválik.

Damaszkuszban neonfelirat hirdeti a repülőtér nevét: D.M.SCUS INT AIPORT. A hiányzó két „A" betűt kilőtték talán a város nevéből?

Kuvaitba hajnali fél háromkor érkezünk. Órámat két órával előbbre kell állítanom.

1. A kuvaiti repülőtér térszférája

Óriási márványcsoda. Folyosóin haladva — a falak metszővonalai és az ablaksorok is ezt sugallják —, akárha repülőgépben járnánk. Termei monumentálisak, „sivatagnyi" szabad területekkel.

A falak mentén, kétoldalt egymásba fűződő műanyag széksorok. Ezzel az egymásba fűzéssel azt érték el, hogy egy széknek csupán egyetlen önálló karja van, s így az egymás mellett ülők kénytelenek egyik karjukat szomszédjuk karján pihentetni, más szóval: *érzéki kontaktust* tartani fenn egymással.

A szemközt felállított 30—35 székből álló sorok között kb. 8 méteres üres tér. Elegendő távolság ahhoz, hogy teljes terjedelmükben érzékelhessük az átellenben helyet foglalókat, viszont túl tágas ahhoz, hogy lényük bárminemű ingere zavarná a „határtalan tér" bennünk rejlő, öntudatlan képzetét.

A többszáz négyzetméternyi területű termeket kerek és négyszögletes oszlopok támasztják alá, feszítve a tetőszerkezetet az arab világ csillagboltozatáig. Az egyes termek hirtelen, éles szögben törnek meg, s folytatódnak egy következőben.

A termek végeiben, szinte a falba süllyesztve, egy-egy bárocska, üdítő italokkal és másfél dolláros kávéval. Drágaságokkal zsúfolt kioszkok, számuk nem sok, a falakhoz lapulva. Nem nagyobbak a mi fagylaltosbódéinknál.

Az egyik repülőtéri terem sarka háromszögletűre van képezve, aranyozott ráccsal elkerítve, belül terjedelmes imaszőnyeg. A hívek itt bármikor elvégezhetik ájtatosságukat.

Déli tizenkettőkor a „szentély-háromszögben", mely egyik csücskével egy falfelületre néz, három, negyven év körüli férfi jelenik meg, modern öltözékben. Megérintik egymást, majd *csoportba szerveződnek* (egyikük előbbre áll, még egyszer kapcsolatot teremtenek érintéssel), ezután 10 percig tartó többszöri térdelés, leborulás, meghajlás következik. Eközben egy negyedik férfi érkezik, megérinti az egyik hátulsó fohászkodót, s maga is bekapcsolódik az imába, a soron következő mozdulatba.

Egyesével végeznek, sietősen távoznak, sűrűn órájukra pillantva, halaszthatatlannak látszó dolguk után.

A fohászkodás alatt azonban mintha *tér- és idődimenziókon kívül* kerültek volna.

A repülőtér tisztaságára egy tucat fiú ügyel: különös szagú folyadékkal átitatott törlőeszközökkel járnak fel-alá, és súrolják az amúgy is tükörfényes kőpadlót.

Utópisztikus vonalak, komfort, csöndesség, *európai* klasszikus zene zsongása, nem hivalkodó elegancia. Dominál az arab nyelvű írás, ám az angol sincsen elhanyagolva semmilyen fontos információs táblán.

Két terem elválasztó „ajtaja" fölötti homlokzaton, rapszodikus rendezettségben rövidebb-hosszabb kézi szövésű szőnyegek függenek, elkülönítve ekként a két helyiséget.

2. *Térnélküliség?*

A különféle várótermekben, legyen az vasúti vagy röptéri, az emberek, egyedül vagy kisebb baráti csoportokban, *távolságot* igyekeznek tartani egymás között.

Legfeljebb egy kérdés, útbaigazítás idejére közelítik meg azt a térszférát, amely a másik embert, a másik csoportot láthatatlan szkafanderként veszi körül.

(Ez a megfigyelésem még az alkoholos hatás alatt álló személyekre is helytálló.)

Bezzeg egy kávézóban, kiskocsmában idegenek is összeölelkeznek. Következtetésem:

Nem a helyiség méreteinek — óriási váróterem, aprócska kávézó — módosulása itt a döntő tényező. Ez a viselkedésbeli változás az egyén személyes, *statikus térszférájának* tágulásával és zsugorodásával magyarázható.

Nincs az a fekete lyuk, mely rést üthetne a téren egy tér nélküli univerzumba.

3. *A tér mint absztrakció, a tér mint realitás*

Azok közül a kultúrnépek közül, amelyekkel volt szerencsém kapcsolatot teremteni, az arabok oldották meg térszférájuk legracionálisabb elrendezésének a problémáját:

Végeláthatatlan termek, kicsiny benyílókkal. Az egyén így tetszése szerint *távol* maradhat másoktól vagy *közeledhet* feléjük. Ennek következtében az arab ember egyedül tudja magát érezni egy tömeg kellős közepette, de egyedüllétében sem érez magányosságot.

No és a hindu, az indiai ember?

Több helyütt, különböző körülmények között éltem közöttük. Dharamszálai házigazdáim — egy kis városka ez a Himalája déli oldalán — egy 5×10 méteres „hálószobát" bocsátottak rendelkezésemre s barát-

tom számára, aki hozzájuk kalauzolt, s a ház egyik tulajdonosának számított nővére házassága révén.

Történt, hogy barátomnak pár napra el kellett távoznia a dharamszálai házból, közös hálószobánkból, ahol napokon át csak mi ketten aludtunk éjszakánként. A család többi tagja apróbb, szokásos hálószobáikban töltötte éjszakáit, mintha vendége nem is volna a házban. — Amikor azonban barátom elutazott, aznap este az egyik fiatal házaspár hálószobájában állították fel összehajtható indiai ágyamat. Hogy meg ne sértsem őket, hálószobájukban töltöttem az éjszakát. A szobácska fülledt volt, levegőtlen nekem sokszorosan is kényelmetlen.

Napközben, értesülve barátom néhány napos távozási szándékáról, előre örültem magamban, hogy végre egyedül, *egymagamban*, egy helyiség — térszkafander — egyedüli birtokosaként térhetek nyugovóra. Ismétlem: az ideig is csupán ketten háltunk a terjedelmes, különben nappalinak használt helyiségben, mégis jól esett volna egy-két éjszakai teljes egyedüllét.

Térszférámra gyakorolt, már-már kibírhatatlan nyomásként hatott a kedves házaspár hálószobájában eltöltött éjszaka. Ők viszont szemmel láthatólag kellemesnek érezték közelségemet, ott-létemet, lét- és térközegükben való beleolvadásomat.

S napközben is, ha jegyzetelésbe merültem, nem múlott el negyed óra, hogy a ház egyik-másik asszonykája ne kedveskedett volna finomságokkal: süteménnyel, teával, gyümölccsel vagy feketével. Eszükbe sem villant, hogy esetleg zavarnak.

Egyszóval: magára hagyni valakit, hindu szempontból szentségtörés.

Úgy érzem sokszor, hogy azokat a gondolatokat, melyek kedvesek számomra, nem lehet komolyan venni, azok viszont, amelyek komolyan vehetők, egyáltalán nem szimpatikusak.

Így van ez a tér elvont és reális konceptualizálásával is. A tudat sohasem tud megszabadulni az egohoz való kötöttség érzésétől. A tudatalattiság területe egyfajta mágneses kapcsolórögzítő erő, amely az egyént saját énjéhez, egojához láncolja.

Állíthatjuk-e, hogy létezik olyvalaki, aki mentes az ego kötelékeitől? — Az énnélküliség állapota, amelyre a buddhizmus Nirvánája is utal, megvalósíthatatlan lét- és térszféra.

Elérve a túlsó partot, rúgd el a csónakot, fogd ki a halat és vesd el a hálót — képletes kifejezések, s bármennyire is igyekeznek érzékeltetni a megvilágosodottság milyenségét, a Nirvána állapotát, melynek elérése-megvalósítása minden buddhista üdvcélja, irreális ez a cél.

A *törekvés* maga gyönyörű műalkotásokat: költeményeket, szobrokat, templomokat, festmények ezreit eredményezte, a parttól elrugott csónakban ott lapul továbbra is az ego.

Egy buddhista tézis értelmében az elkülönült egyed léte „elmebeli fikció" csupán. — Ismerjük a fizika törvényeit. Ha olyképpen értelmezzük a fenti tézist, miszerint az anyag általunk jelenleg ismert legparányibb részecskéi valójában sohasem stabilak (és sohasem nem-stabi-

lak!), aktív térszférával rendelkeznek, akkor az egyén vagy egy töltőtoll tartalma és formája valóban fikció.

A dinamikus térszféra stabil térszféra is!

Létezünk tehát, nincsen menekvés a folyó túlsó partjára. A tárgyalt buddhista teóriának az a felbecsülhetetlen értéke, hogy rámutat: *felelősséggel* tartozunk mindenért és mindenkiért világrendszerünkben.

Önismétlésbe bocsátkoznék, ha jelen útitanulmányomban fölöslegesen fel-felvillantanám az indiai világot. Szövevényes tér- és létszféráját felvillantottam az 1985-ben megjelent Napot görgető dzsungelek című indiai útinaplómban.

A továbbiakban kivételt képeznek a szikhek. Életvitelük, vallásuk valamint a világhelyzet kuszálásában kifejtett tevékenységünk rokon vonásokat mutat az arab világ azonos tárgyköreivel. Komparatív vizsgálódásra módfelett *időszerű*, de kényes feladat.

Néhány gondolatot idézek itt abból a beszélgetésből, melyet Gyatsho Tsheringgel, a Dalai láma Könyvtárának és Archívumának igazgatójával folytattunk 1982 őszén. Ennek a dialógusnak az idén esedékes elmélyítésére, sajnos, nem kerülhetett sor, számos megmagyarázható és megmagyarázhatatlan „evilági" ok-okozati láncolat következtében. Az alábbi gondolatok igazát rendíthetetlennek tartom: „A művészet és a vallásos bölcselet egy tőről fakad. Mindkettő előnyben részesíti az átélés mechanizmusát a logikus következtetés ellenében. (...) Sem a művészet, sem a vallásos bölcselet gondolkodással fel nem fogható. Szimbólumnyelven szólnak hozzánk, ám még ezen a beszéden is felül kell emelkednünk, a »halottak beszédéig«, hogy átélhessük a mindenség titkát, s ez egyértelműen: az örök élet. Minden és mindenki halhatatlan, a születés és halál csupán dimenzióváltásra utaló tudatállapot. (...) A karma síkjának misztériumát kell megvilágosítanunk mindenki számára, s a boldogság völgye lesz világunk."

4. Végességünk határain túl

Kuvaitban, mielőtt a Delhibe tartó British Airways gépébe szállnék, megható jelenet játszódik le a röptéren várakozó utasok előtt. — Burnuszos-fejkendős sejkek állnak sorfalat a két üvegfal mellett, melyeken keresztül mi egyszerű utasok, annyit láthatunk, hogy kinyílik a BA gépéből kivezető folyosó ajtaja, s két megtermett férfi tolókocsiban ülő, egzotikus szépségű lányt gördítve maga előtt, belép az üvegfalú átjáróba. A sejkek, komoly arccal, tiszteletteljes léptekkel az örömtől repeső lányhoz járulnak, s jobbról-balról csókkal illetik a lányka arcát.

Miért minősítettem meghatónak a jelenetet? — Mert a sejkek arcáról leolvasható volt, palástoltság nélkül kimutatták (akaratuk ellenére?), hogy a lányka betegsége valami végzetszerű, visszavonhatatlanul *térhatárok* közé kelt — eddig, s nem tovább. S érzéseiket ezek a férfiak

nem rejtegették, nem igyekeztek álarcot ölteni. (Arab ember már akkor sem áll szóba veled, ha beszélgetés közben napszemüveget viselsz.)

A politikai manipulációk, gazdasági krízisek, bukások, fellendülések India helyett olyan világtájékra sodortak végül is, melynek feltárása az univerzális ember rejtélyének megfejtéséhez vezető utamon csodalámpává válhat.

A delhi repülőtéren szolgálatot teljesítő *hindu* határőrtisztek ugyanis udvariasan, de ellentmondást nem tűrve, holmi vízumkényszerre hivatkozva (?!), azonnal átirányítottak az Arab Emirátusokba.

Az Arab Emirátusok egyike, Dubai irányába kanyarodik a British Airways gépe. Magamba roskadva ülök egy hármas széksor szélén. A gép majdnem utasok nélkül repül. Ki az a félnótás, aki ez idő tájt a világnak erre a részére merészkedik?

Az egyik légikisasszony, egy arab lány, aki Delhiből kíséri a gépet, kisvártatva mellém lép, étellel-itallal kínál. Sem enni, sem inni nincs kedvem. — Hibáztatható-e valaki utazásom ilyen alakulásáért? Az Emirátusokban csak rövid ideig tudom fenntartani magam, barátaim, ismerőseim nincsenek.

Arra eszmélek, hogy az arab lány, jobbról mellettem, a szőnyegen guggol, a két széksor közötti folyosón, s ragyogó szemének sugarával átömleszti magát háborgó lényembe, két kezét karomon nyugtatja. Nem szól, haja derekáig omlik, ajka kissé nyitva, csillan a fogsora.

Idő sem múlik. Az ő nyugodt, mozdulatlan teste s a magamé, akár két ütközőpont nélküli univerzum, diszponálja, de nem kevésbíti egymást. Az arab lányból áramló energia egyazon erővel csapódik vissza reá. Statikus s nem dinamikus ez a kontaktus. Semmi sem vész el belőle.

Az idő, mely a térnek egy attributuma, akváriumba zárul, üressége aranyhallá lesz.

Vallás, miszticizmus, mitológia — csupán terminológiai differenciáltság mutatkozik meg közöttük. Nem állíthatjuk, hogy egyikük keletkezése megelőzte a másikét.

Amilyen mértékben haladunk a racionális, tudományos gondolkodás vonalán, olyan mértékben nő az emberben a vágy, hogy rátaláljon az *önnön végességének határain túli,* esetleg létező, létezhető világokra, istenekre, térdimenziókra.

A homokdűnék végtelenül ismétlődő hullámai kétségtelenül alkalmasak arra a már-már metafizikai gondolatfűzésre, amely egy tevehajcsár elméjében motoszkálhat, amint hosszú sorban ballagó állatai mellett baktat, földet seprő, fehér köntösében.

5. Kalóz-part

Így nevezték az Arab Emirátusok Államszövetségének mostani területét hajdanán, a XVII—XVIII. században, amikor a terület uralkodói

— szultánok, emírek — az angolok kereskedelmi ambícióit hajóik elleni meg-megújuló kalóztámadásokkal igyekeztek meghiúsítani.

Prózaibb, mai meghatározás szerint hét arab szultanátus és sejkség politikai egysége ez az ország: Abu-Dhabi, Dubai, Sardzsa, Adzsán, Fudzseira, Umm-e-Kaivain és Rász-el-Haima a tagállamai.

Területe kb. 84 000 négyzetkilométer, pontosan lehetetlenség meghatározni, mert még mindig vannak vitatott területek. Abu-Dhabi például, partvidékének egy jelentős része miatt nézeteltérésben áll egy független emirátussal, Qatarral. Nincsenek tisztázva a területi kérdések az Abu-Dhabi és Szaud-Arábia által határolt, olajban gazdag Buraimi-oázis körül sem.

Az Arab Emirátusok a Perzsa-öböl mentén, keskeny partsávon sorakozik, Qatar és Omán között, déli határa Szaud-Arábia. Lakossága 950 000 fő, 85%-ban arab, 6%-ban iráni, 5%-ban néger és 4%-ban egyéb; indiai, pakisztáni és újabban európai ember.

A Perzsa-öböl térsége a történelmi idők kezdete óta jelentős szerepet játszott az árucsere-forgalomban, amíg a kőolaj, az energiatermelés meg nem változtatta a terület országainak gazdasági képét, a lakosság főleg mezőgazdasággal és halászattal foglalkozott.

Mezőgazdasági termelés napjainkban is csak a tengerparton húzódó keskeny termékeny területen történik. Elsősorban datolyát, fügét, szőlőt, gyapotot valamint búzát és rizst termesztenek. A területnek alig 10 százaléka alkalmas csak földművelésre.

Az Emirátusokban az energia-robbanást követően az olajkincsek feltárásából és kiaknázásából eredő pénz beáramlásával ún. fejlesztési alapot létesítettek utak, iskolák, kórházak és luxusszállók építésére.

Az alsófokú oktatás ingyenes, a hatvanas évek vége óta a lányok is tanulhatnak.

A hivatalos pénznem a dirham. (A magam részéről dollárt használok, így tudom csak viszonyítani az árakat az otthoni „dirhamhoz".)

Az Emirátusok közül Dubainak hasonló a szerepe a térségben, mint Európában Zürichnek, a Távol-Keleten Szingapurnak: kereskedelmi és pénzügyi központ, 100 millió angol font körül ingadozik évi aranyforgalma.

Az Arab Emirátusok Államszövetsége 1971 óta tagja az ENSZ-nek.

6. Sivatag ménese, hegyek oroszlánja — Arabok és szikhek

Összehasonlító tanulmányaim kiterebélyesedésére, melyeket ez ideig jobbára ösztönösen végeztem keleti népek között, ösztönzőleg hat az indiai szikhek és az arab kultúra közötti meglepő hasonlóságoknak s a köztük mégis olyannyira feszülő különbözőségeknek a felismerése.

Összevetve a két nép és kultúra múltját, jelenét és magatartásformáját, következtetéseim egyedülállók, első ízben definiáltak lehetnek az orientalisztika területén.

Tudtommal e két kultúrát egymással összevetve senki sem tanulmányozta még korunkban. — Elsőnek lenni: az arab ló tulajdonsága. Magányosan kóborolni a sziklás hegységekben: a szikhek oroszlánjának szokása.

A kultúrák komparatív vizsgálata súlyos felelősséget ró reánk, különösen, ha író-ember a vizsgálódó személy, s ekként barátibb s egyszersmind ellenségesebb viszonyban áll a szavakkal, súlyukkal, jelentésük sokrétűségével, mint mások. Mind a szikhekkel, mind az arabokkal ugyanazon a nyelven, angolul értekeztem. Ez előnyére is, hátrányára is lehet ennek a munkának.

Előnye, hogy kényszerülünk, idegen nyelvként használva az angol nyelvet, gondolatainkat, emlékeinket, vágyainkat egyszerűen, tömören, a pillanatnyi *tér testére szabva* közvetíteni. Hátránya, hogy a lélekben rejtőző árnyalatok tudatos felszínre hozása mind a kutatónak, mind a kutatása „tárgyát" képező személynek nehézségekbe ütközik.

Az *Arab-félsziget* Európa területének kb. egynegyede. Az arabok Arábiát *Dzsazirat-al Arab*nak, az „arabok szigetének" nevezik. Három oldalról tenger, negyedik oldalról homoktenger határolja. Arábiában, főként a középső területén, népvándorlás sohasem történt, lakói a történelem előtti idők óta ugyanazon maradtak.

Leegyszerűsítve évezredek népeinek-nemzetségeinek-törzseinek felbukkanását, eltűnését, őshaza-keresését, megállapíthatjuk, hogy az arab az ún. „sémi" népek közé tartozik. (A másik a zsidó nép.) A „sémi" szó a bibliai Sém-ből ered. Noé egyik fia volt Sém. A sémi szó napjainkban főleg nyelvészeti kategóriát jelöl: az arámi, az asszír-babilóni, a fóniciai, az etióp, a héber, a délarab és az arab nyelv egy ma már holt nyelvnek tekinthető *ősémi* nyelvből alakult ki.

Az arabok két csoportra osztják magukat: a „kihaltak" csoportjára és a „túlélőkére". Ez utóbbiak is két csoportra oszlanak: arábiai arabokra (áribák) és arabizált arabokra (musztaáribák).

A földművelő arabokat *felláh*oknak nevezzük, *beduin*oknak vagy *badavik*nak pedig a pásztorkodó életmódot folytatókat. Ezek legelőről legelőre vándorolnak, halottaikat útközben egy sekély gödörben helyezik el, fölébe agyagból jelet emelnek, a sír azonban órákon-napokon belül belevész a sivatag mozgásába, a vándorló homokba.

Az Arab-félsziget lakóit, testi jellegzetességeik alapján két csoportba oszthatjuk: 1) A nagy sivatagból, a *Rub-el-Hálit*ól északra élő magas termetű, világos bőrű, hullámos barna hajú, s a sivatagtól délre élő, alacsonyabb termetű, sötét bőrű és hajú csoportra.

A beduinoknál átmeneti jellegeket állapíthatunk meg. Állandó helyváltoztatásuk, keveredési lehetőségük a két letelepült csoporttal valamint más népekkel, ezt érthetővé teszi.

A félsziget lakossága ősidők óta kapcsolatot tartott fenn Egyiptommal, Mezopotámiával és Indiával.

Az araboknál már Mohamed próféta fellépése előtt megtaláljuk az *egységes nemzet kialakításának* igényét. A nép hármas, egymástól elkü-

lönült tagozódása ezt lehetetlenné tette. (A földművelők és a sivatag vándorai mellett harmadikként a városi polgári-kereskedői réteget találjuk.)

Az arab világ egyes nyugati ismertetői szerint Mohamed fellépése előtt az arab törzsek kezdetleges, barbár módon tengették életüket, céltalanul ücsörögve oázisaikban vagy tevéikkel kóborolva a karavánutakon.

A legkülönösebb számomra éppen az, hogy e változatos kulturális térhatások ellenére, az arabok Mohamed jelentkezéséig kitartottak egyszerű törzsi szokásaik, törzsi „kultúrájuk" mellett, melyet semmiképpen sem lehet „barbárnak" bélyegezni.

Az araboknál az iszlám korszakát megelőző kort, a *dzsáhilijját*, a pogányság korát nem szabad lekicsinylően kezelnünk. — Mit szóljunk ennek a kornak máig is fennmaradt költészeti remekeiről, költői vetélkedőiről, ha a barbárságot felelőtlenül értelmezzük, és rávetítjük az arab nép iszlám-kor előtti világára?

Mohamed 570-ben született Mekkában, egy valaha tekintélyes, ám elszegényedett polgári családban. Felcseperedvén, kettős életet élt: egyrészt kereskedő, másrészt tevehajcsár volt. A jómód és a nincstelenség közötti vízválasztón keresztül billen életsora hol az egyik, hol a másik oldalra.

Tanításában előbb ostorozza a gazdagokat, később azonban engedményeket tesz irányukban. Fiatal éveinek kettőssége, sehová sem tartozó életérzése tükröződik a prófétai útban.

A Mohamed tanítását követők egységes népet alkotnak: az *ummát*. Szentkönyvük a *Korán*, 114 fejezetből, szurákból áll. Az iszlám története is azt mutatja, akárcsak a buddhizmus, a kereszténység, a zsidóság vagy a szikhek esetében, hogy szentkönyvüket az alapító (megváltó-tanító-próféta) halála *után* állították össze, legtöbbször *szájhagyományra*, esetleg alkalmi feljegyzésekre támaszkodva.

Az iszlám, a szikh valláshoz és a zsidóhoz hasonlóan, szigorúan *egyistenhívő*.

A *szikh* szó pandzsábi formája a szanszkrit „shishya" szónak, s tanítás, fegyelem értelemben fordítható.

A szikhek olyan közösségnek tartják magukat, melynek tagjai Guruik követői, kezdve Guru Nánaktól, Guru Gomind Szingh-ig.

Guru Nának (1469—1539) reformátorként jelentkezett: a hinduizmus kasztrendszere ellen lépett fel, akárcsak i. e. 500 körül Gautama Sziddhártha, a Buddha. Mindkét tanító az egyenlőséget hirdette, születésre és nemre való vekintet nélkül.

(Indiában a buddhizmus az i. e. III. századig teljesen visszaszorította a bráhmanizmust, megszüntette a kasztrendszert. A VIII. század tájékán ismét erősödni kezdett az immár hinduizmusnak nevezett bráhmanizmus, a buddhistákat azzal a megokolással ölelték kebelükre, hogy a Buddhát elfogadták Visnu egyik megtestesülésének.)

Az emberek közötti egyenlőség elve tehát nem volt egészen új do-

log Guru Nának korában. A világjáró Guru, aki eljutott Mekkába, Bagdadba, Burmába és Kínába, széles látókörű tanítónak bizonyult.

Tanításának metafizikus lényege: az Isten egysége. Szeressük Isten látását, s mi gondunk lehet a megváltással vagy az üdvözüléssel.

A szikh vallásos tanítás alapja a tiszta erkölcs. Az igazság a legszentebb dolog a világon, ennél is szentebb az igaz élet.

A szikh Guruk sora, 1469-től 1708-ig:

1. Guru Nának
2. Guru Angad
3. Guru Amar Das
4. Guru Ram Das
5. Guru Arjan
6. Guru Hargobind
7. Guru Har Rai
8. Guru Har Krishan
9. Guru Tegh Bahadur
10. Guru Gobind Singh

Guru Ram Das alapította a mai Amritszárt, a szikhek szent városát. Az ötödik Guru, Ardzsan, emeltette a városban, a Nektártartálynak nevezett tó közepén a *Darbar Sahib* szentélyt, melyet Arany Templom néven ismerünk. Guru Ardzsan állította össze a szikhek szentkönyvét, a *Guru Granth Sahib*-ot.

Nemcsak szikhektől származó himnuszokat tartalmaz, hanem hindu és moszlin valamint a nép ajkáról eredőket is.

Az amritszári templom és a szentkönyv megalkotása szolgáltatta a szikhek számára a hivatalos egyházi rangot.

A szikhek nem törekedtek más népek területeinek a bekebelezésére, őket azonban történelmük folyamán folyton háborgatták. A nagymoguloknak sem tetszett a mozgalom. Guru Hargobind, látva az ellenük irányuló világi elnyomást, engedélyezte a fegyver használatát a Tan védelmére, minthogy elődjét, Guru Ardzsant, halálra kínoztatták.

A tizedik s egyben utolsó Guru, Gobind Szingh, „India szent katonája", megalakította az ún. *Khalsát*, amelynek tagjai azontúl az öt „K"-val kezdődő szentséget viselik:

Kesa — hosszú haj és szakál, melyet sohasem vágnak le
Khanga — hajba vagy turbánba tűzött fésű
Khara — erőt és bátorságot nyújtó karperec
Kacsah — rövid alsónadrág, kötelező a viselése
Kirpán — hajlított végű tőr

Voltaképpen Guru Gobind Szinghben tudatosult először, hogy a Khalsa szikh közösség tagjai *egységes nemzetet* képezhetnek, magában a népben azonban ez az eszme csak fokozatosan érlelődött és szilárdult meg.

India legősibb kultúrája Pandzsábból ered. Ez a terület, az öt Folyó Országa, a mai India északnyugati és Pakisztán keleti része. Jellegzetes lakói a *dzsát*ok. A dzsát a szkíták, a hunok s az árják keveredésé-

ből származó pandzsábi népcsoport. Nemeseknek titulálják magukat, ezt utónevükkel: a nők Kaur = hercegnő, a férfiak Szingh = oroszlán jelölik.

Összevetve a szikh, az iszlám (s a zsidó) vallás lényegét, láthatjuk, hogy egyetlen dolog fontos számukra: az *engedelmesség* az egyetlen, abszolút Úrnak. A legfontosabb megállapításom: *az arab és a szikh nemzetet* törzsek és különféle kasztbeliek csoportjaiból egy-egy *vallás jelentkezése* és annak *felvétele* egyesítette, *hozta létre.*

7. Az egyén stabil tere, az egyén dinamikus tere

A keleti ember hite egojának legmélyére húzódott, külső körülmények nem sebezhetik egykönnyen. Keresztény-materialista világunkban énünket testünk felszínén viseljük, bőrünk felhámján díszeleg-didereg, tartalmának sebezhetősége fokozottabb az orientális népek „bőr alatti" egojánál.

Az iszlám és a szikh vallás külsőségei sokban emlékeztetnek egymásra: leülés, térdelés, felállás, meghajlás, földérintés, a mozdulatok kimértsége. A szertartások folyhatnak némán és recitálással, zenekísérettel vagy anélkül.

A kultikus külsőségek e két vallásközösségben, úgy vélem, csupán *emlékeztetőül* szolgálnak az egyes ember hovatartozására nézve, transcendentális értelemben azonban fölöslegesek.

A szikhek és az iszlám követői, a moszlimok, templomaik belső területét tágasra képezik (a görög templomoknak érdekes módon nincsen elhatárolt belterületük), szabadon hagyják a hívők tetszés szerinti elhelyezkedésére.

Sem az iszlám, sem a szikh vallás nem ismeri a *pátoszt,* amely dominál a legreformáltabb keresztény vallásformában is (pl. az unitarizmusban).

Ez a pátosznélküliség azt sugallja a vizsgálódó kívülállónak, hogy e tanok legalábbis megközelítették a vallásoknak azt az univerzális célját, melynek értelmében az egyén, *túllépve önnön térhatárain,* egyesül a mindenhatónak vélt *ideával,* bármily névvel illessük is azt.

A térszféra észlelésével kapcsolatos lényeges megfigyelésem: az arab és a szikh a *dinamikus teret* regisztrálja fokozottabban. Magyarázatot találhatunk erre, ha az arab puszták végeláthatatlanságára, vagy Pandzsábnak, az Öt Folyó Országának síkságaira gondolunk.

Emlékszem, hogy Mukhtiyar, a szikh sofőr, agrai és dzsaipuri utazásomon hányszor árokba ugrasztotta az út szélén szabályosan közlekedő kerékpárosokat, gyalogosokat, mert az ő mozgó térszférájának előterébe kerültek. Ugyanezt tapasztaltam Arábiában is, ahol a taxis, aki a városba szállított a repülőtérről, vajmi keveset törődött az úton poroszkáló lovakkal és gazdáikkal. Ezek korlátozott mozgásképessé-

gükkel *statikus térszférát* képeztek az arab autós *dinamikus térszférája* előtt, s habár mi is kitérhettünk, kerülhettünk volna, a lassú utazó kényszerült az útszéli sávra.

A tömörülés, a *statikus térszférák ütközése* azonban sem a szikh, sem az arab embert nem zavarja. Sőt, úgy tűnik, szeretnek préselődni közúti járműveken, érezni egymás testének melegét, átvenni mások bioáramát, természetesen öntudatlanul cselekedve ezt.

A zsúfolódásban sem a szikh, sem az arab nem tesz különbséget a *nemek* között. Egyformán jókedvűen lapul össze férfi férfiakkal, nő nőkkel, vagy vegyesen.

(Nem hinném, hogy a keleti országokban gyakoribb lenne a homoszexualitás — mindkét nemnél —, mint másutt, mindenesetre az a testi közelség, melyet a keleti — szikh, arab, hindu — ember igyekszik kialakítani partnerével, legyenek bár egyneműek, erre utal.)

A keleti ember, énjének lénye mélyében történő elrejtése indokolja, hogy személyes-statikus térszféráját kisebbre méretezi, mint általában a nyugatiak.

E két egyistenhívő, csupán Próféta és Gurut, vagyis közvetítőt elfogadó vallásában — az iszlámban és a szikhben — számos hasonlóságuk ellenére, melyekből csak néhányat említettem meg, sok lényeges különbözőséget is találunk.

Nem magában a vallásban rejlenek ezek a különbözőségek, hanem a következőkben, a hívekben. Nem bocsátkozom mélyebben a szikh és az iszlám vallás teológiai problémáinak fejtegetésébe. Szükségtelen is. — A teológia, amint jelentkezik, elkezdi bonyolítani az eredetileg életbölcselet-szerű tanításokat: összekavar, osztályoz, hozzátesz, elhagy. Többé-kevésbé érthető és logikus-illogikus parancsolatok, szabályok „kosarait" dolgozza ki. Hívő legyen a talpán, aki végül ráismer ősi magvára az ágas-bogassá kúszálódott teológia-ültetvénynek.

A vallások, még az ún. „ateisták" is, mint pl. a buddhizmus, egyetlen istenséggel, egyetlen princípiummal-ideával indulnak, s a későbbiek során szükségszerűen benépesülnek angyalok és ördögök, üdvözültek, elkárhozottak és szentek seregeivel.

1982-ben a szikheket vidám, kedélyes embereknek, vendégszeretőknek és adakozóknak ismertem meg. Azok a szikhek, akik 1985-ben velem együtt landoltak Delhiben a BA gépével, eléggé komornak, nyugtalannak látszottak. Ezt a tapasztalásomat, amely néhány személy megfigyelésére korlátozódott, nem terjeszthetem ki az indiai szikhekre általános értelemben véve. Azt azonban biztosra veszem, hogy a pár év előtti Pandzsáb, ahol káprázatos ikebanás csatornahálózatokkal átszőtt, termékeny mezőkön utaztam légkondicionált autóbuszon, korántsem az a régi.

Az arab ember, akit mostani utazásomon megismerni szerettem volna, első látásra barátságtalannak mutatkozott az idegennel szemben, s azután pár perc múlva barátságosan válaszolt arra a kérdésre, amit már el is felejtett az idegen kérdező.

8. A tér a művészetekben

A művészet mindenhatóságában való kételkedés szükségszerű következménye korunknak. Sokat látni, hallani, tapintani a világot — önbizalmunkat igencsak megnyirbálja. Ugyanakkor erősíti is.

A túlzásba vitt dialektikus szemléletmód, melyet újabban mindenűvé kiterjesztünk, ahová két kezünk elér, elsekélyesíti világlátásunknak ezt az egyetlen olyan formáját, amely részrehajlás nélkül tárja elébünk az igazságot.

Igazság? — Belefér egy Perzsa-öböl partján töltött éjszakába, egy arab lány hajának illatába, a homok zizegésébe.

A dolgok teljességének tudása? A Perzsa-öböl csöppjeinek gyöngyözése holdsugara leánytesten.

Visszatalálni a homokban hátrahagyott nyomokon az üdvözülésbe?

Negatív tér?

Pozitív tér?

A tér dialektikája???

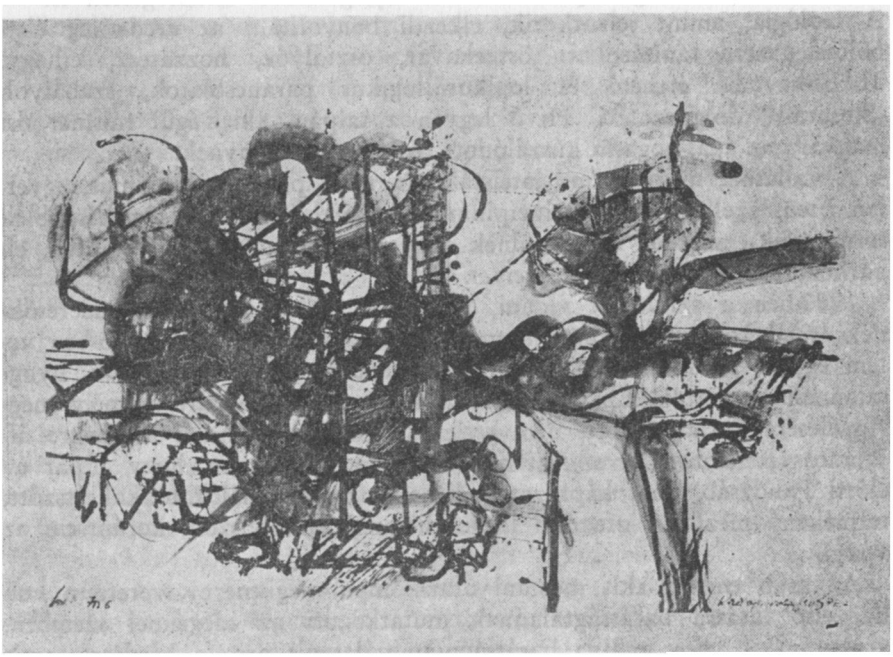

A Krivaja völgyében (1970)

KÖNYVSZEMLE

Book reviews

A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS POLITIKAI RENDSZERE MŰKÖDÉSÉNEK BÍRÁLÓ ELEMZÉSE

Szövetségi Társadalmirendszer-ügyi Társadalmi Tanács, Belgrád, 1985 novembere

I.

Az alkotmányban lefektetett társadalmi-politikai rendszer megvalósulásának és működésének mélyreható bíráló elemzését 1977-ben Edvard Kardelj kezdeményezte A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai c. könyvében. Ezt a tanulmányt a JKSZ XI. kongresszusa általánosan támogatott kongresszusi okmányként fogadta el. A JKSZ következő, XII. kongresszusának határozatai ismét szükségesnek nyilvánították a társadalmi-politikai rendszer működésének bíráló vizsgálatát.

Ezzel párhuzamosan társadalmunkban egyre inkább elhatalmasodtak egyes nehézségek:

— megtorpant az önigazgatás fejlődése;

— erősödött a policentrikus etatizmus;

— a gazdaság bezárkózott és autarkiára rendezkedett be;

— megbomlott a jugoszláv piac egysége stb.

A felsorolt gazdasági nehézségek válságos méreteket öltöttek, a leküzdésük pedig rendkívül nehézkesnek bizonyult. Ez a nyilvánosságban további bíráló hangnemű reagálásokat keltett, és arra ösztönzött, hogy alaposan áttekintsük társadalmi-politikai rendszerünk működését, és föltárjuk a társadalmi-gazdasági viszonyokkal való kölcsönös függőségét.

Ezért kezdeményezte a JKSZ KB Elnöksége 1982 végén a társadalmi-politikai rendszer nyitott kérdéseinek tanulmányozását, és javasolta, hogy ez a Szövetségi Társadalmirendszer-ügyi Társadalmi Tanács keretében történjék.

Az 1985 végére elkészült bíráló elemzést háromhónapos társadalmi vitára bocsátották, amelyet a szervezett szubjektív erők egységfrontjaként a DNSZSZ szervez meg.

A bíráló elemzés az életünk számos területén mutatkozó negatív jelenségeket teljességükben értékeli. Építő és alkotó módon közelíti meg időszerű problémáinak, nem csak minden létező bírálatára szorítkozik, hanem hozzá is járul a felhalmozódott fogyatékosságok kiküszöböléséhez.

A bíráló elemzés abból indul ki, hogy társadalmi-politikai rendszerünk a bővített újratermelés régi formái és a világgazdasági fejlemények kiváltotta számos belső ellentmondás és nehézség között létezett. E jelenségek közepette kiéleződtek az ellentmondások a munkásosztály és azon erők érdekei között, amelyek a technobürokratikus és azon erők érdekei között, amelyek a technobürokratikus és államtulajdoni monopólium fölújítására törekszenek.

Az elemzés éppen emiatt száll síkra azért, hogy a társadalmi-politikai rendszer minden alanya bírálóan vizsgálja fölül saját gyakorlatát.

A bíráló elemzés szövege a fennálló helyzet áthidalására három csoportba sorolható javaslatokat és sugallatokat tartalmaz:

— kezdeményezi a szövetségi alkotmány megfelelő rendelkezéseinek módosítását;

— kezdeményezi a megfelelő alaptörvények egyes rendelkezéseinek módosítását és

— síkraszáll a társadalmi-politikai rendszer működésében részt vevő összes alany gyakorlatának és magatartásának megváltoztatásáért.

A javasolt intézkedések és akciók legfőbb célja:

1. a munkások döntsenek a társadalmi újratermelés és a jövedelem egészéről — mind a társult munkában és az önigazgatási érdekszerveződésben, mind pedig a küldöttrendszerű képviseleti testületi rendszer egészében;

2. a társult munkának a társadalmi újratermelésben betöltött szerepéből kiindulva a munkásosztály döntő szerepet kapjon a küldött- és a választási rendszerben;

3. hatékonyabb védelemben részesüljön a társadalmi tulajdon és az általános társadalmi érdek;

4. maradéktalanul érvényesüljenek a föderációban az általános és közös érdekek, és ennek keretében megvalósuljon a nemzetek és nemzetiségek teljes egyenjogúsága;

5. biztosítva legyen az alkotmányosság és a törvényesség következetes érvényesülése, és maximálisan megszilárduljon a társadalmi és az egyéni felelősség.

A bíráló elemzés a kérdések egy részét függőben hagyja, és későbbi átfogó tanulmányozásukat javasolja. Ezek közé tartozik: a bővített újratermelés, a holtmunka, a fölhalmozás, a szabad munkacsere, a változó küldött, a társadalmi-politikai tanácsok, a JSZSZK Képviselőházában a társult munka hatásának erősítése stb.

II.

A bíráló elemzés szövegét a bevezető, a helyzetértékelés, a javaslatok és a mellékletek anyaga képezi.

A bevezető rész vázlatosan összefoglalja a következőket: társadalmunkat az állandó forradalmi változások jellemzik; a társadalmi gyakorlat jóval nagyobb fölkészültséget és hatékonyságot követel meg a társadalmi-politikai rendszertől; a társadalmi-politikai rendszer működésének bíráló elemzését számos politikai határozatunk hangsúlyozottan szükségesnek nevezte; a bíráló elemzés kidolgozását különösen időszerűvé tette a hosszú távú gazdaságszilárdítási program következetes megvalósításának igénye; a társadalmi-politikai rendszer működése nem lehet ösztönszerű; a társadalmi-politikai szervezeteknek a legmesszebbmenően szerepet kell vállalniuk az alkotmányos alapelveknek mint a tartós és lényegi állásfoglalásainknak következetes valóra váltásában.

Az első rész, a helyzetértékelés igen kritikusan és éles hangnemben minősíti a társadalmi-politikai rendszer működését — egészében és egyes részleteiben is. Eközben megkülönböztetett figyelmet szentel a társult munkában dolgozók önigazgatási döntéshozatalának; a kül-

döttrendszernek; a küldöttrendszerű választási rendszernek; a társadalmi funkciók gyakorlásában alkalmazott káderpolitikának; a társadalmi-politikai közösségeknek és a föderáción belüli viszonyoknak; valamint az alkotmányosság és a törvényesség érvényesülésének.

Mindez természetesen nem meríti ki társadalmi-politikai rendszerünk teljességét, de az elemzés készítői szerint fejlődésünk jelenlegi pillanatában rendszerünknek éppen a fölsorolt leglényegesebb összetevőiben mutatnak rá a neuralgikus pontokra. Ez nem zárja ki az egész áttekintésének lehetőségét, amelyet nyilván az előttünk álló idő során lehet és kell megvizsgálnunk, de az elemzés módot ad arra, hogy megnyíljon az út a társadalmi-politikai rendszer tökéletesítése, ésszerűsítése és hatékonyabbá tétele előtt azokban a kérdésekben, amelyekben sikerült általánosan egyetértésre jutnia a záróokmány kidolgozásában részt vevő összes szövetségi alanynak és föderális elemnek.

Az egybehangolt helyzetértékelésekből kiindulva a második rész — az előző fejezettel szoros tartalmi fölépítést követve — a társadalmi-politikai rendszer hatékonyabb működéséhez és tökéletesítéséhez elengedhetetlen változások javaslatát sugallja. Tartalmilag csupán abban a tekintetben bővül, hogy külön feldolgozza a társadalmi-politikai rendszerben betöltött alkotmányos szerep megvalósulását.

A bíráló elemzés végén, annak szerves részeként, négy melléklet található:

1. a Tanács munkájának egyes résztvevői által kinyilvánított különvélemények,
2. a bíráló elemzés kidolgozásával kapcsolatos megjegyzések,
3. a bíráló elemzés szeparátumainak kidolgozásával megbízott munkacsoportok tagjainak jegyzéke,
4. a Szövetségi Társadalmirendszerügyi Társadalmi Tanács által közzétett, a politikai rendszer működésére nézve fontos dokumentumok áttekintése.

III.

A bíráló elemzés szövege minden nemzet és nemzetiség nyelvén megjelent, összesen több mint 500 000 példányban. A JDNSZSZ Országos Választmányának Elnöksége 1985. december 10-i ülésén elfogadta a Szocialista Szövetségnek a szocialista önigazgatás politikai rendszerének működéséről készült bíráló elemzés társadalmi vitájában követendő tevékenységi programját. E programot megtárgyalták és elfogadták a Szocialista Szövetség köztársasági és tartományi elnökségei. Ennek alapján a Szocialista Szövetség minden községi választmánya a saját körülményeihez idomított programot dolgozott ki a társadalmi vita lebonyolítására. A társadalmi vita eredményeit a köztársasági és a tartományi választmányok összegezik 1986. március 31-éig. Az országos választmány április végén és május elején értékeli a társadalmi vitát, és megfelelő politikai álláspontokat fogad el a társadalmi-politikai rendszer további tökéletesítése érdekében.

A tömegtájékoztatási eszközök is megfelelő programot dolgoztak ki arra vonatkozóan, hogy miként kísérjék figyelemmel a bíráló elemzés társadalmi vitáját, és ők maguk hogyan kapcsolódjanak be a tevékenységbe.

Ugyanakkor a társadalmi-politikai közösségek képviseleti testületei és az érdekközösségek közgyűlései már beépítették 1986. évi munkaprogramjukba azokat a feladatokat, amelyek a bíráló elemzés jelenlegi szövegéből fakadnak, és közvetlenül a küldöttrendszerű képviseleti testületek hatáskörébe tartoznak.

IV.

1. *A társadalmi-gazdasági viszonyokat, illetve a munkások és a dolgozók önigazgatási döntéshozatalát illetően a bíráló elemzés abból a figyelmeztetésből indul ki, hogy a tmasz nem zárt és nem önálló autark egész.* A társult

munka átfogó rendszerének kiépítetlensége ugyanakkor megfosztja a munkásokat attól, hogy a gazdasági és politikai önállóság valódi letéteményeseivé váljanak. A gyakorlatban továbbra is tartja magát a társult munka fölötti központi hatalmi dominancia. Az alkotmányos állásfoglalásokkal szemben a deetatizálás helyett a társadalmi döntéshozatal minden szintjén erősödnek az etatizmus tendenciái.

A társult munka szerepének erősítéséhez és a szocialista önigazgatás fejlődéséhez hazánk falusi munkásosztályának is egységes és történelmi érdeke fűződik. Enélkül a szubjektív erők nem fűzhetik szorosabbra azokat a szálakat, amelyek Jugoszláviát, az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek e közösségét egybetartják.

Ezen a téren is a legkifejezettebb az önigazgatás és az etatizmus viszálya. Leküzdeni ez utóbbi hatását már csak azért is nehezebb, mert az etatizmus policentrikus mivoltában mutatkozik meg, és ezzel együtt jár a különböző csoporttulajdonosi érdekek burjánzása is. Ezért a szocialista szubjektív erőknek föl kell venniük a harcot minden etatizmussal és a csoporttulajdoni monopóliumok minden fajtájával.

A bíráló elemzés leszögezi, hogy nem valósul meg kielégítően a társult munkában a munkások döntéshozatala, a munkajogi rendelkezések nincsenek összehangolva az önigazgatási viszonyok szükségleteivel és sajátosságaival, a társadalmi eszközökkel végzett munkához való joggal valamint a mai tudományos és technológiai fejlődés követelményeivel. Azt is megállapítja, hogy a társult munkában alkalmazott káderpolitika nem felel meg a hosszú távú gazdaságszilárdítási programból eredő követelményeknek; a társadalmi-politikai szervezetek nem töltik be szerepkörüket a társult munkában; a szabad munkacsere megvalósításában még csak kezdeti eredmények léteznek, nagy az ellenállás és sok a nehézség; nyilvánvaló a megtorpanás a földművesek társulásában; nagy nehézségek mutatkoznak a gazdasági infrastruktúra tevékenységének fejlesztésében, különösen az egységes nagy technológiai rendszerek területén. Külön rámutat az elemzés, hogy ennek keretében a helyi közösség nem érvényesült kellően mint a dolgozók és a polgárok lakóhelyük szerint való szerveződésének elsődleges intézménye.

2. *A küldöttrendszerű képviseleti testületi rendszer terén a bíráló elemzés abból az AVNOJ-i állásfoglalásból indul ki, amely a képviseleti testületi rendszert a hatalom és a társadalmi önigazgatás legmagasabb demokratikus formájának tekinti.* Az alkotmányos álláspont ellenére azonban képviseleti testületeink továbbra is parlamenti képviselői jegyeket viselnek magukon. Nem váltak az önigazgatású szocialista demokrácia legszélesebb munkatestületeivé és legjelentősebb intézményeivé, mint a proletárdiktatúra különleges formái.

Képviseleti testületeink még mindig egyoldalúan sokkal inkább a politika kijelölésére és a törvények (határozatok) meghozatalára vannak beállítva, mint egyéb funkcióik gyakorlására. Emiatt jócskán bezárkóztak az önigazgatású küldöttrendszeri mechanizmus előtt, és elsősorban saját végrehajtó és igazgatási szerveikre támaszkodnak. Sőt a bíráló elemzés egyértelműen megnevezi azt a tendenciát, hogy a szélesebb társadalmi-politikai közösségek képviseleti testületei saját végrehajtó tanácsukra ruházzák át a társadalmi-gazdasági viszonyok tárgykörébe eső kulcskérdéseknek valamint a dolgozók és polgárok jogainak és kötelezettségeinek szabályozását. Ezáltal nagy súlyú és érzékeny kérdések szabályozását mulasztja el a társult munka és a küldöttrendszer egyéb alanya.

A bíráló elemzés rámutat arra, hogy még nem érvényesült a társult munka képviseleti testületi tanácsainak szerepe; a közigazgatási szervekben nem történt meg a lényegi átalakulás; hatékonysá-

guk csökken és erősödőben van a polgárok iránt tanúsított tisztviselői-bürokratikus viszony; munkájukban terjed a törvénytelenség; a dolgozók kevéssé hathatnak a szélesebb társadalmi-politikai közösségek politikájára.

A bíráló elemzés megállapítja és fölsorakoztatja a küldöttrendszerű képviseleti testületi rendszer megvalósításában észlelhető legszámottevőbb fogyatékosságokat: a küldöttrendszerű döntéshozatal nincs az önigazgatási jellegű termelési viszonyokhoz idomítva; erősödnek az intézményeken (küldöttrendszeren) kívüli döntéshozatali központok; nem valósul meg a társadalmi-politikai szervezetek frontba való szerveződése, és szerepkörüket nem megfelelően töltik be; a tájékoztatási rendszer fogyatékos, ésszerűtlen és kevéssé hatékony; nem érvényesül a küldöttség helye és szerepe; a társadalmi-politikai közösségek képviseleti testületeibe delegált küldöttek munkájukhoz nem kapnak útbaigazító irányelveket és álláspontokat; nem megfelelően és elégtelenül valósul meg az elnökségek szerepköre; a képviseleti testületek elzárkóznak az önigazgatási bázis impulzusai elől; és minden társadalmi-politikai közösségben önállósodnak a végrehajtó és az igazgatási szervek.

3. *A bíráló elemzés megállapítja, hogy a választási rendszer nincs eléggé a küldöttrendszerű képviseleti testületi rendszerhez idomítva.*

Értékelése szerint: a választási rendszer nagyban el van különülve a küldöttrendszertől; a választások egyszeri eseményre és politikai kampányra szűkülnek, és hangsúlyozottak bennük a közvetettség elemei; különösen fogyatékos a szélesebb társadalmi-politikai közösségek képviseleti testületében delegálandó küldöttek jelölése és választása; nagymértékben tartják magukat a képviselői rendszer elemei; a választási rendszer egyes intézményei és mechanizmusai túlságosan bonyolultak, formálisak és ésszerűtlenek; a társadalmi-politikai szervezetek működésük módszerét nem idomították a választási teendőkhöz; a választások politikai előkészítése és megszervezése nincs a kívánatos szinten, és nem felel meg a választások politikai jelentőségének.

4. *A bíráló elemzés igen élesen ítéli meg a káderpolitika eddigi végrehajtásában szerzett tapasztalatokat is.* Eközben a következőkre mutat rá: a megvalósításban eltérünk a káderpolitika egyes elveitől; a káderpolitikát nem szisztematikusan, hanem kampányszerűen folytatjuk; az elfogadott mércéket nem vesszük figyelembe, a káderszükségleteket nem tervezzük átfogóan; felelőtlenül ítéljük meg a társadalmi tisztségek gyakorlásában kifejezésre jutó rátermettséget és eredményességet, valamint a társadalmi és az önigazgatási funkciók még mindig tapasztalható halmozását.

Külön hangsúlyozza az elemzés, hogy a munkásoknak a káderpolitika irányításából való kizárása fékezi e politika demokratizálásának folyamatát, és utat nyit számos olyan káros jelenség előtt, mint a privatizálás, a monopóliumok kialakítása, a szubjektivizmus, a vezérkedés, a karrierizmus, a csoportosulások, a káderek negatív kiválogatása stb. Ugyanakkor erősödik a politikai professzionizmus, a politikai bürokrácia, a társult munkába vissza nem térő káderek vízszintes „körforgása" stb. Hasonlóképp nyilvánvalóak a mulasztások a kollektív munka, döntéshozatal és felelősség megvalósításában, valamint a politikai voluntarizmus az egyes felelős politikai, állami, önigazgatási és a legszélesebb társadalmi tisztségek mandátuma tartamának meghatározásában.

5. *A társadalmi politikai közösségek alkotmányos koncepciójának érvényesítését illetően az elemzés értékeli e közösségek mindegyikét.* Közös azonban bennük az, hogy az önigazgatási és a társadalmi elemek kárára túlzottan kifejlődtek a társadalmi-politikai közösségek politikai és állami összetevői. Valójában ez a rész dolgozza föl ope-

ratívan — a lehetőségek adta mértékben — a társadalmi-politikai rendszer megvalósulását gátló egyik legfőbb tényezőt, a policentrikus etatizmust is. Vagyis az elemzés a helyére teszi a policentrikus etatizmust, nem fedi föl azonban szociológiai táptalaját. Nem kerülnek szóba a konkrét felelős tisztségeket viselő emberek, akik a kifejezetten alkotmányellenes, tehát egyben ellenforradalmi gyakorlat és magatartás alakítói.

A különféle társadalmi-politikai közösségek alkotmányos helyzetének értékelésekor a következő körülményeket kell szem előtt tartani:

1. a bíráló elemzésnek a községről szóló részét a közvetlen közeljövőben a község alkotmányos helyzetének megvalósulásáról hozandó határozat tükrében kell szemlélni;

2. nem esik szó a városközösségek alkotmányos helyzetének megvalósulásáról, jóllehet reálisan tekintve bennük összpontosul társadalmunk legjelentősebb anyagi és emberi potenciálja;

3. a köztársaságok, illetve a tartományok alkotmányos helyzetének megvalósulását taglaló értékelések nagyrészt általánosak, nem eléggé tagoltak, egyoldalúak, és a föderális egységek egyikének szentelt szövegrész árnyékában maradnak. Ezzel a bíráló elemzés akaratlanul is a többi föderális egységgel szembeni sajátos jogegyenlőtlenséget fejezte ki.

Ezt tudva nem kell csodálkoznunk azon a követelésen, amelynek egyes köztársaságokban még a társadalmi vita kezdetén hangot adtak, nevezetesen, hogy külön kell tanulmányozni és tudományos elvekre alapozott kutatásnak alávetni a községeknek és a köztársaságoknak alkotmányos rendszerünkben betöltött helyzetét. Az így szerzett ismeretek átütő ereje nélkül számos e téren már kinyilvánított ítélet csak a konszenzuális demokrácia súlyával bírhat, amelyből hiányzik a kreáció és a politikai inspiráció.

4. Kidolgozásának helyét és kutatásának tárgyát tekintve ennek a szövegnek az az ambíciója, hogy az egyetemes szocialista önigazgatású szövetségi társadalom megvalósulásának értékelése legyen, ezért tartalmának fölépítése és terjedelme révén a föderációról mint intézményről, mint minden részletében összetett államalakulatról és mint önigazgatású szocialista asszociációról kell mélyrehatóbban értekeznie. Így maradt ki, valószínűleg teljes egyetértésben, a föderáció számos összetevője, közöttük a Jugoszláv Néphadsereg, a föderációnak ez a jelentős intézménye is, amely egyebek között föl van ruházva azzal a csekélynek éppenséggel nem nevezhető szerepkörrel is, hogy megvédje és oltalmazza az alkotmányos társadalmi-politikai rendszert.

6. *Alkotmányosság és törvényesség*

A bíráló elemzés megállapítja, hogy az alkotmányosság és a törvényesség elvei nem érvényesülnek kielégítően. Ennek okai a következők: nehézkes a társadalmi újratermelésben uralkodó régi viszonyok túlhaladása; a politikai-bürokratikus önkény dominál; a technobürokratikus erők kitartó ellenállást tanúsítanak; nem érvényesülnek a gazdasági törvényszerűségek; nincsenek meg a kellő anyagi eszközök a jogi aktusok alkalmazásához; és jogrendszerünk nem eléggé átfogó, ésszerű, színvonalas, osztályirányultságú.

Az e téren uralkodó helyzet előidézéséhez hozzájárult az is, hogy a jogalkotás, de különösen az önigazgatási általános aktusok létrehozásának folyamata rendkívül nehézkes és bonyolult; jogrendszerünk fejlődése ösztönös, aránytalan és egybehangolatlan volt; a legkifejezettebb fogyatékosság pedig abban nyilvánul meg, hogy a különböző szakterületeken és társadalmi-politikai közösségekben nem alkalmazzák következetesen a jogot.

E helyzet következtében az alkotmányban rögzített emberi és polgári szabadságjogok és egyéb jogok nem ré-

szesülnek kellő védelemben. Gyakori jelenség, hogy az emberi civilizációnak ezeket a sarkalatos vívmányait nem tartják tiszteletben. Ebben nagy felelősség hárul a társadalmi-politikai közösségek szerveire és a társadalmi-politikai szervezetekre.

ALEKSANDAR ĐURĐEV
(Túri Gábor fordítása)

A JUGOSZLÁV KÜLPOLITIKA FORRÁSAINÁL

Miloš Minić: Međunarodne teme 1—3. kötet

A politikai elmélet és gyakorlat című — egyre gazdagodó — sorozatában érdekes kiadvánnyal lepte meg olvasóit a VKSZ TB Marxista Központja. Ebben a sorozatban ugyanis Nemzetközi témák címen három kötetben összegyűjtötte Miloš Minićnek a különféle tanácskozásokon, álláspont-alakító üléseken 1980-tól 1984 végéig elhangzott fejtegetéseit. Ebből egy érdekes kiadvány kerekedett, amely egyrészt bepillantást ad a jugoszláv külpolitika formálásának kulisszatitkaiba, másrészt átfogó, elmélyült áttekintést nyújt korunk legizgatóbb kérdéseiről. És mindemellett a gyűjteményt érdekes olvasmánnyá teszi Miloš Minićnek a kérdésekhez viszonyuló közvetlen, nyílt hozzáállása.

1.

Miloš Minić a titói nemzedék tipikus képviselője, a jugoszláv politika nagy nemzedékének tagja. Ennek alapján — ha egészében tekintjük át ezt a három könyvet — legelőször is arról kell szólnunk, hogy ezt a gyűjteményt izgalmas olvasmánnyá teszi már önmagában az, amit Minićnek sikerült e nemzedék kiválóságából felvillantani. Már azzal is, hogy rávilágít: az emberfeletti nehézségek tették hősivé és naggyá ezt a nemzedéket. Mert neki nem sikermérleget, méltatást kell készítenie, hanem visszaemlékezni vagy a problémákról szólni, tehát módjában áll a mindenki által ismert eredmények helyett a nehézségekről is beszélni. A népfelszabadító háború kibontakoztatásának idejéből arról, hogy „az emberek jelentős része hitt a csetnikeknek és Draža Mihailovićnak, ragaszkodott a királyhoz, a monarchiához, a régi Jugoszláviához", a Tájékoztató Irodával való összeütközés korszakából pedig arról, hogy „gondoljunk csak arra, hogy 1948-ban hány elvtársunk követte Sztálint és tévedt el".

A visszapillantások mély emberi vonatkozásai mellett az itt közölt fejtegetések vonzóerejének másik forrása, hogy Minić a jugoszláv külpolitika legeredményesebb korszakában volt Tito legközvetlenebb munkatársa a külpolitika formálásában. Abban a korszakban, amikor Jugoszlávia tényleg beleszólt a világpolitikába, amikor legbefolyásosabb tagja volt egy jelentős tényezővé vált el nem kötelezett mozgalomnak, megbecsült része az önmagáról új módon gondolkodó nemzetközi kommunista és munkásmozgalomnak, amikor egyetlen év alatt Tito mind az öt nagyhatalomhoz — a Biztonsági Tanács öt állandó tagjához — ellátogatott, mindenütt adtak szavára, nemcsak odafigyeltek a jugoszláv álláspontra, hanem számoltak is ezzel az álláspontal. És Minić most ezt a korszakot hozza emberközelbe az olvasó számára.

Már azzal is, hogy — kissé meglepően és mindenképpen szokatlanul a jugoszláv gyakorlatban — ebben a gyűjteményben az ún. belső tájékoztatók, aktívaülések, a JKSZ Elnökségének, különféle bizottságoknak, tanácsoknak zárt ülésén elhangzottak láttak napvilágot. Így azután ezek a fejtegetések

még egy beavatott újságolvasó számára is számos olyan dolgot tartalmaznak, amelyről nemigen tájékozódott. Itt olvashatnak például arról, hogy Tito azt latolgatta, nem megy el az el nem kötelezettek havannai csúcsértekezletére. Ilyen intimitást, tájékozottságot és közvetlen beavatottságot sugallnak ezek a fejtegetések nemcsak azzal, hogy Miloš Minić mindig köntörfalazás nélkül szól a dolgokról (azok az összejövetelek — már azzal is, hogy álláspontalakítók voltak —, meg is követelték ezt a közvetlenséget), hanem azoknak az információknak a révén is, amelyekre ezek a fejtegetések támaszkodnak; s végül azt a nyíltságot kell megemlíteni, ahogyan az újságolvasó számára ismeretlen szókimondással foglalkozik a szerző a problémákkal. Amikor például a Nixon—Brezsnyev megállapodásról szól, akkor nemcsak azt mondja el, ami erről belső értékelésként a jugoszláv külpolitika formálásának legszűkebb köreiben elhangzott, hanem azt is, amit erről Home brit külügyminiszterrel tárgyalt, vagy amikor a lengyel helyzetet ismerteti, akkor azt is leírja, amit erről Brandt nyugatnémet szociáldemokrata pártvezetővel tanácskozott. Minić a lapokból, a Tanjugtól, diplomáciai, hírszerzői stb. forrásokból az információszerzés széles skáláját használja.

Itt kell szólnunk arról a körülményről is, hogy ebben a gyűjteményben olyan nyíltsággal jelentkezik a jugoszláv álláspont még a legkényesebb kérdésekben is, amilyen az újságolvasók számára elképzelhetetlen. Ízelítőként elég megemlítenünk az afganisztáni és lengyelországi helyzet értékelése mellett például a kelet-európai országok belpolitikai eseményeinek értékelését.

Végül ezzel a gyűjteménnyel kapcsolatban az érdekesség harmadik forrása, hogy emberközelbe hozza a titói nemzedék, sőt egész Jugoszlávia helyzetének megváltozását. Gondolunk itt arra, hogy egy korszak után — amelyről már szóltunk, amelyben Jugoszlávia valóban világpolitikát formáló tényező volt, államfője pedig a nemzetközi élet vezéralakja — jött a kijózanodás, amikor a gazdasági nehézségek fájdalmasan rádöbbentettek arra, hogy csak egy kis ország vagyunk, amelyet saját belső problémái lassan megfosztanak attól a jogtól, hogy mérvadóan szóljon hozzá a dolgokhoz. Emellett Tito elvesztése a gazdasági bajokkal párosulva azzal járt, hogy gyengült az ország nemzetközi szerepe és — ha tekintélyét még meg is őrzi — csökkent világpolitikai lehetősége. Minić fejtegetései felvillantják a nagy jugoszláv nemzedék problémamegoldási küzdelmét. És egyéni helyzete képesíti arra, hogy ebben a korban is tipikus képviselő legyen: ő személyesen is kissé eltávolodott a jugoszláv külpolitika közvetlen formálásától és ezzel kifejezheti, hogy nem ő — vagy nem csak ő — vált külső megfigyelővé, hanem Jugoszlávia is, hogy most már legnagyobb elméi az az aktív formálás helyett csak külső megfigyelőként szólnak a világról.

Ennyi általános elemzés után ragadjunk ki még néhány konkrét mozzanatot ebből az értékes gyűjteményből.

2.

Az elnemkötelezettség a jugoszláv kommunisták elméleti és gyakorlati tevékenységének egyik történelmi vívmánya. Ezért érthető, hogy ennek a három kötetnek is a középpontjában az elnemkötelezettség áll. Igaz, hogy Minić nem jutott el Kardelj elméleti szintjéig, de neki nem is az elméleti tudós hozzáállásával kell szólnia ezekről a kérdésekről. Ez nem azt jelenti, hogy nem foglalkozik elméleti kérdésekkel is, ellenkezőleg, néhány témát meglepő elméleti elmélyültséggel dolgoz fel, mint pl. az elnemkötelezettség helye a szocializmus nemzetközi folyamatában, a szocialista országok közötti háborúk vagy az antikommunizmus ma téma-

körét. Lényegesebb azonban az, hogy az elnemkötelezettséggel mint a jugoszláv külpolitika formálójával foglalkozik és az elméleti általánosításnál fontosabb a nemzetközi élet egyes kérdéseinek olyan megvilágítása, ami egyformán magában foglalja a figyelemreméltó marxista tudást és a gyakorlati politikus széles látókörét, tájékozottságát, éleslátását, helyes ítélőképességét. Ezt érezzük akkor is, amikor egy-egy témával foglalkozik és így kapunk teljes képet erről a jelenségről, méghozzá olyan képet, melyet szerintünk minden jugoszlávnak ismernie kellene.

A kép kialakítása annak felvázolásával kezdődik, hogyan alakul ki ez a koncepció Titónál, hisz nyilvánvalóan dialektikusan kell nézni: az elnemkötelezettség mint politika és koncepció nem volt mindig és nem is készen pattant ki valakinek az agyából, hanem Tito külföldi útjain, megbeszélésein fokozatosan, állandóan gazdagodva alakult ki. Az első körvonalak felvázolása után következik annak kifejtése, hogyan nő ki az el nem kötelezett külpolitika a jugoszláv belpolitikából: a nemzetek és nemzetiségek testvériségének és egységének belpolitikájából a világ népei egyenjogúságának külpolitikája, a mi kevésbé fejlett vidékeink felkarolásából a fejlődő országok támogatásának világpolitikája stb. Ezt egészíti ki annak beállítása a képbe, hogy az elnemkötelezettség milyen helyet kap a jugoszláv külpolitikában: „a szocialista Jugoszlávia külpolitikája egészében és minden területen külön-külön az elnemkötelezettség politikájának elveire és céljaira épül. A JSZSZK egész külpolitikai tevékenysége — mind a bilaterális kapcsolatokban, mind a nemzetközi ténykedésben — az elnemkötelezettség alapvető vagy forrás jellegű elveiből és céljaiból indul ki."

Csak ezután kezdődhet magának a képnek a kidolgozása. Itt néhány elemet kell megemlíteni. Először az elnemkötelezettség helyét a világ forradalmi átalakításában, egyrészt mint a belső társadalmi átalakulás külső feltételének megteremtését — részben a szabad fejlődés tömbön kívüli világának létrehozását, részben a gazdasági fejlődésnek kedvezőbb új gazdasági világrend kiharcolását —, másrészt mint a kétpólusú világnál objektíve haladóbb világ mozgalmát, végül pedig mint az elnemkötelezettség megkövetelte haladóbb belpolitika segítőjét kell megemlíteni. Utána következik szerepe a világpolitika alakításában és az el nem kötelezett országok belső fejlődésében és tevékenységében.

Külön színfoltként kerül a képre, hogy az elnemkötelezettséggel kapcsolatban számos nagyon érdekes mozzanattal foglalkozik Miloš Minić — még ha nem is soroljuk ide az igazán kulisszatitoknak számító részleteket, amelyekről sehol másutt nem olvashatunk. Illusztrációként elég csak megemlítenünk azt a tételét, hogy az elnemkötelezettség meghozta az emberi jogok új értelmezését annak alapján, hogy „a kommunista mozgalom igen nagy bűne, hogy egyáltalán nem dolgozta ki az emberi jogokért vívott harc stratégiáját; ez biztosan súlyos következménye az emberi jogokat lábbal tipró sztálinista uralomnak", a másik tömb pedig ebből csak propagandaelőnyt próbál magának kovácsolni.

3.

Az egész gyűjteményen végighúzódó másik fő téma a nemzetközi helyzet megromlása a 80-as évek elején. A romlásnak két elemével foglalkozik a szerző: az egyik a feszültség felengedésének elakadása, a másik a gazdasági válság kirobbanása. A kettő közötti összefüggést és kapcsolatot is próbálja megfejteni, de ez már nem sikerül neki százszázalékosan, mint ahogy a nagyhatalmak közti viszony feltérképezéséből is hiányzik egy elem, amely habár már

sejthető volt, mégis csak 1985-ben vált nyilvánvalóvá. A gyűjtemény legutolsó keltezésű fejtegetése viszont 1984 decemberéből való. Miloš Minić szól e viszony számos összetevőjéről: a fegyverkezési verseny fellendüléséről, a befolyásos övezetékért vívott harc és a propagandaháború kiéleződéséről, az együttműködés elakadásáról, a nemzetközi viszony általános kiéleződéséről stb., de nem vesz tudomást még egy hasonlóan fontos összetevőről, arról, hogy a fegyverkezési verseny és a nagy propagandacsatározás ellenére a nagyhatalmak között már rég nem volt ilyen nagy az egyetértés egy alapvető kérdésben, abban, hogy a világ ügyeit nekik kettőjüknek kell intézniük és a szövetségesek legfőbb feladata a felsorakozás. De ha ebben lehet is némi hiányérzetünk, ennek a helyzetnek a következményeiről viszont már teljes képet kapunk. Külön említést érdemel két válság, amivel olyan sokat foglalkozik ez a gyűjtemény: a Szovjetunió afganisztáni beavatkozása és a lengyelországi fejlemények.

Külön erénye ezeknek a fejtegetéseknek, hogy ebbe a keretbe tudja állítani az egész világot sújtó gazdasági válságot. Legelőször is annak egyik lényeges elemét, a nagyhatalmak közötti vetélkedést, amivel összhangban mind a két szuperhatalom csak bilaterális alapon hajlandó foglalkozni a fejlődők problémájával, nagyon s éles határt vonva „barátok" és „ellenségek" között, ami a tömbökhöz felsorakozókat és a felsorakozást megtagadókat vagy a másik tömbhöz tartozókat jelzi. Hasonlóan lényeges eleme az előzőből fakadóan a nagyhatalmaknak az a törekvése, hogy a gazdasági fölényt kihasználják a fejlődő országok feletti hatalom megszerzésére vagy megszilárdítására. Az egész gyűjteményt áthatja és egyik lényeges erényét adja a dialektikus módszernek szép eredménye, ti. az okok — ha nem is teljes, de mélyrenyúló — elemzése, hogy csak utána következzék a gazdasági válság következményeinek ismertetése: „Mély válság köszöntött be. A kiút még nem látszik. A fejlett országok megpróbálnak kiutat találni. Az USA azt mondja, hogy fel kell élénkíteni az amerikai gazdaságot, majd ezzel fölpezsdül a nyugat-európai és utána a fejlődő országok gazdasága is. Ha ugyanis az amerikai gazdaság föllendíti termelését, vásárolni kezd és növeli a fejlett országokkal való kereskedelmét, a fejlett országok pedig együttesen a fejlődő országokkal való kapcsolatukat. Mi ezt eddig még nem éltük meg — kivételt képez az USA gazdasági felélénkülésének néhány jele... A világgazdaság ilyen helyzete súlyos társadalmi és politikai viszályokat szül. A munkásosztály nehéz helyzetbe kerül. Az infláció elleni harc a munkások és a fejlődő országok rovására folyik. A nagy munkanélküliség miatt a korporációknak és a nemzetek fölötti társaságoknak sikerült befagyasztaniuk a munkabéreket, a nyersanyagárakat pedig annyira letörték, hogy ma a fejlődő országokból a fejlettekbe szállított nyersanyagok ára az 1950. évi szinten van. Ma háromszor több nyersanyagot kell a fejlődő országokból Európa és Amerika fejlett országaiba és Kelet-Európa fejlett országaiba — a Szovjetunióba, Lengyelországba, az NDK-ba, Magyarországra stb. — kiszállítani, mint 1973-ban, ahhoz hogy ugyanazt a berendezést vagy felszerelést megvásárolhassák."

Ezzel kapcsolatban is van a gyűjteménynek egy gyöngyszeme, amelyről külön kell szólnunk. Tudniillik arról, hogy a jelenlegi helyzetben eléggé megkötött és alkalmazkodni kényszerülő hivatalos jugoszláv álláspontnak szemben Minić a jugoszláv külpolitika hőskorának aktívabb, forradalmibb álláspontját képviseli. Egyrészt annak sürgetésével, hogy az adósok fogjanak össze, hiszen „ha a fejlődő országok, köztük Jugoszlávia, megtagadnák az adósságok visszafizetését, ez csődbe vinné a

világbankokat, az amerikai és európai bankokat". Másrészt a Nemzetközi Valutaalappal szemben elfoglalt radikálisabb állásfoglalásban megállapítja: — miután az aktívabb külpolitikából az utóbbi években kiszorult — nem tudja, milyen feltételeket kényszerített ránk a Nemzetközi Valutaalap, de oda kell figyelnünk az el nem kötelezett és fejlődő országok mind erélyesebb tiltakozására az ellen, hogy a Nemzetközi Valutaalap elfogadhatatlan feltételeket kényszerít rájuk, beavatkozik belügyeikbe és nehézségeiket kihasználva mindinkább a neokolonializmus hatóeszközévé válik. „Nem szabadna belenyugodnunk abba a helyzetbe — mondja —, hogy olyan föltételeket szabjanak számunkra, amelyek jellegüknél és lényegüknél fogva gazdasági és nem csak gazdasági nyomást és zsarolást jelentenek."

4.

A gyűjtemény harmadik fontos témája azzal az aggodalommal foglalkozik, hogy mostani gazdasági bajaink aláássák Jugoszlávia nemzetközi tekintélyét. A dialektikus szemlélet itt is megköveteli, hogy foglalkozzon az okokkal. És ezzel kapcsolatban a már ismertetett meglepő nyíltsággal, számos, szélesebb körben alig vagy egyáltalán nem emlegetett mozzanatra támaszkodva — elég kemény bírálatot mond azokról a politikai mulasztásokról és következetlenségekről, amelyek a válsághoz hozzájárultak. Szerinte az okok még Tito korába nyúlnak vissza: „Nem mindenki hallgatott rá és ennek árát gyakran vagy mindig meg kellett fizetnünk. Nem mindenki fogadta el teljes egészében Titónak a tanácsait, álláspontjait. Íme a jelenlegi helyzet a legbeszédesebben tanúskodik arról, hogy milyen nagy árat fizetünk ezekért a hibákért, azért, hogy elragadtattuk magunkat, irreális terveket szőttünk, irreális ambíciókkal, megalomániával léptünk föl, hogy nem volt szükségszerű realizmus gazdaságpolitikánkban, ami szavatolta volna, hogy ma szilárdabb ország legyünk és ilyen közösség maradhatnánk még abban a világban is, amely jelenleg nehéz helyzetben van akár a Nyugatot, akár a Keletet illetően. Ha nem követtünk volna el annyi hibát, mulasztást gazdaságpolitikánkban, nem lettek volna hibáink minden szinten, nemcsak a csúcson, hanem mindenütt, akkor ma nem lennének ilyen nehézségeink." És a válságot előidéző okok közül külön kiemelni a következetlenséget: „A devizarendszerrel kapcsolatban például már 1979-ben mi Jugoszláviában valamennyien egyetértettünk abban, hogy mi hiányzik, min kell javítani és mit kell tenni. A döntéseket mégsem hoztuk meg mind a mai napig... Miről van szó elvtársak? Miért nem működik a föderációs rendszer a gazdaságpolitika szintjén úgy, ahogy kellene? Szerintem súlyos politikai felelősségről van szó, hogy ezt megoldjuk minden szinten." De a realitás hiányát is számba veszi: „Vajon lehet-e súlyosabb hiba, minthogy irreális tervet készítettünk 1971—75-re, majd ismét 1976—81-re és végül a harmadik irreális terv is elkészült 1981—85-re vonatkozóan, tehát három alkalommal is, ami arról tanúskodik, hogy valami nagy horderejű dolog nem jól funkcionál nálunk."

Csak ezután jön magának a helyzetnek az elemzése. Magától értetődik, hogy Minić foglalkozik a válság belső tüneteivel és azokkal az intézkedésekkel is — elsősorban külgazdasági területen —, amelyeket foganatosítani kell a helyzet javítása érdekében. Lényeges azonban az a figyelmeztetése, hogy ez a helyzet alááshatja nem is annyira Jugoszlávia nemzetközi tekintélyét — hiszen azt Tito alapozta meg, és amikor mindenki gazdasági problémákkal küszködik, azt nem is olyan nehéz aláásni — mint inkább nemzetközi tevékeny-

ségének lehetőségét. „Mindennek együttesen nagy jelentősége és befolyása van Jugoszlávia nemzetközi helyzetére. Kulcsfontosságú azonban belső gazdasági és politikai helyzetünk... Kulcsfontosságú, hogy minél előbb megszilárdítsuk a gazdaságot, minél előbb kilábaljunk a gazdasági nehézségből, hogy minél előbb felélénkítsük a gazdaság és a foglalkoztatás növekedését, hogy minél előbb ismét távlatot nyissunk szocialista fejlődésünk előtt az élet minden területén." Gondolunk itt például arra, hogy még tavaly az év elején is furcsálltuk, hogy a Francia Kommunista Párt kongresszusa az önigazgatásról szólva nem hivatkozott Jugoszláviára, holott a francia kommunisták már akkor tudták, hogy nem lehet egy programba foglalt ragyogó és vonzó elvvel kapcsolatban arra emlékeztetni, hogy ebben a rendszerben Jugoszláviában százszázalékos infláció és húszszázalékos munkanélküliség keletkezhet. A világot nyitott szemmel néző Minić még 1983-ban világosan látta: „A gazdasági és politikai szilárdság, az állandó előrehaladás és növekedés a legfontosabb tényező Jugoszlávia nemzetközi helyzetének, külpolitikája jelentőségének, befolyásának és szerepének alakulásában. Csak a szilárd, politikailag és gazdaságilag erős Jugoszlávia folytathatja az eddigi külpolitikát, és tölthet be olyan szerepet, amilyet az egész háború utáni időszakban vállalt, azt a politikát, amelyet akkor folytatott, amikor még Tito állt az élén. Ellenkező esetben, ha Jugoszlávia nem lenne ilyen, idővel kiderülne, hogy nem töltheti be ezt a szerepet. Az az ország, amely nem képes megbirkózni saját nehézségeivel, elveszti tekintélyét, befolyását a világban, gyengíti biztonságát és veszélyezteti saját függetlenségét."

*

Nem kötelező olvasmány, nem idézetek gyűjteménye, nem a hivatalos álláspontoknak az ismétlése ez a Miloš Minić-i gyűjtemény. Annál több: egy marxista gondolkodó, a hősi nemzedék Jugoszláviát és világot formáló tagjának nyílt szembenézése a gondolkodó emberek és világot formáló marxisták számára kedvezőtlenebbé vált világgal; néhány támpont e világ és problémáinak megértéséhez, megmagyarázásához, kiindulópont az új helyzetben lehetséges tevékenységhez. Ez teszi érdekes és izgalmas könyvvé.

BALINT ISTVÁN

AZ ESSZÉPRÓZA NYOMÁBAN

Sveta Lukić: A mai intellektuális próza. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985.

„Az intellektualizmus ma már áthatja a prózairodalom minden válfaját. Azt is állíthatnánk, hogy korunk prózáját legerőteljesebben éppen az intellektualizmus határozza meg" — mutat rá napjaink irodalmának egyik sajátos jelenségére Sveta Lukić. Könyve annak a gondolatnak a jegyében íródott, hogy a bölcseleti-intellektuális próza, mely sokáig csak a szépirodalom határterületén húzódott meg, századunkban egyre fontosabb szerepet kap. Sveta Lukić e prózai irányzat jellemző vonásait igyekszik megragadni konkrét művek elemzése révén, miközben feltárja a bölcseleti próza más irányzatoktól — így pl. a valóságirodalomtól, a költőifantasztikus prózától és elsősorban a hagyományos értelemben vett szépirodalomtól — eltérő vonásait. Úgy érzi, hogy a klasszikus valóságirodalom ideje lényegében véve már lejárt, s a legjobb művek ezen az irányzaton belül is az irodalmi eszéhez közelítenek.

Meggyőződését Joyce, Pilnyak, Wolf említésével támasztja alá. Nézete szerint a fantasztikus próza tiszta formáira sem lehet ma már példát találni, hanem — Kafka, Beckett, Ionesco műveire gondolva — a fantasztikum legtöbbször ironikus szerepet tölt be. A bölcseleti próza — hangoztatja Lukić — szakítva a valóság, az életszerű konkrétság klasszikus ábrázolásával, gondolatilag igen gazdag, művészileg sajátosan megformált alkotásokat hoz létre, melyek a XX. századi irodalom legértékesebb művei közé tartoznak. Ezek közül tesz vizsgálat tárgyává néhányat A mai intellektuális próza c. könyvében. Elemzései nyomán nemcsak az adott művek bölcseleti-intellektuális sajátosságai bontakoznak ki, de az esszépróza jellegzetes írói-művészi megoldásai is körvonalazódnak. S ez annál is inkább lehetséges, mert a szerző nem elégszik meg a jelzett mű konkrét elemzésével, hanem általában azzal a megoldással él, hogy a kiválasztott műalkotást elhelyezi az adott író munkásságában, nemzeti irodalmi hagyományaiban, kijelöli a mű helyét az intellektuális esszépróza vonulatában, és az egyes tanulmányokban járulékosan más gondolatokról is szót ejt. Figyelmét elsősorban a XX. századi európai irodalom intellektuális, bölcseleti vagy esszéprózának nevezett áramlata vonja magára, de e prózai irányzat múltbeli előzményei is foglalkoztatják, akárcsak az a kínai hagyomány, mely némely vonásával hozzájárult az esszépróza gazdagításához.

Sveta Lukić a bölcsészeti irodalom nagy művészeti-esztétikai felvirágzásának első korszakát a XVIII. századra helyezi, amikor a klasszikus irodalmi és művészeti elvek mindmáig modernnek ható újabbakkal szembesültek. Platon után Diderot-t tekinti a filozófiai próza és dráma első legjelentősebb írójának és egyben a filozófiai próza poétikája megteremtőjének. Diderot Rameau unokaöccse, Mindenmindegy Jakab és főleg a Színészparadoxon c. írásai alapján megállapítja, hogy Diderot műveiben, a párbeszédekben, nevetségessé válnak az irodalmi játékszabályok, a történetet kitérők, kommentárok teszik szaggatottá, viszonylagosak és feltételesek lesznek a szereplők. Diderot lázadása, miközben a műfajok tiszteletben tartása, a szigorú kompozíció, s általában véve az uralkodó poétika ellen irányult, jelentős szerepet játszott egy olyan prózatípus kialakításában, amelynek az eddigiek során nem sok helye volt a szépirodalomban. Lukić a Színészparadoxont esszészerű s ugyanakkor drámai műnek is tartja, mely szerkezetét és jelentését tekintve intellektuális irodalmi avantgárd műként értelmezhető, s mely mindeme sajátosságainál fogva bizonyítékul szolgál arra vonatkozóan, hogy függetlenül az irodalomtörténeti előítéletektől, a filozófia és az irodalom határterületén álló, műfaji, szerkezeti és más szigorúan vett szabályszerűségeknek meg nem felelő művek is jogosan követelhetnek helyet a szépirodalmi művek körében.

A szerző ugyanebben, a filozófia és az irodalom között mintegy harmadik vonulatként jelen levő prózai irányzatban jelöli ki a kínai Lu Hszün opusának helyét is, akinek munkásságával fordításokban a két világháború közti időszakban ismerkedhetett meg a jugoszláviai olvasóközönség. Abban a vonulatban, melynek legjelesebb európai képviselői között Sveta Lukić Platont, Diderot-t, Montagne-t, Voltaire-t, valamint Thomas Mannt, Malreux-t, Sartre-t említi. Ezt a vonulatot Lu Hszün a kínai filozófiai és irodalmi hagyománnyal gazdagítja. Lu Hszün opusa alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy az *általánosságnak* a művészet, az irodalom és általában a kultúra egészében betöltött szerepét megfogalmazza. Ezek szerint az általánosság „valós perspektívája az irodalmi és művészi alkotásoknak", de az általánosságnak nemzeti, kulturális és művelődéstörténeti határai vannak. Ezek azonban nem áthidal-

hatatlanok, amit Lu Hszün műveinek európai visszhangja is példáz, de ez csakis az európai és ázsiai hagyomány szintetizálása révén vált lehetségessé.

A XX. századi európai intellektuális próza jellemző sajátosságait Thomas Mann, Füst Milán, Paszternak, Pilnyak, Ivo Andrić, Miroslav Krleža és Sartre egy-egy műve alapján vizsgálja a szerző, oly módon, hogy eközben igyekszik rámutatni e prózai irányzat körébe tartozó írások sokarcúságára. Thomas Mann regénye, A varázshegy pl. Sveta Lukić olvasatában ha nem is kimondottan esszéregény, de a bölcseleti próza poétikájának érdekes kísérlete, akárcsak az egész Thomas Mann-i életmű. Azzá teszi többek között a közvetlen diszkurzustól való tartózkodása, az irodalmi posztulátumoknak, úgy mint cselekmény, szereplők stb. egy bizonyos, Diderot-ra emlékeztető ironikus színezete; műveinek tudományos vonatkozásai pedig az esszépróza ilyen irányú lehetőségeire hívják fel a figyelmet. Füst Milán A feleségem története c. regényéről szólva Lukić az intellektuális próza művészi jellegét hangsúlyozza, valamint kiemeli a fantasztikum, az irracionalitás megjelenését Füst Milán esszéprózájában. Ha Füst Milán prózaművészetében valóság és fikció elmosódásának, az irracionalitás megjelenésének szentel komolyabb figyelmet a szerző, Paszternak korai műveit a lírai esszészerűség szempontjából teszi vizsgálat tárgyává. Hangsúlyozza, hogy Paszternak prózájából hiányzik annak a hatásnak a bemutatása, amelyet a társadalom gyakorol az emberre, nála az ember a maga természetességében jelenik meg. Pilnyak regényének elemzése során a szerző ismét más sajátos vonásokat emel ki, méghozzá a nevetés kap „filozofikusabb" értelmet, és a forradalom ábrázolásának személyfelettisége válik hangsúlyozottá.

Sveta Lukić miközben kötetében a bölcseleti próza művészi-irodalmi megoldásait vizsgálja, igen fontos gondolatoknak ad hangot az irodalmi művek megítélésére vonatkozóan. Már Pilnyak kapcsán is megállapítja, hogy „a szövegelemzések alapján nem lenne szabad lényegi ideológiai különbséget tenni az ‚elismert' és ‚el nem ismert', ‚kívánatos' és ‚nem kívánatos', ‚fehér' és ‚fekete' művek között", majd ugyanez a gondolat más formában a Krležáról írott tanulmányban is visszatér. A szerző határozottan vallja, hogy egy író opusát akkor tudjuk igazán megítélni, ha művészetként szemléljük, belülről, s nem kívülről, frontálisan, és az értékítéletet nem befolyásolják az író személyes nézetei, amelyeket lehet, hogy igenlünk, de lehet, hogy elutasítunk. A Krležáról írott tanulmányában ez a gondolat, a műalkotás belső, esztétikai megközelítésének igénye igen hangsúlyossá válik. E gondolat jegyében mutat rá arra is, hogy a két világháború között a nemzetközi proletár irodalom méltánytalanul háttérbe szorította Krleža munkásságát, aki pedig ebben az időben már világirodalmi rangú műveket mondhatott magáénak. Lukić azonban aggodalommal szemléli azt a jelenséget is, hogy a nagy formátumú alkotó iránti tiszteletből következően a kritika tartózkodik az életmű érdemi megítélésétől, de fenntartásainak ad hangot a Krleža halála után megjelenő, gyakran önkényes és kritikátlan megnyilatkozásokkal kapcsolatban is.

Lukić szerint Krleža művének nyitját az esszékben, az esszészerű művekben, így pl. a naplókban kell keresnünk. E naplók elemzése alapján feltárulnak a nagy író munkásságának lírai és intellektuális vonatkozásai. Líraivá teszi a naplókat a személyes jelleg, intellektuálissá pedig az élet és a világ személyes tapasztalaton alapuló értékelése, kommentárja. A szerző hangsúlyozza azonban, hogy Krleža munkásságában az esszészerű megnyilatkozás mindig a részletekre korlátozódott, és a klasszikus megoldásokkal alkotott egységet.

A mai intellektuális próza c. kötet egyik tanulmánya Ivo Andrić műveiben fellelhető esszészerű vonatkozásokat tanulmányozza. A könyv utolsó elemző írásában pedig a szerző Jean Paul Sartre kapcsán megállapítja, hogy Sartre „megkerülhetetlen minden olyan értekezésben, amely a jelenkori filozófiai, esszészerű, intellektuális irodalommal foglalkozik, hisz a második világháború után ő lett ennek az irodalomnak a legnépszerűbb és legvitatottabb egyénisége". Kiemeli, hogy Sartre műveinek egész sorával járult hozzá ahhoz, hogy a modern filozófiai irodalom közelebb kerüljön a közönséghez. Sartre alapállását az elkötelezett értelmiségi magatartásának tekinti, és hangsúlyozza, hogy Sartre művészi és filozófiai tehetséggel egyaránt rendelkezett, s e kettős beállítódás határozza meg műveit.

A kötet írásai nem kizárólag egy-egy műalkotás elemzésével foglalkoznak, hanem a választott mű mellett az adott író más munkái is felkeltik a szerző figyelmét, sőt, esetenként az irodalomelméleti jellegű észrevételek mellett egyéb kitérők is helyet kapnak. Így pl. a Krleža tanulmányban Krleža két világháború közti fogadtatásának visszásságairól, az Andrić tanulmányban Andrić műveinek színpadra állítása körüli nehézségekről, a Füst Milánról szóló írásban a kis népek irodalmának fordítása körül jelentkező problémákról, s ebből következően a kis népek irodalmának eleve hátrányosabb világirodalmi fogadtatásáról szól. Ezek a kitérők értékes gondolatokkal gazdagítják a könyvet, amelyben a szerző kísérletet tesz az esszépróza sajátosságainak általánosabb érvényű megfogalmazására. Nyomatékosan hangsúlyozza az intellektuális prózai irányzat klasszikus irodalmi normáktól eltérő szerkezeti tulajdonságait, a kompozíció, a történet, a dramaturgia, a szereplők, a nyelvi kifejezésbeli megoldások megváltozott szerepét, a kommentár jelentőségét és általában a művet létrehozó intellektuális magatartás alapvető követelményét. Nem hallgatja el azonban azt sem, hol látja e modern prózai irányzat jelenleg még érezhető gyenge pontjait. Többek között abban, hogy — amint azt Sartre és Camus, az esszépróza kiváló képviselőinek példája is mutatja — a modern bölcseleti prózának nem mindig sikerül a klasszikus irodalmi, dramaturgiai szabályokkal szakítania, s ebből következően a külső drámaiság és a mű eszmei szövete olykor két különálló részre tagolódik; de emellett tisztázatlan még a bölcseleti-intellektuális próza tudományhoz fűződő viszonya is. „A tudományos erudíció és a tudományos kultúra gyakran nincs egyenes arányban a szövegek művészi értékével, hanem lemarad mögötte. A tudományos relevancia a *jólértesültség* szintjére korlátozódik, s ezt nem haladja meg" — írja a szerző kötetének befejező részében. Az intellektuális prózai irányzatok tehát nem mindig élnek következetesen saját lehetőségeikkel. S annak ellenére, hogy világirodalmi rangú művek egész sora járult hozzá ahhoz, hogy az intellektuális próza századunkban számottevő irodalmi irányzattá terebélyesedett, a modern próza újabb, esszéisztikus törekvései — a könyv végső kicsengése szerint — még mindig kutatnak adekvát formáik után.

HÓDI ÉVA

A DOMBÓI APÁTSÁG TÖRTÉNETE

Nagy Sándor: DOMBO — Srednjevekovna opatija i tvrđava
DOMBO — Mittelalter die Ortschaft mit Klöstern
Vojvođanski muzej — FORUM, Novi Sad 1985

Egy dicséretre méltó együttműködés eredményeként született meg Nagy Sándor a középkori Dombót bemutató munkája. Tulajdonképpen ezzel a kétnyelvű — szerbhorvát és német — kiadvánnyal a szűkebb hazánk művészettörténeti kutatásával, illetve a kutatások eredményeit megismerni vágyó nagyközönséggel szemben. Ugyanakkor a Fórum Könyvkiadó helyes kiadói politikáját is bizonyítja, hogy az egy évtizeddel korábban csak magyar nyelven megjelent DOMBÓ után a (KÖVEK sorozatban), ez alkalommal sem zárkózott el e jelentős középkori emlék mind szélesebb körben való megismertetése elől.

A Duna jobb partján, a Fruška gora északi részén (Újvidéktől mintegy 15 kilométernyire DNY-ra) elhelyezkedő lankákon a középkorban, pontosabban a X—XV. századig Szent György tiszteletére felszentelt bencés apátság állott. Egyes források emlegetnek egy a Boldogságos Szűzről elnevezett templomot is, amiről joggal feltételezhetjük egy női bencés kolostor létezését is a környéken. Ez utóbbival kapcsolatban semmi bizonyosat sem lehet állítani, de vannak nyomok, melyek alapján remélhetjük e második, úgynevezett ikerkolostor felfedését is.

A tatárjárás néven fennmaradt mongol betörés jelentette Európa egyik legvéresebb, ugyanakkor szellemében talán legtisztább történelmi periódusának, a népvándorlás korának lezárulását. Batu kán portyázó csapatai 1241—1242 folyamán pusztították végig a történelmi Magyarország szinte egész területét, beleértve a Balkán-félszigetet is. A pusztalakók mindent elsöprő hadjárata alapjaiban rengette meg a Középkori Magyar Királyságot, ám a történelem kiismerhetetlen szeszélye folytán a bukását mégsem idézte elő. A mongol örökösödési harc következtében a tatárok kivonultak a Kárpát-medencéből, maguk után hagyva a feldúlt, felégetett országot.

Ebben a kataklizmában Dombó sem kerülhette el sorsát. Mint megannyi korabeli egyházi és világi központ, az apátság is a tűz martaléka lett. Ugyanakkor azonban e történelmi esemény több szempontból is fordulópontot jelentett a dombói apátság életében, fejlődésében. Így például határként tekinthetjük az ismeretlen, azaz az írásos forrásokban nem szereplő, illetve az írott dokumentumokkal is rendelkező Dombó között. Igaz ugyan, hogy a legelső írásos emlék néhány évvel megelőzi magát a tatárjárást is, de ez mit sem változtat azon a tényen, hogy Dombó előtörténetének mintegy kétszáz évéről semmilyen írásos emlék sem maradt fenn. A Dombó névvel először egy 1237-ből származó oklevélben találkozhatunk, amelyben a IV. Béla alapította bélakúti (pétervváradi) apátság felsorolásakor, a dombói kolostort mint az apátsággal szomszédos birtokot emlegetik. A mongol seregek visszavonulását követően, elsősorban is IV. Béla közismert törvényeinek köszönhetően, hatalmas méretű újjáépítés indult meg, amely Dombót is nagyban érintette. Minden jel szerint ekkor kezdődik az apátság fénykora. Egy 1247-ből származó kútfő arról tudósít, hogy a dombói apát a pannonhalmi és a pilisi apátok társaságában a kalocsai és a pécsi egyházmegyék határainak megállapítására küldött bizottság tagja volt. Ilyen tisztséget pedig akkoriban csak igen jelentős személyiség tölthetett be! Az apátság virágzása a XV. század elejéig, azaz a tö-

rök megjelenéséig tartott. A század közepe táján elvesztette függetlenségét, sőt nemsokára, az 1460—70-es években a kolostort várrá alakították át. Tehát a kolostor katonai, de legalábbis félkatonai objektummá vált. Mintegy fél évszázad múltán, 1525-ben a törökök bevették a várfallal megerősített Dombót. Az erődítmény a törökök alatt lakott volt, majd a karlócai békét követően a békeszerződés egyik kitételének értelmében 1792-ben felrobbantották a még megmaradt falakat. A lakosság néhány kilométerre odébb, a védett hegyekbe költözött, ahol a XVII—XVIII. században felépült Rakovac falu és annak görögkeleti kolostora.

A szerző könyvének bevezetőjében elsősorban az ismeretlen Dombóról szól, azaz a tatárjárás előtti állapotokról. Felteszi a kérdést, vajon nem lehetett-e épp ezen a helyen az a bizonyos „második szerémségi püspökség", melyről az egyes források szólnak, de nem Dombó néven nevezik azt. E kérdésre ma már kizárólag csak a régészeti feltárások eredményei adhatnak választ.

Az ásatások 1963-ban kezdődtek a ma Gradinának nevezett és egykoron római lelőhelynek hitt romterületen. Érdekes módon a II. világháború során felégetett Rakovac falu és kolostora helyett 1946—1947 folyamán felépített Újrakovác (Novi Rakovac) épp a középkori Dombó helyére került — mondhatnánk úgy is: vissza. Mivel e vidék egykoron a híres római Limesz (határvonal) szerves részét képezte, érthető, hogy római kori emlékek is szép számban előkerültek. Sőt megállapították azt is, hogy a rómaiak idején egy nagyobb épület állhatott e helyen, melynek romjait, illetve az azokból nyert anyagot felhasználták a középkorban az apátság építésekor. Ez a jelenség egyébként általános volt, hiszen mint köztudott, a Kárpát-medence területén minden korban kincsnek számított a szilárd építőanyag, még ha az romokból származott is.

Az ARCHITEKTÚRA fejezetben megismerkedhetünk a Dombón végzett régészeti ásatások eredményeivel. Habár a feltárások még korántsem számítanak befejezettnek, ma már nagyjából körvonalazták az egykori apátság mintegy félezredes fejlődési fázisait. A római épületek romjaiból nyert vörös színű téglákat felhasználva építették meg a legkorábbinak számító román stílusú templomot. E templom a maga impozáns méreteivel (33 m hosszú, 14 m széles, falainak vastagsága 1,1 m) arra utal, hogy Dombó nagyon jelentős egyházközpont lehetett a tatárjárást megelőző egy-két évszázadban. Ez a román stílusú bazilika háromhajós, kétszárnyú épület volt, melynek közepén altemplom helyezkedett el. A hajók a keleti oldalon (ahol az oltár állott) három félköríves apszissal zárultak, míg a két négyzet alapú torony a nyugati oldalon, a két szélsőhajó végén, a bejárat két oldalán helyezkedett el. Északi fala, mely a későbbi átépítések során nem szenvedett kárt, a mai napig is fennmaradt — legalábbis részleteiben, amelyeket a XVIII. századi robbantás megkímélt. Ezzel szemben a déli falat, illetve a hozzá csatlakozó tornyot elbontották az újabb templom építése alkalmával. A bazilika belterét két oszlopsor, azaz 10 db tartóoszlop (2×5) osztotta fel. Ezek az oszlopok egyben a tetőszerkezet megtartását is szolgálták. A főhajó keleti részében helyezkedett el a valamivel megemelt oltár 4,5 m széles lépcső vezetett fel rá) és ez alatt a 6,5 m hosszú illetve 4,5 m széles, mintegy 2 m mély altemplom. Az altemplomba levezető két lépcsősor az északi és a déli mellékhajóból nyílt. A bazilika falait kívülről-belülről bevakolták, majd falfestéssel díszítették. E románkori templom esetében két építési fázist lehet megkülönböztetni. Habár magát az építés kezdetét nem lehet pontosan behatárolni, az átépítés ideje — az egyes jelenségeket figyelembe véve — a XII.

századra tehető. Az ekkortájt megújított templom minden bizonnyal 1242-ben pusztult el.

A tatárjárást követően, a felégetett román stílusú templom helyére újat építettek. Ezt a gótikus stílusban készült új templomot — a korszak hagyományait figyelembe véve — már csak egyhajósra építették. Valójában a román bazilika alapjaira építették az új templomot, azzal, hogy az északi falat valami okból nem érintették, hanem közvetlen közelében, vele párhuzamosan húztak egy új falat. A gótikus templom 34,5 m hosszú, illetve 12,5 m széles, falai vastagsága 1,2 m. A templom keleti része — az oltár mellett — egy ötszögű apszisban záródik. A gótikus épület egészen más anyagból készült mint a román stílusú épület, így a két kor építészeti elemei is nagyon jól elkülöníthetők.

Épp ezen stíluselemek behatárolásával, boncolgatásával foglalkozik a szerző könyvének SKULPTURA c. fejezetében, kibővítve ezt egy olyan fontos kérdés felvetésével, hogy tulajdonképpen kik és mikor építették Dombón a bencés apátságot. Erre a kérdésre ma még talán teljes biztonsággal nem lehet feleletet adni, de az tény, hogy a dombói ásatások során feltárt nagyszámú építészeti stíluselem, köztük is az úgynevezett palmettás díszítésű épületmaradványok motívumainak párhuzamait a honfoglaláskori magyar fémművesség díszítőelemei között találhatjuk meg. A dombói palmettás faragványok zöme a román stílus fénykorában, a XII. században készülhetett és az nem lehet vitás, hogy szoros kapcsolatban állt a keletről érkezett magyarság egyik kedvenc díszítő motívumával. Más kérdés, hogy miként vált az eredetileg fémműves dísz épületplasztikává. A szerző megpróbál erre az igen fogas kérdésre is elfogadható választ adni, miszerint a palmettás motívum egykoron jelen volt a textíliákon vagy a faépítészetben is, csak éppen a szerves anyagok elkorhadtak, így nyomot nem hagytak, míg a fém és a kő fennmaradtak az utókor számára. A palmettás díszítőmotívumok mellett nagyszámban fordulnak elő a szalagfonalas díszítőelemek is. Ugyanakkor már lényegesen kisebb számban, vagy csak elvétve fordulnak elő az ember- és állatábrázolások valamint a mítikus figurák megörökítései.

Figyelembe véve azt a tényt, hogy az eddigi ásatások során csak részben tárták fel a dombói épületek romjait, a jövőben minden bizonnyal épp ezeknek a díszítőelemeknek a listája fog jelentősen bővülni, ugyanakkor csiszolódni is.

A könyv zárószavában a szerző felvet egy a maga nemében rendkívül érdekes és egyben logikus kérdést is. A dombói kutatások eredményeit figyelembe véve arra a következtetésre juthatunk, hogy Szerémség területe bölcsője volt a XI. és XII. századi magyar egyházi kultúrának, hiszen a bizánci kultúrhatások a kereszténység térhódításával párhuzamosan előbb érik el a Száva—Duna közét, hogy onnan tovaterjedjenek a Középkori Magyar Királyság egész területére.

A kiadvány második részét képező német nyelvű szöveg tükörfordítása a szerbhorvátának ... Nem tartjuk magunkat hivatottnak nyelvi szempontból vizsgálni e fordítást és véleményt mondani annak pontosságáról, ám nem hagyhatjuk szó nélkül a mű német nyelvű címének igen helytelen megfogalmazását (DOMBO — Mittelalter die Ortschaft mit Klostern). Habár ebben az esetben fennállhat egy műszaki jellegű hiba, azaz a kellő korrektúra hiánya is.

Úgyszintén hiányoljuk, hogy a kiadványban kétszer is szereplő (csak más léptékű) helyszínrajz mellett nincs jelen néhány, a régészeti feltárásokat vagy nemkülönben ezek eredményeit, tehát a romokat bemutató fénykép. Ez annál is inkább hiányosságnak számít, mert a dombói ásatásoknak jó fotódokumentációja létezik a Vajdasági Múzeum-

ban. Szólnunk kell továbbá a táblákon szereplő nagyszámú részletfotóról is, melyek véleményünk szerint túlságosan is egysíkúak és nem fejezik ki mindazt, amit e rendkívüli emlék jelent szűkebb hazánk mindenkori művelődéstörténetében.

Mindezek mellett messzemenő elismerés illeti a ma már nyugdíjba vonult szerzőt, hogy vállalkozott e munka elkészítésére. Ez talán alapot ad, ugyanakkor kedvet is teremt az elkövetkező régész- és művészettörténész-nemzedéknek, hogy felvegye a rég eldobott kesztyűt és az eddigi rossz hagyományokat meghazudtoló új és sokkal módszeresebb kutatásba kezdjen e méltatlanul mellőzött kultúrkincs feltárását illetőleg.

RICZ PÉTER
Ricz Péter

SZÓLJON VÉGRE A TÖRTÉNÉSZ IS

Szekeres László: A hunok és Attila. Forum, Újvidék, 1985

Többszörösen is hézagpótló kötetet tett az olvasók asztalára Szekeres László *A hunok és Attila* című könyvének a megírásakor. Többszörösen, hiszen az egyetemes európai és magyar történetírás is csak hellyel-közzel foglalkozott ezzel a — kellő mennyiségű tárgyi és szellemi emlék híján — oly nehezen áttekinthető korszakkal, a népvándorlásnak ezzel a legdinamikusabb periódusával, s ezen belül pedig jószerével csak találgatások léteztek a hunokra s az európai hun birodalomra vonatkozóan. Hézagpótló tehát a könyv, ami a tudományos jellegét illeti, s értékét csak növeli — mintegy argumentálttá is teszi —, hogy gyakorló régész fogott tollat ismereteinek és tapasztalatainak megírásához. De hézagpótló e kötet népszerűsítő jellegét illetően is, hiszen minden bizonnyal vidékünkön él a legelevenebben a hármas koporsó s a Tisza medrébe történt temetkezés legendája, melyeket tájainkon a gyerekek a népmesékkel együtt szívtak magukba. Ideje volt már kellő tudományossággal tisztázni a legendák valós hátterét is.

Szekeres László számára adott volt tehát a kihívás, amit ő a következőképpen fogalmazott meg: „A kutató szerencsés véletlennek tarthatja, hogy olyan területen él, ahol a népvándorlások egykoron lezajlottak, és hogy ennek a dokumentumai, régészeti leletek alakjában, földünkben meg is találhatók. Ez a terület, ha nem is tartósan, de ideig-óráig világpolitikai események színhelye volt, éppen ezért nekünk kellene a legodaadóbban tanulmányoznunk és ismertetnünk." (6—7. o.) S ami a könyv megírásához az utolsó lökést megadta, az az 1975-ös Zenta melléki, mákosparti mentőásatások során felszínre került egykori szarmata és hun települések leletei voltak. S ezzel immár teljességében — mi több: tárgyiasult voltában is — összeállt a kérdés: „kik voltak a hunok, honnan jöttek, hová tűntek . . ." (6. o.)

Igazán imponáló az a tudósi magabiztosság, az a hatalmas anyagismeret, mellyel a szerző az időszámításunk előtti, ázsiai hun birodalom lényegi és jellemző vonásait megrajzolja. Korabeli kínai évkönyvekből idéz, foglalkozik Mao-tun-nak és Csáng Kien-nek a kínai császárokhoz írt levelével illetve jelentésével, ismeri a kínai történetírás idevonatkozó megállapításait. S ha eddig a laikusok számára a népvándorláskori események többnyire ötletszerűnek, olykor már-már véletlenszerűnek tűntek, Szekeres László könyvéből megtudhatja: a nomád népek életében is szigorú törvényszerűségek érvényesültek, s nem puszta kalandvágy vezérelte őket

újabb és újabb területek elfoglalására, újabb és újabb népek leigázására, beolvasztására vagy elpusztítására.

A kínai feljegyzések i. e. 318-ban tesznek először említést a hunokról, s ettől kezdve mintegy kétszáz éven át hadakozott egymással a két nép, hogy azután a hosszú csatározás a kínai császárság győzelmével érjen véget. A hun törzsek ekkor kerekedtek fel, s indultak nyugat felé. „1600 évvel ezelőtt a Kaszpi-tenger és az Aral-tó szélesebb körzetében, a Turáni-alföldön kovácsolódott végérvényesen össze az a törzsszövetség, amely mindössze néhány évtized alatt a feje tetejére állította Európa történeti fejlődését, és elindította a népvándorlás vérzivataros folyamatát." (23. o.) S hogy a hun törzsek eljutottak a Tiszáig, s hogy Európát 395 és 455 között kerek hatvan éven át rettegésben tartották, olyannyira, hogy egyes népek imáikba foglalták könyörgésüket: „ments meg Uram a hunok nyilaitól", az sem tulajdonítható pusztán a véletlennek. Szekeres László rámutat, hogy a kelet-európai síkságok bizony eléggé ínséges területek, s „csak meghatározott számú lakost képesek eltartani. Ezeken a pusztákon csak állandóan vándorolva lehet úgy-ahogy megélni..." (23. o.) S a szerző felhívja figyelmünket a korabeli feljegyzések, írásos emlékek argumentáló erejére, egyszersmind arra is, mi mindent kell a történésznek szem előtt tartania, s mi mindent kell számba vennie akkor, amikor történelmi eseményeket szeretne megokoltan, logikus összefüggéseinkben bemutatni. Azt, hogy a hunok hamarosan elhagyják a Kaszpi-tenger vidékét, s hogy ezt követően a Tiszáig meg sem állnak, a következő események teszik indokolttá:

„— 310-ben Cipruson nagy aszály pusztított;

— 333-ban a palesztínai Holt-tenger felszíne a hosszan tartó szárazság következtében némileg süllyedt;

— 362-ben Ázsiában és Afrikában ismételten nagy szárazság volt;

— 375-ben Európában a hosszú, zord telet aszályos nyár követte;

— 395-ben a befagyott Duna jegén át jutott Thráciába (a mai Bulgáriába) egy erős hun különítmény, amely azt a tartományt keresztül-kasul beportyázta. El nem hanyagolható tény, hogy a hunokkal egyidőben pusztai népek támadták meg a rómaiak két afrikai tartományát, Egyiptomot és Líbiát is;

— 400—401-ben olyan hideg volt a tél, hogy a Rajna, a Duna, de még a Fekete-tenger is befagyott.
Ez utóbbi állítólag 20 napon át volt jégpáncél alatt!" (24. o.)

395-ben a hun csapatok megjelennek az Al-Dunánál. A római birodalom ezekben az években éli legmélyebb válságát. Diocletianus császár közigazgatási és katonai reformokra szánja rá magát, s ennek keretében területileg kettéosztja a császárságot. Ez fog később — éppen a hunok megjelenésének évében — alapul szolgálni a keletrómai (bizánci) és nyugatrómai (latin) birodalom kialakulásához. A válságát élő császárságnak — akarva, nem akarva — a „barbár veszéllyel" is számolnia kell. Mert ezt követően a diplomáciai, politikai és a harcmezőkön fegyverrel vívott csatározások kerek hatvan éven át tartanak.

Ebből az időből már jóval több írásos emlék áll a kutató rendelkezésére. Mindenekelőtt Periszkosz Rhétor, görög történetíró-diplomata feljegyzései — aki személyesen is járt a hunok táborában, s akinek leírása alapján a régészek és történészek igyekeznek megállapítani Attila táborának pontos helyét, sajnos, mind ez ideig sikertelenül —, Ammianus Marcellinus és Cassiodoros római történetírók írásai, a gót származású, de romanizálódott Jordanes krónikája, majd Reginó prümi apát Világkrónikája segíti az érdeklődőt a történelmi események közötti eligazodásban.

Szekeres László külön fejezetet szentelt a hunoknak, mint nomád népcsoportnak a bemutatására. Elemzi társadalmuk gazdasági alapjait, a lótartást, a lakásviszonyokat, a fegyvereiket, a házieszközeiket, a mindennapi élet jellegzetes formáit, az öltözködésüket, az élelmezésüket, s hosszan tárgyalja a társadalmi felépítményük struktúráját.

A hun birodalom dicsőségének és nagyságának csúcsán, Attilának 453-ban bekövetkezett váratlan halálát követően, mintegy elveszítette igazi támaszát, társadalmuk ettől kezdve rohamos hanyatlásnak indult, s a Nedao folyónál, a fellázadt szövetségesektől elszenvedett vereséget követően visszaköltöznek a Pontus vidékére, s ezzel egyszer s mindenkorra eltűnnek Európa térképéről. Eltűnnek a térképről, de a népek emlékezetében még sokáig élnek. Attila személye többnyire negatív alakként él a Nibelung-énekben és az Eddákban, pozitív tulajdonságokkal csak a Képes Krónika ruházza fel. Mondák és legendák kapnak szárnyra a különböző európai népeknél, s az egyház Attilát „az isten ostorának" tekintette, mely a bűnös fajok megkorbácsolására rendeltetett.

Több mint 1500 éve már, hogy a hunok visszavonultak Ázsiába, ám a rengeteg megválaszolatlan kérdés, amit maguk után hagytak, még ma is elevenen foglalkoztatja a tudósokat. Az első és legfontosabbnak tekintett kérdés: hol volt a hunok birodalmának központja, hol volt Attila tábora, ahol a legfontosabb politikai és katonai döntések megszülettek? Több mint egy évszázada keresik a választ, de megnyugtató feleletet mind ez ideig sem a régészet, sem a történettudomány nem nyújtott. Csalányi Dezső Attila legfontosabb szállását a Szentestől északra eső vidékre, „a Tisza és a Körös által közrefogott" területre teszi. Szeremlei Sámuel Hódmezővásárhelyt jelölte meg Attila városának, Salamon Ferenc Szeged környékét, Bóna István pedig a Szeged—Makó—Temesvár háromszöget. Szekeres László — nem kevésbé argumentáltan — a következőket írja: „Attila a görög követséget tehát valahol Horgos és Szeged táján a Tisza közelében fogadta." (66. o.) A kérdés tehát továbbra is nyitott marad, mint ahogyan ma is keresik a választ Attila sírjának pontos hollétére vonatkozóan is.

Szekeres László történelmi tanulmánya — nagyon reméljük — újra a figyelem középpontjába helyezi a hun kérdést, s a modern tudományok eszközeit mozgósítja az immár megnyugtató válaszok meglelésére. Könyve olyan értelemben is összefoglaló jellegű, hogy anyagában, a Függelékben, a Glossáriumában és irodalomjegyzékében egyaránt az ide vonatkozó tudományok eddigi ismereteit és megállapításait összegezi, s ez egyben jó alap a továbblépéshez is.

MÁK FERENC

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Gubás Ágota
A szerbhorvát nyelvű szövegeket Bencsik István, Virág Ibolya és Túri Gábor *fordította magyarra.*
Német nyelvű összefoglalók: Szenes György
Korrektorok: Burányi Mária, Horváth Harangozó Margit

SZÁMUNK SZERZŐI

dr. Hajnal Katalin,	a közgazdaságtudományok doktora, a VKSZ TB Elnökségének tagja, Újvidék
Borza József	közgazdász, Szabadka; Vajdaság Tartományi Gazdasági Kamara Elnöksége tagjaként vonult nyugdíjba
Branislav Milovanović,	a közgazdaságtudományok magisztere, a Tartományi Szövetkezeti Szövetség elnöke, Újvidék
Várady Loránd	agrármérnök, Szabadka
Szecsei Mihály	közgazdász, a Körzeti Gazdasági Kamara elnökségének tagja, Szabadka
Kovács Teréz	szociológus, magiszter
Fejős István	Az Újvidéki TV műsortanácsosaként vonult nyugdíjba
dr. Rehák László	a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára, a Létünk fő- és felelős szerkesztője
Miroslav Radonjić	teatrológus, Újvidék
Tolnai Ottó	költő, Újvidék
Bálint István	külpolitikus, a Magyar Szó külpolitikai rovatának állandó munkatársa, az SZVT fordító szolgálatának vezetője, Újvidék
dr. Aleksandar Đurđev	a jogtudományok doktora, az újvidéki Jogi Kar tanára
dr. Vankó Gergely	filozófus, költő, Ómoravica
Ricz Péter	archeológus, a szabadkai Városi Múzeum szakmunkatársa
dr. Hódi Éva	bölcsészdoktor, magyar szakos tanár, Ada
Mák Ferenc	a szabadkai Városi Könyvtár szakmunkatársa
Szilágyi Gábor	festőművész, Szabadka

A FORUM KÖNYVKIADÓ NAGY VÁLLALKOZÁSA

HERCEG JÁNOS
ÖSSZEGYŰJTÖTT ELBESZÉLÉSEI

három kötetben, több mint 1600 oldalon, színes borítóval. A kiadvány 255 elbeszélést tartalmaz. Az írásokat összegyűjtötte és az előszót írta Szeli István akadémikus.

A Létünk olvasói — a lenti megrendelőlap beküldésével — kedvezményes áron, 6000 dinárért rendelhetik meg, három részletben fizethetik, vagy utánvéttel kaphatják meg. (Bolti ára 7500 dinár lesz.) A részletfizetőknek befizetőlapokat küldünk, s a harmadik részlet befizetése után juttatjuk el, az utánvéttel rendelőknek pedig a megjelenés után azonnal postára adjuk a könyveket. A megrendelést Forum Könyvkiadó, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića u. 1/III. címre kell küldeni.

Megrendelőlap

Mint a Létünk olvasója kedvezményes áron megrendelem Herceg János Összegyűjtött elbeszéléseit.

A megrendelő neve: ——————————————

Címe: ——————————————

A kiadványt utánvéttel — részletfizetésre kérem.

(A kívánt módot tessék aláhúzni!)

TÁJÉKOZTATÓ

A Létünk szerkesztő bizottsága által kinevezett bíráló bizottság (dr. Rehák László, dr. Laki László, Árokszállási Borza Gyöngyi) 1986. március 14-i ülésén döntött az 1985-ös évi a) életmódváltozás és közérzeti összefüggései; b) településszociológia témakörökre meghirdetett tanulmánypályázat díjainak odaítéléséről.

Az I. díjat (20 000 dinár) a bizottság Hódi Évának ítélte oda *Dohányzás és alkoholfogyasztás a fiatalkorúak körében* című tanulmányáért.
A II. díjat (15 000 dinár) Bubelényi Lívia érdemelte ki *A nők helyzete a húsfeldolgozó iparban* című munkájával.
A III. díjat (10 000 dinár) Kovács Teréz kapta *A tanyavilág társadalmi-gazdasági és életmódbeli változásai 1953—1983 között* című tanulmányáért, amely egy Becsén végzett felmérés alapján készült.

Kovács Teréz tanulmánya a Létünk e számában, míg Hódi Éva és Bubelényi Lívia pályaműve a folyóirat 1986/3—4. számában jelenik meg. A pályázatra beérkezett többi, erre alkalmas pályaművet vagy azok egy-egy részletét későbbi számainkban közöljük.

dr. Rehák László, sk.
dr. Laki László, sk.
Árokszállási Borza Gyöngyi, sk.

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Megjelenik a Tartományi Művelődési ÜÉK és a Tartományi Tudományügyi ÜÉK támogatásával. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 250 dinár, egyes szám ára 50, kettős szám ára 80 dinár, külföldre egy évre 500 dinár; — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.